

М.В. БАБІЛУНГА
Б.Г. БОМЕШКО

ІСТОРІЯ ПРИДНІСТРОВСЬКОЇ МОЛДАВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

11
клас

Підручник для загальноосвітніх закладів

*Рекомендовано Міністерством освіти ПМР
як підручник*

Тирасполь * ІРОіПК * 2023

УДК 94(478)(075.3)
ББК 63.3(4Мол5)я72
Б12

Методичний апарат підручника підготували
Л.М. Носкова і Л.В. Петракова

Переклад з російської на українську мову **О.М. Курилас**

Бабілунга М.В., Бомешко Б.Г.

Б12 Історія Придністровської Молдавської Республіки. 11 кл.: підручник для загальноосвітніх закладів / перекл. з рос. на укр. мову О.М. Курилас. – Тирасполь: ІРОіПК, 2023. – 236 с.

Підручник з курсу «Історія Придністровської Молдавської Республіки» для 11 класу завершує серію навчальних видань з історії Придністров'я.

Книга розширює уявлення старшокласників про особливості розвитку історичних і політичних подій, які відбувалися у Придністров'ї та навколо нього наприкінці ХІХ – на початку ХХІ століття. У тексті особлива увага приділяється процесам виникнення і формування придністровської державності у ХХ ст.: створенню та ліквідації Молдавської АРСР, утворенню, становленню і захисту Придністровської Молдавської Республіки.

Широкий фактичний і теоретичний матеріал у сукупності з картами, довідковим і навчально-методичним апаратом дозволяє учням поглибити знання з історії Придністров'я, отримані у 6–10 класах.

УДК 94(478)(075.3)
ББК 63.3(4Мол5)я72

Обкладинка: Тирасполь, початок ХХІ ст. Фото В.В. Іванова
Форзаці: Тираспольська гімназія. Початок ХІХ ст.;

Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка

© Бабілунга М.В., Бомешко Б.Г., 2015

© ІРОіПК, переклад, 2023

Навчальне видання

Бабілунга Микола Вадимович

Бомешко Борис Григорович

ІСТОРИЯ ПРИДНІСТРОВСЬКОЇ МОЛДАВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

11 клас

Підручник для загальноосвітніх закладів

Редактор *Н.Л. Стрецькул*

Комп'ютерна верстка *Н.В. Надькіна*

Підписано до друку 27.04.2023. Формат 70×90/16.

Ум. др. арк. 17,55. Навч.-вид. арк. 15,0. Тираж прим. Замовлення №
ДООЗ ДПО «ІРОіПК», 3300, м. Тирасполь, вул. Каховська, 17.

Віддруковано з готового оригінал-макету
на ТОВ «Теслайн», 3300, м. Тирасполь, вул. Фурманова, 1.

ПЕРЕДМОВА

Шановні старшокласники!

Минулого навчального року ви вже ознайомилися з головними подіями історії нашого краю з найдавніших часів до кінця ХІХ століття. У випускному класі ви вивчатимете історію Придністров'я новітнього часу. Без перебільшення можна сказати, що ХХ століття, мабуть, є найскладнішим і найсуперечливішим у низці прожитих Придністров'ям століть.

У підручнику викладаються особливості розвитку історичних і політичних процесів, які відбувалися минулого століття у Придністровському регіоні та навколо нього. Винятково важливу роль в історії нашого краю цього періоду відіграло Бессарабське питання, породжене агресією королівської Румунії проти Радянської Росії, окупацією й анексією сусідньої з Придністров'ям території межиріччя Дністра і Прута на початку 1918 р. Обставини, що склалися, вимагали від Радянського Союзу створення з геополітичних міркувань відповідного плацдарму на лівому березі Дністра. З цією метою на території України в жовтні 1924 р. була створена Молдавська Автономна РСР, яка вперше в історії Придністров'я затвердила його державність.

Мирне вирішення Бессарабського питання в червні 1940 р. мало свої наслідки для України, Бессарабії та Придністров'я. Головним його результатом для лівобережжя Дністра стала ліквідація придністровської державності. Унаслідок реалізації геополітичних інтересів Радянської держави Придністров'я, яке належало Росії, а потім Україні, було приєднане до частини Бессарабії й увійшло до складу Молдавської РСР, де після розпаду Радянського Союзу відчуло себе стороннім анклавом на її околиці.

У тексті висвітлюються передумови, причини й обставини зародження конфронтації на двох берегах Дністра наприкінці 80-х рр. минулого століття, динаміка виникнення і розвитку придністровського конфлікту, переростання його з політико-економічного протистояння у воєнну кризу та бойові дії. Зображені основні етапи й події війни

у Придністров'ї у 1992 р., роль і вплив Російської Федерації на ситуацію в регіоні під час збройної фази конфлікту й у процесі його мирного врегулювання. Розглядається також історія створення і становлення другої державності на Дністрі – Придністровської Молдавської Республіки.

Крім того, що зміст книги спрямований на поглиблення ваших знань з історії Придністров'я кінця ХІХ – початку ХХІ ст., завдання підручника полягає ще і в тому, щоб допомогти вам виробити власну громадянську позицію, дати свою оцінку подіям, які відбувалися. Багато з них вам уже відомі з курсу історії рідного краю 9 класу, тому докладно не викладаються. Проте вам слід спиратися на отримані раніше знання, а також проводити постійне логічне і хронологічне зіставлення матеріалів історії ПМР з курсом історії Росії й осмислювати їхні взаємозв'язки.

Після кожного параграфа вам пропонується колонка ерудита. Далі йде перелік запитань і завдань з кожної конкретної історичної статті. У запитань різний рівень складності, тому вони розраховані на диференційовану роботу. Під час її виконання вам доведеться проявити широту аргументації, вміння міркувати, оцінювати події, використовуючи отримані знання та соціальний досвід.

Пропоновані запитання і завдання спрямовані на перевірку та самоперевірку засвоєння фактів, імен, дат, подій. Вони дозволять встановити розуміння вами значення історичних термінів, визначити особистісне ставлення до історичних фактів, явищ, процесів, а також рівень розвитку творчого мислення, тобто вміння виділяти головне, давати йому оцінку, виявляти наслідкові зв'язки, простежувати динаміку розвитку, структурувати матеріал. Для виконання завдань із зірочкою вам необхідно буде звернутися до додаткової літератури.

Підручник має ілюстрації та карти. Наприкінці книги для зручності роботи з нею запропонована коротка хронологія основних подій і термінологічний словник.

Успіхів вам!

ПРИДНІСТРОВ'Я У НОВІТНІЙ ЧАС (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)

Глава І

ПРИДНІСТРОВ'Я НА РУБЕЖІ ХІХ–ХХ ст. (1894–1916 рр.)

Тирасполь, вул. Базарна. Початок ХХ ст.

§ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПРИДНІСТРОВСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Нова епоха та її особливості

Економічний розвиток Росії у регіонах був неоднорідним і контрастним. Поряд з розвиненими індустріальними центрами існували і величезні території з відсталими напівкріпацькими формами господарства та докапіталістичними укладами економіки. Придністров'я як частина Новоросії належало до районів з досить розвиненими капіталістичними відносинами в аграрному виробництві, торгівлі, фінансово-банківській системі, транспортній мережі, але з досить слабким розвитком промислового сектора економіки. Проте нові явища соціально-економічного життя знаходили свої особливості й тут.

Насамперед ці тенденції були пов'язані з монополістичною стадією розвитку капіталізму, яка настала, за якої швидко здійснювалося зрощування промислових капіталів із фінансовими, створювалися промислово-фінансові групи, що встановлювали своє панування на ще не дозрілих капіталістично ринках. Монополії активно почали регулювати обсяг виробництва і продажів, диктувати ціни на ті чи інші товари масового попиту, ділити регіональні та світові ринки на сфери впливу. Вони намагалися підкорити своїм інтересам державний апарат як у центрі, так і на місцях. Уся внутрішня і навіть зовнішня політика дедалі більше контролювалася промислово-фінансовими спілками.

Капіталістичні відносини в Росії водночас не стільки зростали на власному національному ґрунті, скільки насаджувалися урядом зверху, до того ж урядом не буржуазним, а феодальним за своєю природою. Багатоукладна економіка швидко втягувалася у своєрідну систему, де перепліталися вищі форми капіталізму з нижчими, докапіталістичними, а часом і дофеодальними напівнатуральними відносинами. Ця система визначала, за висловом європейських мислителів, «особливий тип російського буржуазного розвитку» й отримання «російського надприбутку» монополістичними об'єднаннями та державою. Надприбуток викачувався не звичайною капіталістичною експлуатацією робітників, а переплетенням її з напівфеодальними, напівкріпацькими формами економічного і соціального закабалення трудового населення.

Особливості розвитку економіки Придністров'я

У Придністровському регіоні завершальний етап промислового перевороту (перехід від мануфактурного виробництва до машинного, фабрично-заводського) припав на кінець XIX ст. і збігся хронологічно з початком епохи імперіалізму. Тому стадія капіталістичної індустріалізації та «вільного» капіталістичного розвитку промисловості, яку країни Заходу переживали у другій половині XIX століття, Придністров'я практично не торкнулася. Отже, усі нові тенденції, характерні для

епохи імперіалізму, – концентрація капіталу і виникнення монополістичних об'єднань, встановлення фінансово-промисловими групами свого панування на ринку та підпорядкування їм усіх форм виробництва, вибивання надприбутків експлуатацією докапіталістичних укладів – здійснювалися в регіоні на базі слаборозвиненої промисловості за умови повного і неподільного диктату міжнародних монополістичних об'єднань і фінансових фірм. Економіка краю була частиною розгалуженої системи надексплуатації та надприбутків. На верхній сходинці цієї системи знаходилися банки й інші кредитні установи, потужні фінансово-торговельні та транспортні об'єднання і фірми, а на нижній – зубожілі, нужденні селяни і напіврозорені, які втратили будь-яку самостійність, ремісники та дрібні торговці.

Одночасно з різким зростанням значення банківського капіталу, акціонерних компаній і торгових домів значно збільшувалася кількість конкуруючих між собою монополістичних об'єднань. У Придністров'ї розгорнули свою діяльність такі великі фірми, як «Подільське промислове акціонерне товариство», «Акціонерне товариство Юлівських цукрових заводів», «Товариство коньячного та горілчаного заводів і складів російських виноградних вин М.Л. Шустов із синами» та ін. У регіоні відкрили свої відділення і контори відомі на той час зарубіжні фірми «Зінгер», «Даубер» та ін., а Державний банк Росії – свої скарбниці в Бендерах і Тирасполі. Поряд із Держбанком на місцевому грошовому ринку важливу роль стали відігравати комерційні банки Петербурга, Москви, Одеси, інших центрів. За півтора десятиліття з кінця XIX ст. мережа кредитних установ, які обслуговували інтереси торгово-промислової буржуазії, поміщиків і «міцних» селянських господарств (здебільшого колоністських), розширилася у краї в чотири рази. Бурхливу діяльність щодо захоплення командних висот у місцевій економіці розгорнули такі фінансові спрути, як Російський для зовнішньої торгівлі банк, Російський торгово-промисловий банк, Бессарабсько-Таврійський і Херсонський земельні банки, Сибірський торговий і Азово-Донський банки, а також Бессарабське товариство залізниць, Російсько-Дунайське пароплавство, Товариство братів Нобель та інші фінансові, промислові й комерційні об'єднання.

Можливість отримання великого прибутку робила Придністров'я привабливим і для іноземного капіталу. Цьому сприяла та обставина, що край був частиною одного з найважливіших регіонів товарного зернового господарства, а також виноградарства, садівництва, виноробства і тютюництва Росії. Вигідність його географічного положення визначалася наявністю судноплавної річки Дністер, близькістю до Дунаю та Чорного моря, порівняно легким доступом до Одеського порту, а отже, і до Західної Європи. Активне зростання торгового землеробства стимулювалося ємністю як внутрішньоросійського, так і зовнішнього ринку європейських країн. Підпорядкування економіки Придністров'я своєму впливові західний капітал міг легко здійснити через вигідне для нього фінансування залізничного будівництва і вплив на транспортну мережу.

Найбільшим власником акцій і облігацій товариства Південно-Західних залізниць, якому підпорядковувалася більша частина ліній у Новоросії, був американський капітал. Для будівництва Бендерсько-Галацької залізниці відомий у фінансовому світі Банкірський дім барона Г.О. Гінцбурга відкрив у Парижі необмежений кредит будівельній фірмі, і французькі капіталісти сповна профінансували цей проект із великою вигодою для себе. Один із найвпливовіших європейських банків «Французький кредит» скупив гарантовані урядом акції Аккерманського товариства залізниць і за кілька років Першої світової війни отримав 1,5 млн карбованців прибутку. Пізніше капітали цього товариства перейшли в руки створеного у Лондоні англо-бессарабського синдикату.

Поступово захоплюючи найважливіші економічні об'єкти у свої руки, іноземний капітал диктував ціни, умови збуту і купівлі товарів, не враховуючи інтереси місцевих виробників і споживачів. Будівництво бендерської електростанції обійшлося місту в 100 тис. карбованців, які отримало Російське електричне товариство «Вестінгауз», що належало американському капіталові. Три чверті пароплавів, барж та інших суден Російсько-Дунайського пароплавства були побудовані за кордоном. На придбання та ввезення з-за кордону заводського обладнання, сільськогосподарських машин, інвентарю, а також промислових товарів широкого попиту витрачалися величезні кошти. І це тоді, коли сільськогосподарська продукція краю скуповувалася комерсантами за безцінь і вивозилася на західні ринки, де дуже вигідно продавалася.

Саме у такій нееквівалентній торгівлі іноземні монополісти бачили основні джерела величезних доходів і надприбутків. Вони були прямо і безпосередньо зацікавлені у перетворенні краю в аграрний придаток і ринок збуту промислових товарів індустріально розвинених країн Західної Європи. Російський уряд і вітчизняні фінансисти чітко розуміли суть процесів, які відбувалися, але нічого не робили для виправлення ситуації.

Щоб купити пуд (16,4 кг) гасу, селянинові потрібно було продати 3 пуди кукурудзи або 2,5 пуди ячменю. Щоб купити пуд цвяхів, він повинен був продати 4,3 пуди кукурудзи. Пуд дроту для виноградника обходився йому у 8 пудів кукурудзи або 6 пудів ячменю, а якщо селянин хотів захистити свої плантації від шкідливих комах і хвороб, то для придбання пуда паризької зелені (бордоської рідини) йому доводилося везти на ринок віз зерна – 29 пудів кукурудзи або 26 пудів ячменю. Скупники торгових фірм, коміснери банків, залізничних і пароплавних компаній закуповували у місцевих селян зерно, вартість якого була на 30–40 % нижчою, ніж в Одесі.

Гонитва за горезвісним «російським надприбутком» у кінцевому підсумку стримувала економічний розвиток краю, особливо промисловості. Річ у тім, що іноземний капітал, видаючи кредити не виробничого, а комерційного характеру (виняток становило лише залізничне будівництво), консервував техніко-економічну

та промислову відсталість лівобережжя Дністра. Втім, не тільки для іноземних, але й для вітчизняних монополій цей регіон був вигідний лише як джерело сільськогосподарської сировини і ринок збуту промислової продукції. Оскільки використання регіону саме таким чином давало легкий, швидкий і надійний прибуток, іноземний капітал виступав у тісній спілці з національною буржуазією, фінансистами та землевласниками.

Російський торгово-промисловий банк утримував у Тирасполі два величезні склади, місткістю до 60 вагонів кожен, до яких вела окрема залізнична колія. Планованому розширенню їхньої площі до 200 вагонів кожний завадила розпочата світова війна. Такі самі склади відкривали у Придністров'ї Російський для зовнішньої торгівлі банк, Петроградський міжнародний комерційний і Російсько-Азіатський банки, а також низка залізничних торгових і фінансових ділків. Маючи у своєму розпорядженні величезні гроші, вони ставали монополістами зернового експорту, вичавлюючи останні соки з місцевого населення.

Стан промисловості

Через слабкий розвиток промисловості зuboжілі й обезземелені селяни не могли знайти роботу. Нові підприємства фабрично-заводського характеру завдяки своїй підвищеній продуктивності, здешевленню продукції та дохідності витіснили з ринку ремісниче і кустарне виробництво. Найбільш наочно цей процес можна простежити на прикладі найважливішої та досить розвинутої галузі місцевої промисловості – борошномельного виробництва. У 60-і рр. XIX століття у трьох придністровських містах – Тирасполі, Григоріополі та Дубоссарах налічувалося 107 млинів різного типу (водяні, вітряні, кінні). Поява великих борошномельних підприємств, оснащених паровими котлами, силовими установками, двигунами і машинами, не залишала жодних шансів на виживання в конкурентній боротьбі застарілим млинам, які закривалися один за одним. На початок XX ст. у цих трьох містах залишилося лише 18 млинів, із них 85 % припадали на Тирасполь, який на той час перетворився на провідний центр харчової промисловості регіону.

Наприкінці XIX – на початку XX століття в регіоні з'являється й успішно розвивається низка досить великих за місцевими масштабами фабрично-заводських підприємств. Серед них – бурякоцукровий завод у містечку Рибниця, відкритий у 1899 р. До складу підприємства, на якому працювали понад 400 осіб, входив сам завод з паровими двигунами, кілька десятків десятин заводської землі та власна залізнична гілка. Його виробничі потреби обслуговувало близько 700 десятин заводських бурякових посівів і понад 2600 десятин селянських (плантаторських) посівів, з яких селяни продавали буряк заводі для перероблення у цукор. На початку XX ст. завод виробляв приблизно 479 тис. пудів цукру (понад 7 тис. т), частина якого вивозилася за кордон, а частина збувалася на місці. З 1912 р. підприємство перейшло в руки Акціонерного товариства Юльївських цукрових заводів, яке мало капітал у розмірі

1 млн карбованців. У роки Першої світової війни у зв'язку з економічною кризою виробництво було зупинене, а у краї введена карткова система розподілу цукру.

Іншим помітним підприємством у Рибниці на початку XX ст. був цементний завод «Дністер» підприємця Б.І. Ханенка. Завод мав власну вузькоколіїну залізницю на кінній тязі, якою рухалося 50 перекидних вагонеток. Подібні вузькоколіїнки були побудовані і на цегляно-черепичних заводах у селах Андріяшівка, Прохорівка і Вірівка Тираспольського повіту. На заводі Вільгельма, Велька і Фішера в с. Андріяшівка працювали 70 робітників, на заводі Міцеля і Вільгельма у тому ж селі – 80 робітників, а у Прохорівці на заводі Малаховського – 60 робітників. Кінно-залізничні дороги промислового призначення були побудовані переважно у передвоєнний час, який збігся з періодом жвавого будівництва, виробництва і видобутку будівельних матеріалів, коли в цю галузь став надходити капітал. З початком Першої світової війни підприємці втратили до неї інтерес.

Широке застосування різної техніки та складних знарядь у землеробстві на початку XX ст. викликало необхідність створення розгалуженої мережі ремонтних майстерень і складів сільськогосподарських машин для їхнього обслуговування. У Бессарабії було зареєстровано 72 такі пункти, в Тираспольському повіті – 15, зокрема три в Тирасполі. Вони виробляли нескладні сільськогосподарські машини та ремонтували техніку. У Тирасполі найбільшим був чавуноливарний завод К. Терещенка, на якому працювали всього два десятки робітників. Приблизно такими ж невеликими за розміром були лісопильні заводи Фірштенберга, братів Бланк у Бендерах, братів Фалькевич у Тирасполі та ін. У Бендерах діяв також пивний завод З. Барака і М. Гольденфельда з річною продуктивністю 132 тис. відер пива (відро – російська міра об'єму – 12,4 л), яке виварювали 20 робітників. Очищенням казенного спирту займалися 60 робітників на Тираспольському ректифікаційному заводі.

Не маючи можливості отримати високі прибутки внаслідок розширення виробництва, вдосконалення технологій і зростання продуктивності праці, ці підприємства намагалися підвищити свою дохідність за рахунок скорочення виробництва, створення штучного дефіциту і роздування цін. Такий підхід свідчить про проникнення монополістичних тенденцій навіть у дрібне виробництво, що перешкоджало його розвитку та розширенню.

Монополізація в аграрному виробництві

На початку XX ст. економіка Придністров'я продовжувала носити яскраво виражений аграрний характер і була орієнтована на вивезення сільськогосподарської продукції. Весь її збут був практично підпорядкований російським та іноземним банкам, комісіонерським фірмам і торговим домам, страховим товариствам, річковим і залізничним компаніям, які по всьому краю розповсюдили свої агентства й контори. Саме вони були основними розпорядниками товарів, що були в обігу на місцевому ринку.

В умовах монополізації ринку селяни не могли продавати зерно й іншу вирощену ними продукцію безпосередньо споживачам. Акціонерні банки, транспортні та страхові товариства видавали скупникам позики, які іноді сягали 90 % вартості зерна. На ці гроші вони закупували у селян хліб і продавали його залізницям і пароплавствам, які перевозили зерно в Одеський порт, де воно перепродувалося експортним компаніям. Закуповуючи у селян, наприклад, ячмінь по 30–60 копійок за пуд, скупники здавали його по 80–90 копійок.

Страховання всіх вантажів, що перевозилися Дністром, до 1914 року здійснювалося австрійським товариством «Російський Ллойд». Водночас казенні Південно-Західні залізниці видавали позики тільки під вантажі, застраховані полісом саме цієї фірми. Користуючись своїм привілейованим становищем, вона стягувала за вантажі надзвичайно високі страхові платежі, які в кінцевому підсумку лягали на виробників-селян. Унаслідок запеклої боротьби земців з цією монополією зерно, яке переправляли по Дністру, стало страхуватися в Одесі. Однак іноземний капітал так просто не здавав свої позиції. Дві французькі фірми – Луї Дрейфуса і Мааса розгорнули на річці широкі операції зі скуповування у великих масштабах зерна у придністровських районах і доставлення його в Одесу на своїх судах. Вони мали дві флотилії – річкову на Дністрі та морську для руху між Аккерманом і Одесою. Вважаючи для себе більш вигідним мати справу з румунською митницею, іноземні підприємці стали вивозити значну частину хліба в румунські порти Галац, Бреїлу, Суліну і Констанцу. Стурбована іноземною конкуренцією, яка посилювалася, місцева торгово-промислова буржуазія стала вимагати від уряду вживання кардинальних заходів, спрямованих на покращення судноплавних умов річок та будівництво в регіоні нових каналів, портів і залізниць.

У 1910 р. в Одесі пройшов Перший з'їзд діячів торгівлі та комерційного судноплавства Півдня Росії. Він ухвалив рішення про нагальну потребу будівництва «судноплавного каналу від р. Дністер до Одеського порту і про покращення судноплавних умов річок нижнього Дунаю та Прута з метою спрямування вантажів, які йдуть з обслуговуваних цими річками районів, у порти Росії». Було також відзначено, що канал від Дністра до Одеси, який був названий Жибрієнським, має «серйозне загальнодержавне значення для економічного підйому всього району, який тяжіє до нього». Визнавалося за необхідне в безпосередній близькості від каналу побудувати кілька нових залізничних ліній з метою залучення скупників, що займаються торгівлею аграрними продуктами регіону, до Одеського порту. Уряд, який кілька років вивчав цей інженерний проект, виніс його на розгляд Державної думи Росії лише напередодні 1914 р. Перша світова війна поховала цей сміливий план в архівах.

Характер протиріч, які назрівали

Наприкінці XIX – на початку XX ст. економіка Придністров'я розвивалася досить жваво та швидкими темпами. Здавалося б, цей розвиток мав сприяти

матеріальному становищу трудового народу та підвищувати рівень його життя. Однак це не відбувалося. «Особливий тип російського буржуазного розвитку», характерний для країн і регіонів пізнього капіталізму, не призводив до зростання суспільного багатства та загального підвищення якості життя. Лише невелика група торгово-промислових ділків і землевласників відкрито збагачувалася тут за рахунок економічного поневолення, нещадної експлуатації і без того пригніченого та забитого населення.

Фатальна і згубна для існуючої системи суперечність крилася в тому, що безсоромне пограбування трудящого народу вело до закономірного зниження його купівельної спроможності. У свою чергу, бідність населення неабияк звужувала ринок, гальмувала економічний і суспільний прогрес. Система постійно відтворювала докапіталістичні уклади та консервувала їх, оскільки саме завдяки збіднілим безземельним селянам, залежним ремісникам, дрібним торговцям, робітникам, поденникам і безробітним, які були об'єктом первинного накопичення капіталу монополістами, вартість промислової та аграрної праці знижувалася до мінімальних розмірів. Саме ці, найбільш знедолені верстви населення сприяли отриманню «російського надприбутку». Не дивно, що самодержавство надійно охороняло й оберігало цю систему від будь-яких потрясінь.

Із цілковитою підставою в одній зі своїх листівок місцеві соціал-демократи роз'яснювали трудящій людині витоки її лих та важкого життя: «Ось уже по всій Росії фабриканти гвалт підняли з нагоди, що самодержавство своїм руйнівним господарюванням, своїми шаленими витівками народ, як липку, обідрало, тому фабрикант вже через силу з нього найменші прибутки вибити може. Так обчистило самодержавство російську людину, що з неї вже й узяти більше нічого, одна шкіра та кістки залишилися... За кордоном уряд стриже так, що шерсть знову відростає і капіталістам більшість перепадає, а самодержавство стриже так, що не те, що знову не відростає, але вся шкіра зовсім пропадає».

Незважаючи на те, що в регіоні показники рівня життя дещо перевищували середні для європейської частини Росії, самі собою вони були настільки низькими, що багато сучасників усвідомлювали це як справжню трагедію народу. Становище робітників у Придністров'ї, як і в інших районах імперії, характеризувалося не тільки жорсткою економічною експлуатацією, а й політичною безправністю, відсутністю будь-яких можливостей боротися легальним способом за покращення умов свого існування. Самодержавство, яке робило ставку на приплив іноземних інвестицій у країну для її якнайшвидшого економічного розвитку та військового зміцнення, оголошувало поза законом будь-які страйки, забороняло профспілки та всіляку діяльність щодо полегшення умов життя трудового населення. Зацікавленість уряду в наявності дешевої робочої сили прирікала його власний народ на становище безсловесної робочої худоби.

Традиції революційного радикалізму і раніше – як в епоху декабризму, так і в народницький період – знаходили у Придністров'ї своїх прихильників. На початку XX ст., коли російський визвольний рух вступив у пролетарський етап свого розвитку, у лівобережжі Дністра склалися антагоністичні класи та громадські сили, готові в масі своїй до рішучих і безкомпромисних сутичок та битв. Насамперед, це пролетаріат і буржуазія. Однак між ними існувала безліч проміжних верств капіталістичного суспільства й елементів докапіталістичних класів, які породжувалися багатоукладністю економіки. У Придністров'ї, як і в інших частинах Європейської Росії, зберігалися середньовічні атрибути та пережитки – становий поділ суспільства, поміщицьке напівфеодалне землеволодіння, відробітна система напівкріпосницького типу для селян та інше. Це породжувало, з одного боку, загальмованість політичної диференціації суспільства через його недостатньо чіткий розкол, а з другого – піддатливість населення до будь-яких, найбільш крайніх поглядів і гасел, якщо вони були прості, зрозумілі та створювали ілюзію швидкого покращення їхнього життя і визволення від усього, що робить його важким та безпросвітним.

Придністров'я разом з усією Росією входило в XX століття – епоху революцій і соціальних потрясінь, докорінного зламу старого світу і зародження нових відносин, період конфліктів і воєн, масових трагедій, героїзму та нездійснених надій.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- багатоукладна економіка
- колоністи
- комісionери
- виробничі кредити
- комерційні кредити
- ректифікація

1. Як ви розумієте термін «російський надприбуток»? У чому його суть?
2. Чому Придністровський регіон вважався привабливим для іноземного капіталу? Оцініть позитивні та негативні наслідки іноземних інвестицій у придністровську економіку.
3. Які фабрично-заводські підприємства отримали розвиток у Придністров'ї у перші роки XX ст.? Назвіть їх.
4. У чому причини промислової відсталості лівобережжя Дністра?

5. Заповніть таблицю «Промисловий розвиток Придністров'я напередодні Першої світової війни»:

Місто, містечко	Промислове підприємство	Власник	Кількість робітників

6. Як ви оцінюєте рівень економічного розвитку, досягнутий Придністров'ям у розглянутий період? Обґрунтуйте свою думку фактами.
7. Розкрийте основні причини жвавого розвитку економіки регіону на початку XX ст. До яких політичних та соціальних наслідків він вів?

§ 2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ У РЕГІОНІ НАПЕРЕДОДНІ ТА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Характеристика суспільно-політичних таборів у краї у першому десятилітті XX ст.

Наприкінці XIX століття Росія була самодержавною державою, всією повнотою законодавчої та виконавчої влади якої володів цар. Самодержець спирався на привілейовані стани – дворянство, духовенство, купецтво, козацтво. Прискорена модернізація економіки після буржуазних реформ 60-х рр. XIX ст. призвела до розмивання кордонів між станами, до формування основних класів буржуазного суспільства, посилення невдоволення абсолютної більшості жителів імперії своїм матеріальним становищем, економічними можливостями, соціальним статусом і політичним безправ'ям.

На початку XX століття Придністров'я разом з Росією вступило у найбільш драматичний і кривавий період революційно-визвольної боротьби, коли відбулися масові російські революції, повалення монархії, загибель імперії та Громадянська війна.

У Придністров'ї, як і у всій країні, суспільно-політичний розкол суспільства призвів до формування з кінця XIX ст. трьох головних політичних таборів, які брали участь у цьому глобальному протиборстві. Вони склалися з різних класів і соціальних верств, об'єднаних спільними інтересами та цілями. До них також входили різні політичні партії, які найбільш яскраво, точно та ясно представляли ці інтереси, ефективно й безкомпромісно боролися за них, згуртували рішучих і розумних людей, готових пожертвувати навіть власним життям заради досягнення поставленої мети.

Правий (урядовий, монархічний, чорносотенний) табір обстоював інтереси поміщиків, бюрократії, офіцера, реакційних кіл духовенства. Свое головне

завдання він бачив у збереженні приватної власності у всіх її видах, зокрема і поміщицького землеволодіння, станового поділу суспільства, національної нерівноправності, релігійних утисків. Він також мав на меті не тільки вберегти від небезпек царський трон, що похитнувся, а й зміцнити всю монархічну систему під прапором слов'янофілів – православ'я, самодержавство, народність.

Ліберальний табір об'єднав буржуазію, високооплачувану еліту наукової та творчої інтелігенції, землевласників, які розвивали виробництво у своїх господарствах на капіталістичних рейках, агрономів, промислову інженерію та помірно опозиційні кола освіченої частини суспільства. Їхнє основне завдання полягало у захисті приватної власності. Водночас вони припускали деякий перерозподіл землі великих латифундій з повним відшкодуванням поміщикам завданих «збитків». Представники партій цього табору виступали за запровадження Конституції з умовою збереження самодержавства (англійська модель монархії), за створення парламенту з відповідальними перед ним міністерствами, за лібералізацію царського режиму за умови безумовного поширення у країні громадянської та політичної рівності, за прийняття всіх необхідних законів, які гарантують свободу слова, друку, зборів, віросповідань та ін.

Демократичний табір складала найширші верстви трудячого населення, які перебували в найбільш тяжкому становищі, – робочі, селяни, різночинці, дрібні торговці, ремісники, підмайстри, молодь, що навчалася, радикально налаштована інтелігенція. Вони заперечували (і словами, і вчинками) «священність і недоторканність» приватної власності, у такий спосіб виступаючи за радикальну зміну соціально-економічного ладу та політичних структур самодержавної імперії. У своїх програмах демократичні партії обіцяли передати землю селянам, а заводи – робочим. Усі вони відкидали царизм і закликали до його негайного насильницького повалення.

Кожен із перелічених таборів складався з безлічі політичних партій, які до жовтня 1905 р. або не існували, або діяли нелегально, а після царського Маніфесту 17 жовтня вийшли з підпілля і втягнулися в політичну боротьбу. За своєю приналежністю до того чи іншого політичного табору партії поділялися на монархічні (праві), ліберальні (центр) і демократичні (ліві). Серед монархічних партій найбільшу активність проявляла Спілка російського народу (СРН), до найвідоміших ліберальних партій належали Спілка 17 жовтня та Конституційно-демократична партія народної свободи (КДП). Із численних партій демократичного табору незаперечним авторитетом користувалася Російська соціал-демократична робітничка партія (РСДРП) та Партія соціалістів-революціонерів (ПСР).

У 1903 р. серед соціал-демократів стався розкол, і частина їх на чолі з В.І. Леніним утворила практично нову партію (РСДРП(б), більшовики, комуністи). Створена організація поставила за мету повалення царизму й установлення в країні нової системи влади, яку більшовики називали диктатурою пролетаріату і яка повинна була здійснюватися єдиною, дисциплінованою та спаяною

партією професійних революціонерів. Комунисти щиро вірили, що висування інтересів промислового пролетаріату і встановлення у перспективі його диктатури допоможуть позбавити суспільство не лише монархічної самодержавної влади, а й капіталістичної експлуатації людини людиною. Крім того, вони навіть вірили у можливість побудувати у майбутньому безкласове комуністичне царство свободи, яке у реальному житті уявляли дуже невиразно.

У Придністров'ї діяли регіональні відділення основних політичних партій загальноросійського значення. Жодних власних партій, відмінних від російських, тут не виникло.

У 1905 р. у Кишиневі на гроші румунської військової розвідки був утворений Центральний комітет культурної ліги бессарабських румунів, до якого увійшли представники інтелігенції – І. Пеліван, П. Халіппа, К. Стере, В. Оату та ін. Новий орган закликав усіх молдаван залишати край і переїжджати до Румунії, яка оголошувалася батьківщиною всіх румунів. Однак ця група однодумців не лише не зуміла поширити свій вплив на Придністров'я, але й змушена була згорнути діяльність на території Бессарабії, оскільки майже не знайшла там жодної підтримки. Населення як ліво-, так і правобережжя Дністра пов'язувало свої надії на соціальне визволення не з багнетами румунського короля, а з російським революційно-визвольним рухом.

Партії монархічного табору

На правому фланзі суспільно-політичних сил знаходилися місцеві монархічні, консервативно-охоронні, клерикально-чорносотенні групи, а також різноманітні церковно-політичні гуртки. Очолювали ці організації вкрай праві політики, як-от поміщик В.М. Пуришкевич, журналіст П.О. Крушеван, землевласники брати Крупенські та ін. Напередодні Першої російської революції саме вони створювали різні «патріотичні» об'єднання на захист царя – «Кишинівські російські патріоти» (КРУП), «Бессарабська патріотична ліга», всілякі товариства корогвоносців, місцеві відділи Російської монархічної партії та ін. У 1906 р. усі вони об'єдналися навколо Бессарабського відділу СРН. Щоб розширити соціальну базу своїх організацій, монархісти вели розбещену націоналістичну пропаганду, висуваючи примітивно брехливі гасла та вербуючи до своїх лав неосвічених міщан міст і містечок, дрібних крамарів, кар'єристів з бюрократичного апарату й декласовані елементи – жебраків, волоцюг, дрібних злодюжок та інший набір із міських передмість. Ці маргінальні верстви були вкрай податливі на чорносотенну агітацію, яка у всіх бідах трудящої людини звинувачувала, перш за все, іногородців (євреїв, вірмен, поляків), баламутів та інтелігентів. Закликаючи «прихильників» до захисту трону, влада у такий спосіб намагалася зупинити наростання революційного руху.

У березні 1903 р. Охоронний відділ поліції в Кишиневі провів арешти революціонерів і конфіскацію антиурядових листівок, газет, революційної літератури, таким чином усунувши найменші можливості організованого опору політичним

акціям, які готувалися. На початку квітня, за два тижні після ліквідації революційних гуртків, монархісти влаштували у Кишиневі жорстокий погром. Розлючений натовп громив і грабував житлові будинки, єврейські крамниці та майстерні, бив, гвалтував і вбивав в умовах повної безкарності зовсім невинних людей. Поліція не заважала безчинствам і ніяк не захищала мирне населення від розбуялих погромників.

За кілька місяців до цих кривавих подій подібний злочин монархісти збиралися здійснити у Дубоссарах. У лютому 1903 р. у місті було знайдене тіло 14-річного хлопчика, якого, як потім з'ясувалося, заколов його вітчим на побутовому ґрунті. Проте невідомі особи стали поширювати чутки, начебто дитину вбили євреї з ритуальною метою. Знайшлися навіть «свідки», які нібито бачили, як вчинявся цей злочин.

На щастя, швидко успішне його розслідування й арешт справжнього вбивці дозволили запобігти політичній акції, яка готувалася. Самі ж чорносотенці ув'язували спробу погрому в Дубоссарах та кишинівський погром у єдиний вузол. Так, підприємець і землевласник із Кишинева Пронін, який фінансував видання газети П. Крушевана «Бессарабец», прямо заявляв, що «євреї викликали озлоблення у християнському населенні тим, що вбили з ритуальною метою хлопчика в Дубоссарах, а 6 та 7 квітня першими напали на християн». У період Першої російської революції чорносотенці повторили спроби зупинити наростання революційного руху у такий же спосіб – погромами та безчинствами.

У листопаді 1905 р. монархічна партія «Спілка російського народу» об'єднала всі «патріотичні» товариства, гуртки й організації. Приблизно половина з 400 місцевих відділів Спілки функціонувала в губернських і повітових містах, включно з Бендерами та Тирасполем. Бендерським відділенням СРН керував активний чорносотенець І. Савірко. Намагаючись продемонструвати бідним городянам свою турботу про їхнє харчування, бендерські монархісти відкрили пекарню та постачали хліб у казенні установи, полки і богадільню на вигідних для них умовах. За кілька років пекарня була закрита, а обладнання розкрадене.

На чолі Тираспольського відділу СРН стояв місцевий священник Михайло (Вижевський). Царат дуже охоче запрошував священників у подібні погромні організації, намагаючись зміцнити ілюзію, ніби самодержавство та православна віра – одне і те ж, а той, хто виступає проти царя, – боговідступник. Проте не всі православні ієрархи брали участь у чорносотенному русі. До прикладу, архієпископ Херсонської губернії Дмитро, що опікувався Тираспольським повітом, у грудні 1906 р. несхвально відгукувався про тих монархістів, які «захотіли спертися на віру православну руську, але водночас спрямовують свої удари на російську церкву, хранительку і виразницю православ'я від імені вищої її влади, від імені її предстоятелів».

Чорносотенці бачили своє головне завдання у придушенні революції. Вони допомагали поліції у розгромі мітингів і демонстрацій, що проходили під червоним прапором, доносили на «бунтівників» та «інтелігентів», які здавалися їм підозрі-

лими, тероризували населення, залякуючи його майбутніми розправами. У жовтні 1907 р. монархісти влаштували єврейські погроми у Тирасполі, на станції Роздільна та у с. Новопетрівка Тираспольського повіту. В результаті було вбито 10 і поранено 36 чоловік. І все-таки загалом антисемітські контрреволюційні погроми у Придністров'ї не набули таких величезних розмірів, як у Бессарабії та інших областях півдня Росії.

Партії ліберального табору

Ліберальний рух у Придністров'ї уже зі свого зародження був малопотужним. Як виразник інтересів вільного розвитку капіталізму лібералізм не міг мати в цьому регіоні надійної та фундаментальної опори через малочисельність або навіть відсутність ділових кіл промислової та фінансової буржуазії. Не було тут і міцних традицій ліберального вільнодумства, що сягали корінням у глибоку історію боротьби міського населення проти феодалів, на землях яких розташовувалося місто, як це відбувалося у західноєвропейських державах. Крім того, самі ліберали у Придністров'ї, як і загалом по країні, були несміливими та нерішучими: революційна стихія народного бунту лякала їх набагато більшою мірою, ніж абсолютистський режим необмеженого самодержавства, з яким вони були готові полюбовно домовитися про поділ влади й «утихомирення» революції.

Проте місцеві ліберали спробували затвердити свою гегемонію у визвольному русі. Вони розраховували посягти конституційні ілюзії в народних низах і переконати їх, що всі проблеми можна вирішити «згори» шляхом послідовних реформ, в яких не буде таких проявів народного невдоволення, як страйки, бунти й інші «ексцеси». Вже у листопаді гурт ліберальних інтелігентів створює у Тирасполі повітовий комітет КДП на чолі з членом земської управи Нікітіним.

Тоді ж, у листопаді-грудні, були утворені Бессарабський і Херсонський губернські комітети КДП, а також сільський комітет у німецькій колонії Гофнунгсталь Тираспольського повіту. Проте кадети так і не змогли розгорнути свою діяльність у цьому повіті, оскільки з 18 грудня херсонський губернатор М.М. Малаєв перевів його на винятковий стан «посиленої охорони». Місцевій владі було надано право забороняти діяльність будь-якої політичної партії, якщо її розцінювали як «шкідливу», дозволялося проводити обшуки та конфіскацію майна, заарештовувати і навіть ув'язнювати без суду всіх «підозрілих» і «неблагонадійних» осіб. Позбавлені можливості легальної діяльності, місцеві кадети вже не могли відкрито агітувати за своїх кандидатів у виборчій кампанії до Державної думи, а до нелегальних методів роботи ліберали не вдавалися.

У зв'язку з цим тираспольські кадети гаряче підтримали ідею створення у травні 1906 р. Новоросійської регіональної (обласної) партійної організації, яка згуртувала як одеських, так і кишинівських лібералів, а також їхніх однодумців з Ананьева, Єлисаветграда, Таврійської та Подільської губерній. В Одесі стали

видаватися кадетські газети – «Известия Партии народной свободы», «Южная Россия», «Голос Юга», «Одесский листок», що поширювалися потім у Тирасполі, Кишиневі, Бендерах та інших містах і селах регіону.

Так Придністров'я стало полем діяльності для Одеської та Кишинівської партійних кадетських організацій, незрівнянно потужніших, ніж Тираспольський комітет КДП. У десятки та сотні молдавських, українських і російських сіл краю прямували агітатори кадетської партії з листівками.

Ставлення влади до подібних, майже невинних навіть з погляду монархічної деспотії акцій можна зрозуміти з повідомлення офіційного органу Центрального комітету Кадетської демократичної партії «Вестник партии народной свободы», яку видавав її член В.Д. Набоков (батько майбутнього знаменитого російського письменника Володимира Набокова, який часто проводив свої канікули в маєтку Вітгенштейна у Кам'янці): «У селі Дороцьке у 35 селян відібрали конституційно-демократичні листки, і, не вдаючись у міркування, легальні вони чи ні, поліція всіх заарештувала й етапним порядком відправила до обозу, в Дубоссари, де після конфіскації листків селян відпустили на волю». У с. Гояни Тираспольського повіту були заарештовані 40 селян, у яких знайшли кадетські агітки.

Правіше за кадетів у ліберальному таборі перебували октябристи – члени партії «Спілка 17 жовтня», основу якої становили великі поміщики, торгово-промислова буржуазія та фінансисти. Вважаючи, що, підписавши Маніфест 17 жовтня 1905 р., цар дав Росії Конституцію, вони виступали за негайне припинення будь-якої революційної діяльності та встановлення у країні «сильної монархічної влади». Ось як оцінювала політичну ситуацію в 1906 р. октябристська газета «Тираспольская жизнь», що видавалася в Тирасполі: «Конституція в небезпеці. На неї озброюються вороги праворуч і ліворуч. Праворуч прагнуть повернутися до дореформеного устрою, ліворуч загрожують усіма жахами революції. Рік анархії украй змучив країну, і тепер народ усі сподівання покладає на нову Державну думу. Остання наперед має стати на захист Конституції на строго законному ґрунті. Боротьба з ворогами свободи – свободи розумної, заснованої на законі та праві, – повинна вестися найжорстокіша, ким би ці вороги не були, під яким би прапором вони не виступали... Ось – завдання моменту, яке дуже чітко визначила Спілка 17 жовтня». Проте ця газета виходила недовго – робочі бойкотували її та відмовлялися друкувати. Тоді октябристи вирішили видавати в Тирасполі газету «Днестровский край». Користуючись багатоступінчастою, заплутаною системою виборів, ліберали, а також близькі до них Партія мирного оновлення та Партія правового порядку змогли провести у депутати Державної думи Росії своїх прихильників.

Партії демократичного табору

Демократичний табір у своєму складі об'єднував найрізноманітніші верстви народних низів – найманих робітників, селян, батраків, революційно налаштовану

молодь, демократичну інтелігенцію, дрібних ремісників і торговців, середні міські верстви. Його партії вимагали насильницького повалення монархічного ладу та встановлення у країні республіки з виборним парламентом і відповідальною перед народом виконавчою владою, із запровадженням усіх політичних свобод, скасуванням станів, загальною рівністю громадян, скасуванням усіх національних і релігійних утисків. За своїм характером усі ці численні партії ділилися на робочі (марксистські) та селянські (неонародницькі).

Перші зародки робочої партії в нашому краї з'явилися у 90-ті рр. XIX ст., коли заслані революціонери створили тут кілька марксистських гуртків. Їхніми засновниками були О. Басовський, Я. Боград, М. Вельтман, М. Годлевський та ін. Вплив цих гуртків був особливо сильним серед робітників залізничних вузлів Кишинева, Бендер і Тирасполя. Цьому сприяли і налагоджені контакти місцевих революціонерів з марксистами Одеси, яким вони допомагали транспортувати нелегальну літературу та зброю для боротьби проти царату. Та й сама Тираспольська група РСДРП, утворена одеськими соціал-демократами, була тісно пов'язана спільною справою з однодумцями в Одесі, Кишиневі й інших містах півдня імперії. У північній зоні Придністров'я працювала Рибницька соціал-демократична група, яка створила низку своїх відгалужень у Кам'янці, Рашкові та Резині.

У роки першої російської революції соціал-демократи краю розгорнули активну революційну діяльність серед робітників, селян і солдатів. Вони організували страйки, видавали та поширювали революційну літературу, листівки. У Бендерському залізничному вузлі, де були сконцентровані ремонтні майстерні, працювало понад тисячу робітників-металістів – найбільш розвинена й активна частина промислового і транспортного пролетаріату Придністров'я, у яких есдеки мали особливий авторитет. Ці залізничні робітники були ініціаторами практично всіх великих страйків у регіоні. Особливий комітет при Управлінні Південно-Західних залізниць змушений був навіть прийняти спеціальну постанову, яка забороняла діяльність «комітетів, бюро й інших організацій» робітників. У липні 1906 року він зажадав від військового командування в найкоротші терміни встановити на Бендерському й Окницькому залізничних вузлах по одній роті охорони, а також виставити охорону залізничних мостів через Дністер біля Бендер, Рибниці та Могилева. Крім того, влада тримала у постійній готовності три каральні поїзди із платформами для гармат і кулеметів, зі спеціальними санітарними й арештантськими вагонами та вагонами для жандармів. У начальника Бендерської вузлової станції також стояли наготові щонайменше два паровози, які в будь-який момент могли доправити каральні війська до місць революційних виступів на лініях Одеса–Слобідка–Окниця, Роздільна–Унгени, Бендери–Рені, Бірзула–Знам'янка.

Для узгодженості своїх дій місцеві есдеки створювали спільні комітети. У 1905 р. в Одесі був утворений Херсонський губернський комітет сільських організацій РСДРП, який два роки координував революційну діяльність соціал-

демократів Бессарабської, Херсонської, Подільської та Таврійської губерній. Іноді до цієї роботи залучалися і члени Єврейської соціал-демократичної спілки «Бунд». На спільному засіданні Тираспольської соціал-демократичної групи і Бендерської групи Бунда була утворена Федеративна рада, яка об'єднала сили двох міст для більш ефективної боротьби проти царату. У Бендерах діяла також філія Одеської військової організації РСДРП. У серпні 1906 р. у Бендерах під впливом революційної агітації збунтувалися солдати Ларго-Кагульського піхотного полку. Розпропаговані солдати царської армії переставали бути для влади надійною опорою.

До робітничих партій соціал-демократичного типу приєдналася і згадана Єврейська спілка «Бунд», організації якої діяли у багатьох містах і містечках Придністров'я. Особливо помітну діяльність зі створення робітничих профспілок у роки першої революції бундівці розгорнули у Рибниці, Кам'янці, Рашкові та Резині. Від цієї спілки мало чим відрізнялася Єврейська соціал-демократична робітничка партія «Поалей-Ціон», яку у Придністров'ї підтримували дрібні комерсанти, ремісники, підмайстри, домашня прислуга.

І все-таки робітничі партії у Придністров'ї зуміли досягти у своїй практичній діяльності деяких успіхів, незважаючи на те що діяли стихійно, кустарно, а часом і досить нерішуче. Саме тому багато цілеспрямованих і фанатичних руйнівників існуючого ладу, готових поламати царський режим негайно і без вагань, шукали вихід для своєї невгамовної руйнівної енергії не в рядах соціал-демократів, а серед есерів і анархістів, які завдяки своїй революційній фразеології та галасливим терористичним актам здавалися радикалам найбільш безкомпромісними і рішучими борцями з царським самодержавством за визволення народу.

Із дрібнобуржуазних партій неонародницького спрямування на початку XX ст. найбільшою активністю і чисельністю відрізнялася Партія соціалістів-революціонерів, яка спиралася у своїй діяльності на селян, міських і аграрних робітників, радикальну інтелігенцію та революційну молодь.

У Придністров'ї було створено кілька бойових організацій, одна з яких діяла у Бендерах. У 1907 р. двоє молодих робітників Райнгольд та Літвак убили відомого в Бендерах чорносотенця Савірка. Потім був убитий завідувач залізничними майстернями інженер Вінталов. У Кишиневі бойовики застрелили поліцейського пристава Оссовського та поранили пристава Соловкіна. Однак жодної шкоди самодержавству ці безглузді терористичні акти не завдали. Вони тільки повністю знекровили есерівську організацію – їхні виконавці були розкриті поліцією, страчені або відправлені на каторгу.

Звичайно, есери не заперечували і масової революційної боротьби народу, тому великого значення надавали агітації та пропаганді некерованого стихійного бунту. Так, один із засновників есерівської групи в Бендерах Петро Гоманюков, якого поліція називала «видним революціонером на півдні Росії, найбільш досвідченим і діяльним членом Кишинівської організації Партії соціалістів-

революціонерів», разом зі своїм братом Антоном проводив активну агітацію серед місцевих робітників. Вони вели бесіди про недосконалість існуючого в Росії урядового ладу, внаслідок чого страждає робоча людина, про необхідність скорочення робочого дня та підвищення заробітної плати, про те, що всього цього можна досягти лише революційним повстанням, поваленням самодержавного уряду і заміною його народним.

Продовжуючи розвивати свою діяльність, есери не обмежилися транспортуванням революційної літератури і створили у Бендерах власну нелегальну друкарню. Її керівником був залізничний робочий С. Шашек. Він підтримував тісні зв'язки з есерами Курська, Одеси й інших російських міст, вів серед робітників активну пропаганду революційних ідей. Разом із Шашеком агітацією займався інший бендерський робочий – В. Триколич, який утримував на околиці міста конспіративну квартиру для зберігання друкарського верстата, шрифтів, фарби, нелегальної літератури. Ці люди перебували у тісному контакті з Бессарабським комітетом Партії соціалістів-революціонерів, створеним у 1903 р.

У 1904 р. під виглядом пошуку «чумної корови» поліцейські провели масові обшуки в Бендерах, у яких був заарештований основний кістяк есерівської організації. У 1907 р. поліція розгромила в Бендерах ще одну підпільну друкарню, створену місцевими есерами О. Александровим, М. Ширяєвим та В. Мухініним у майстерні ремісника І. Сосіна. Ці люди разом з інженером Левицьким очолювали у краї місцеве відділення Всеросійської залізничної спілки, яка своїм жовтневим страйком 1905 р. фактично паралізувала економічне життя країни і змусила царизм піти на поступки.

Беликого значення надавали есери розпалюванню селянських бунтів у селах. Вони фактично керували створеною у серпні 1905 р. першою масовою організацією – Всеросійською селянською спілкою. Есерівські агітатори роз'їжджали по селах Придністров'я та Бессарабії, розповсюджували революційні листівки і літературу, закликали селян до «аграрних» заворушень, сільськогосподарських страйків, непокори владі й поміщикам, самочинних захоплень їхніх земель, потрав тощо. Близький до есерівської партії кишинівський журнал «Народный учитель» поінформував у 1906 р.: «У Тираспольському, Ананьївському та Єлисаветградському повітах відбуваються селянські мітинги. Селян запрошують влаштовувати обласні з'їзди. У великих маєтках росте організований страйковий рух». Про нездатність влади впоратися з масовою селянською боротьбою повідомляла московська ліберальна газета «Новое слово»: «Адміністрація Тираспольського повіту офіційно констатує, що нелегальна література отримала небувале поширення... Аграрний рух охопив майже весь повіт... Повітова адміністрація та ескадрон драгунів марно роз'їжджають повітом». Про це ж писали і місцеві газети: «Хвиля аграрного руху, яка охопила весь південь Росії, досить сильно вдарила і по Тираспольському повіту,

що являє нині собою воєнний табір у мініатюрі, у якому час від часу відбуваються сутички селян із представниками адміністрації та поміщиками».

Поразка Першої російської революції, організований урядом поліцейський терор для «утихомирення» країни, криза в партії, спричинена викриттям керівника есерівських бойовиків Є. Азефа, який був поліцейським агентом, завдали сильного морального й організаційного удару по есерівській партії. У 1908 р. жандармські агенти доповідали: «...нині бендерська організація не діє через вичерпання ресурсів», а її керівництво з-поміж інтелігентів «вважає тепер роботу серед робочої маси непродуктивною тратою часу, зовсім від роботи відмовляється». Деякі молоді есерівські активісти, розчарувавшись у революції, остаточно порвали з політичною діяльністю, вступили до гімназії або роз'їхалися різними містами країни.

Досить бурхливу революційну діяльність намагалися розгорнути у Придністров'ї і деякі інші дрібнобуржуазні партії демократичного табору. Ще у 1902–1903 рр. тут з'явилися різні відділення анархістських організацій, здебільшого одеських і кишинівських – «Бунтар», «Хліб і воля», «Чорне знамено», «Буревісник», «Південно-російська група анархістів-синдикалістів» та ін. З початком Першої російської революції терор став для анархістів одним із головних засобів боротьби з царизмом. Найчастіше вони використовували проповідь «прямої дії», яка полягала в нігілістичному запереченні всіх державних основ, суспільних засад і навіть моральних норм, а також у терорі й експропріації. Свою соціальну базу ці «безначальці», як вони себе називали, шукали в «бунтівних згряях» безробітних та люмпен-пролетарів. Тому вони дуже швидко проходили шлях від політичного руху на ідейній основі до «безмотивного антибуржуазного терору», а просто – до кримінальщини.

Завдяки ореолу таємничості та надреволюційності анархістські групи стали поповнюватися вихідцями з рядів едеків і особливо есерів, які розглядали революцію як своєрідну небезпечну й азартну гру, благодатне поле для бойового застосування своєї енергії та сил. Переважна частина анархістів у Придністров'ї належала до міщанського стану міст і містечок. Головним чином це були молоді люди віком від 17 до 21 року. Зустрічалися навіть 15-річні підлітки. Здебільшого (70–80 %) анархістські групи склалися з єврейської молоді, яка протестувала проти безправ'я та затхлої скученої атмосфери міст межі єврейської осілості.

Упродовж 1906 р. місцевим анархістам вдалося здійснити кілька експропріацій і вибухів у Бендерах, Тирасполі, Кишиневі, Келераші, Одесі та деяких інших містах Росії. Вони готували також напад на кишинівську й одеську в'язниці з метою визволення своїх заарештованих товаришів, замах на поліцейського офіцера в Кишиневі й «експропріацію» коштів у Тирасполі. Однак наприкінці 1906 – на початку 1907 р. основна частина місцевих анархістів опинилася у в'язницях, а їхні організації були розгромлені поліцією.

Більшовицькі організації у Придністров'ї

Була в демократичному таборі ще одна партія, яка суттєво відрізнялася від усіх інших партій, насамперед, своєю спаяністю, жорсткою дисципліною та строгою централізацією. Цій законспірованій організації нового типу, створеній одним із лідерів російських соціал-демократів В.І. Леніним (Ульяновим), судилося відіграти у всій подальшій світовій історії XX ст. видатну роль.

На початку XX століття ні у Придністров'ї, ні в Бессарабії не було самостійної більшовицької організації, яка функціонувала би окремо від інших соціал-демократів (меншовиків). Більшовицьки налаштовані революціонери входили в цих регіонах у єдині осередки РСДРП, а деякі комітети навіть не порвали тісних зв'язків із Бундом. Та й у самій Росії сильні більшовицькі комітети діяли тільки у великих індустріальних центрах у гущі промислового пролетаріату, який охоче йшов за більшовиками та підтримував їх. У Придністров'ї, де таких центрів не було, на більшовицькій платформі революційного марксизму стояла лише одна боездатна й активна організація – партійний комітет залізничників Бендер, створений вузловим бюро Південно-Західної залізниці.

У лютому 1906 р. більшовики Москви та Києва почали формувати свої партійні комітети у робітничих колективах найбільших станцій Південно-Західної залізниці, включно з Бендерами, Роздільною, Кишиневом. З квітня 1906 р. у Бендерах вже діяв більшовицький осередок, який у своїй роботі спирався на допомогу одеських соціал-демократів, що перебували під сильним більшовицьким впливом. Разом із тираспольськими еседеками бендерські революціонери створили сильну та дієздатну організацію. Її кістяк склали понад 30 робітників та службовців Бендерського залізничного вузла, зокрема котельник депо М. Ширяєв, монтер А. Рудковський, конторник станції Варниця А. Гарньє, інженер І. Левицький, машиніст В. Шталь, а також слюсарі К. Ревін, І. Самойленко, К. Василенко, Г. Смольський та ін. У більшовицькому революційному підпіллі м. Бендери починав свій шлях у революцію і Г.І. Старий, майбутній начальник штабу із захисту міста, один із керівників Бендерського повстання проти румунських окупантів у 1918 р., організатор і засновник Молдавської АРСР у Придністров'ї в 1924 р.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- клерикальний
- неонародництво
- люмпен-пролетаріат

1*. Заповніть таблицю «Три суспільно-політичні табори в Росії початку XX ст.»:

Характеристика	Суспільно-політичний табір		
	Монархічний (чорносотенний) (правий)	Ліберальний (центральний)	Демократичний (лівий)
Соціальне представництво			
Завдання			
Засоби досягнення цілей			
Лідери партії			
Регіональні осередки партій			
Друковане видання			

2. Охарактеризуйте діяльність правомонархічних регіональних відділень СРН у Придністров'ї початку XX ст.
3. Назвіть причини малопотужності ліберального руху у Придністров'ї.
4. Перелічіть основні напрямки діяльності соціал-демократів краю. Яких заходів вживала влада для запобігання революційним виступам?
5. Які причини відсутності самостійних більшовицьких організацій у Придністров'ї? Чому лише у Бендерах діяла організація партійного залізничного комітету?

§ 3. РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ У КРАЇ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Зростання соціальної напруженості на початку XX ст.

Зростання напруженості в суспільно-політичному житті Придністров'я на початку XX століття стало тим живильним середовищем, в якому боротьба найбільш пригнічених верств трудящого населення за покращення умов свого життя досягла найбільшої гостроти.

Неврожай 1904 р. посилив і так важке становище придністровських селян. Як повідомляла в листопаді 1904 р. ліберальна газета «Бессарабская жизнь», «...у зв'язку з неврожаєм і загостреною бідністю непорозуміння на ґрунті загальної неврегульованості економічних відносин великих землевласників та дрібних орендарів землі стали у Тираспольському повіті частим явищем». Серйозні хвилювання відбулися в Малаєштах: спочатку селяни знесли огорожу саду княгині Абамелік і стали пасти там свою худобу, а потім вигнали найманих робітників, які обробляли землю в економії поміщиці. У маєтку «Анатра» селяни с. Кошарка самовільно

розорали і засіяли поміщицькі землі. Натовп розлютованих селян хуторів Гребінники та Єрмішкін, доведених до відчаю недородом хліба, прийшов у Тираспольську міську управу з вимогою негайно надати їм продовольчу допомогу.

Пропаганда революційних партій знаходила серед голодних селян благодатний ґрунт для назриваючого бунту. Як повідомляла газета «Искра», у Тираспольському повіті напередодні Пасхи хтось із революціонерів (у селах їх називали студентами) поклав у селянські візки політичні листівки із закликами до боротьби проти своїх гнобителів. Урядник зібрав в околиці 60 поліцейських і наказав їм «заарештувати тих, хто читав і ховав, а особливо заарештувати всі візки для обшуку, щоб ніхто не міг вивезти жодної прокламації». Земський начальник Юковський не обмежився арештами – разом із помічниками він став роз'їжджати селами Тираспольського повіту, скликати селян і повчати їх: «Не слухайте підлих людей, що бунтують вас і розкидають листівки, – то шарлатани; їх треба вбивати камінням, і суду за них не буде, бо цар таких терпіти не може... Вам нічого сподіватися, щоб розбагатіти на цій землі, вам буде добре на тому світі, а я поклопочуся за вас, щоб вам на 25 сіл вислали з Управи святі ікони, а ми цих студентів усіх переловимо». Селянська молодь, обурена такими промовами чиновника, спробувала навіть організувати проти нього змову. Але для втілення цього задуму в життя не знайшлося керівника, на що газета зауважила: «Сподіваємося, що недалеко той час, коли у селян, що прокинулися від вікового сну, будуть „вожаки“, які зможуть пояснити їм, що „змову“ треба складати не проти життя земського начальника, а проти життя всього самодержавства».

Революційні виступи у 1905 р.

У січні 1905 р. Тираспольська група РСДРП за допомогою одеських і кишинівських товаришів провела в Тирасполі мітинг протесту проти розстрілу мирної демонстрації робітників у Петербурзі. На мітингу була висунута вимога запровадити восьмигодинний робочий день і скинути самодержавство. Найбільш рельєфно та яскраво класова війна розгорталася в селі, де селяни безземеллям, безпросвітними злиднями і бідністю були доведені до крайнощів.

Навесні 1905 р. з новою силою спалахнули хвилювання в селах Малаешти, Ілія, Єржове, Осипівка та ін., що належали княгині Абаделік. Абсолютно не зважаючи на інтереси селян, управитель цих володінь наказав заорати ділянку землі, яка поміщиці не належала. У такий спосіб він позбавив селянську худобу не тільки випасу, а й доступу до водою. На попередження управителя, що він стрілятиме, розлючені селяни відповіли підпалом економії поміщиці. «У с. Малаешти горить садиба княгині Абаделік, – повідомляла з цього приводу московська газета «Русское слово». – Пожежа виникла на ґрунті аграрних непорозумінь між селянами й управителем маєтку. Ці непорозуміння відбуваються систематично... Цього разу селяни знесли вщент економічний будинок і величезну кам'яну огорожу».

Придушував малаештське селянське хвилювання тираспольський повітовий справник, що стояв на чолі ескадрону драгунів.

Приблизно в цей же час селяни розгромили панську садибу в с. Ілія Тираспольського повіту. Озброївшись вилами, косами та сокирами, вони влаштували справжній погром поміщицького подвір'я. Управителя маєтку врятувала тільки втеча. У с. Круті Балтського повіту власник 8 тис. десятин землі князь Абаделік-Лазарев відмовив селянам у їхньому слізному проханні здавати їм свою землю безпосередньо, а не через кровопивця великого орендаря. У помсту селяни вигнали свою худобу на панські луки і в ліс, що належав поміщикові. У селі Петрашівка службовець князя вбив місцевого селянина. Обурені безкарним вбивством селяни підняли бунт, до якого приєдналися жителі сіл Валя-Адинка, Василівка, Березівка та Плоть. Унаслідок хвилювань поміщицька економія була розгромлена. Прибулі каральні загони жорстоко придушили повстання; понад півсотні селян були віддані під суд.

На початку літа 1905 р. петербурзька газета «Русь», повідомляючи про хвилювання селян у Воронковській волості Балтського повіту, зазначала: «Отримані відомості про самоуправство та випаси селян на економічних полях с. Колбасна та с. Саражинка. Взагалі настрої селян піднесені». Цей «піднесений» настрої супроводжувався масовими заворушеннями і селянськими бунтами у придністровських районах Подолії та Херсонщини, а Тираспольський повіт перетворився на «воєнний табір у мініатюрі». З метою наведення порядку до Херсонської губернії було спеціально відряджено одного з найвпливовіших чиновників з оточення царя – графа О.П. Ігнат'єва, генерал-од-кавалерії, рішучий прихильник крайніх поліцейських репресій у боротьбі проти революційної крамоли. Прибувши на місце, граф негайно надіслав міністру внутрішніх справ телеграму: «По всій Херсонській губернії за останні дні помітне заспокоєння, хвилювання проявляються ще у Тираспольському повіті. Вважаю за обов'язок знову просити про призначення до Херсонської губернії бригади козаків».

Землевласники, налякані розмахом невдоволення селян та їхньою рішучістю, вимагали від уряду найжорсткіших заходів для придушення бунтів. «Селяни захопили 500 десятин землі. Самовільно забирають хліб. Прошу надати допомогу вигнати агітаторів і надіслати козаків для охорони прав власності й особистої безпеки. Згоден сплатити за утримання 25 осіб», – телеграфував урядові в Петербург поміщик с. Кошарка Тираспольського повіту Таропанов. Про необхідність зміцнення каральних військ у Придністров'ї заявив міністру внутрішніх справ і граф О.П. Ігнат'єв: «Упевненості у спокої немає. Послаблювати вжиті заходи неможливо».

Проте всі вживані урядом каральні дії не могли придушити у придністровських селян насущного бажання «землі та волі». Вони продовжували громити і підпалювати панські будинки, захоплювати і самовільно орати поміщицькі угіддя, безкоштовно користуватися панськими лісами, луками та випасами. У липні 1905 р. газета

«Русское слово» повідомила з Тирасполя, що «військові частини продовжують перебувати у найбільш небезпечних пунктах повіту. Сьогодні доставлені сюди дві нові партії по 31 чоловіку призвідників аграрних заворушень. За відсутністю місця у в'язниці призвідники перебувають поки що при поліції». Один з місцевих революційних діячів, член Тираспольської групи Херсонського комітету сільських організацій РСДРП, писав у своєму щоденнику, що в Тираспольському повіті «часті випадки утихомирення селян військовою силою», «і вони починають розуміти, що цар – паразит на народній шії, самосвідомість народу зростає».

Повстання у с. Мокра

Одним із найяскравіших селянських бунтів у Придністров'ї в період Першої російської революції стало повстання у с. Мокра Воронківської волості Балтського повіту Подільської губернії. Це село, де проживали безземельні та малоземельні селяни, було оточене ситими полями багатих землевласників Войтенка, Міцинських та ін. Ватажок селянського бунту Ф.К. Антосяк згодом згадував: «Грубому свавіллю, насильству та знущанням з боку поміщиків не було меж. Особливою жорстокістю відзначався поміщик Войтенко. Захопивши обманним шляхом землю, він почував себе володарем-феодалом. Розрахунок з батраками за відпрацьований час у нього був простий і короткий: свист нагайки і зуботичина... За випадково зроблені потрави стягував штрафи, що нерідко перевищували вартість тварини, яка робила шкоду... Дикі розправи та знущання Войтенка над селянами розцінювалися його сусідами-поміщиками як невинні жарти».

Весняного вечора на початку травня 1905 р. поміщик наказав заарканити селянських коней, які паслися поблизу його луки, і відігнати їх у панські стайні. Селяни спробували відвести коней додому, але Войтенко відкрив стрілянину по беззбройних людях і тяжко поранив двох. Наступного дня натовп розлютованих, озброєних вилами та сапами селян попрямував до садиби поміщика, яка розташовувалася за три версти від села. Войтенко забарикадувався у своєму будинку, але селяни на заклик Федора Антосяка розбили вікна, вибили двері та підпалили садибу. Як повідомляла більшовицька газета «Пролетарий», невинний людям нелюд-поміщик «був буквально роздертий натовпом». Війська придушили і цей селянський бунт. Антосяк був засуджений військово-польовим судом Київського військового округу до вічної каторги, інші учасники повстання – до каторжних робіт, арештантських рот, ув'язнення.

Повстання селян у с. Мокра підірвало напружену атмосферу в інших селах околиці, де життя селян було анітрохи не кращим. Поміщиків та землевласників рятували лише викликані на придушення бунтів війська. У Придністров'ї діяв стан посиленої охорони. Придушити невдоволення селян уряд міг військовою силою, але усунути причини, що породжували це невдоволення і бунти, у нього сил не було.

Загальний страйк жовтня 1905 р.

Боротьба міського пролетаріату Придністров'я була не такою драматичною, як селянські бунти за землю. Проте активна робота серед соціал-демократів, соціалістів-революціонерів, анархістів та інших радикальних руйнівників самодержавства залучала до політичної діяльності дедалі більше робітників. Якщо у перші місяці революції 1905 р. страйкуючі ремісничих майстерень Тирасполя і Бендер висували переважно вимоги економічного характеру (покращення умов праці, запровадження восьмигодинного робочого дня), то з поглибленням революції на робітничих мітингах дедалі частіше звучало гасло «Геть самодержавство!».

У жовтні-грудні 1905 р. революційний рух досяг критичної точки. Загальний жовтневий політичний страйк, який налічував понад 2 млн учасників, став небачено в історії Росії масовою політичною акцією протесту проти уряду.

Московський комітет РСДРП випустив листівку, в якій проголосив цілі страйку: «Від сплячки – до страйку, від страйку – до збройного повстання, від повстання – до перемоги – такий наш шлях, шлях робітничого класу!». У ніч на 7 жовтня центральне бюро Всеросійської залізничної спілки розіслало всім станціям країни повідомлення про початок загального залізничного страйку із закликом припинити рух поїздів, роботу в майстернях і депо.

Одночасно з робітниками одеського й окницького депо страйкували залізничники Бендер. Рух припинився на всіх лініях регіону: Новоселиця–Могилів, Бендери–Кишинів–Унгени, Бендери–Рені. Разом із залізничниками у Придністров'ї зупинили роботу трудівники заводів, фабрик, млинів, ремісничих майстерень і магазинів. 20 жовтня 1905 р. Інформаційний бюлетень Петровської ради, яка керувала Всеросійським політичним страйком, повідомляв, що Тирасполь вже три дні «відрізаний від зовнішнього світу. Через припинення залізничного сполучення пошта проривається випадково, [страйковий комітет] ухвалив продовжувати страйк до закінчення залізничного [страйку] і влаштувати чергування по одному в конторах для видавання грошей фабрикам на розрахунок з робітниками».

У Бендерах, як і в Тирасполі, Резині, Сороках, Хотині й інших містах на правому і лівому берегах Дністра, відбулися значні за силою і розмахом політичні демонстрації та мітинги з вимогою запровадження демократичної республіки. Ось як охарактеризував у своїй телеграмі в Петербург місцевий чорносотенець обставини, що склалися у Придністров'ї: «Політичний рух перейшов межі розсудливості. Настає анархія з усіма її жахами. Потрібні негайні рішучі заходи. Незабаром буде пізно».

Після 17 жовтня сили реакції вийшли із заціпеніння і в лютий нестямі кинулися на захист престолу. Підтримувані поліцією та відданими самодержавству військами, чорносотенці зуміли організувати кілька кривавих погромів у містах і селах Новоросії та Бессарабії, зокрема й у Придністров'ї, жертвами яких стали здебільшого зовсім невинні мирні жителі – євреї міст і містечок. Але зупинити робітників, які відчували силу у єдності, було вже неможливо. Вони об'єднувалися в потужні

професійні спілки для успішної боротьби за права. 50-тисячний колектив профспілки Південно-Західних залізниць очолив інженер І. Левицький, обраний депутатом від Бендер на з'їзді у Жмеринці у листопаді 1905 р.

Перша російська революція знає багато героїв, борців за народне щастя, чиї імена так чи інакше пов'язані з Придністров'ям. У період грудневого збройного повстання у Москві на барикадах бився Михайло Васильович Фрунзе, майбутній командир Червоної армії, активний організатор Молдавської АРСР. Його рідні з Придністров'я: тут, у с. Захарівка Тираспольського повіту, народився його батько, військовий фельдшер Василь Михайлович. На чолі збройного повстання у Сочі стояв більшовик Никифор Прокопович Поярко, уродженець с. Слободзея Тираспольського повіту. За це він був засуджений до 15 років заслання до Сибіру. Почесний громадянин міст Тирасполь і Одеса Олексій Федорович Царьов був учасником знаменитого повстання на броненосці «Потьомкін». У цьому ж повстанні брав участь і кишинівський робітник Іван Миколайович Криворуков, майбутній організатор Молдавської АРСР, один із її перших народних комісарів.

Становище Придністров'я після 3 червня 1907 р.

Розігнавши II Державну думу й остаточно придушивши Першу російську революцію, уряд Росії негайно став відбирати у трудящих ті права, свободи та поступки, яких вони домоглися від влади за два революційні роки. Перемога терору і розбещеної реакції унеможливили подальше продовження боротьби за покращення умов життя та праці. Підприємці мстили своїм робітникам за пережитий страх, збільшували робочий день, знижували розцінки на вироблену продукцію, оголошували локаути, закриваючи тимчасово свої підприємства і викидаючи на вулицю працівників без жодного соціального забезпечення та допомоги.

У таких важких умовах економічна боротьба робітників у Придністров'ї почала швидко згасати, тим паче, що будь-які політичні невдоволення жорстоко припинялися силами жандармерії та армії. Припинили зовсім або різко знизили активність своєї діяльності практично всі існуючі тут партії та комітети загальноросійських партій. Майже зникли чорносотенні організації, оскільки царизм, розраховуючи на більш надійну опору – силу багнетів і страху, більше не потребував широкої громадської підтримки. Жорстокі військово-польові суди і каральні загони придушували в зародку будь-які селянські мрії про землю і волю. Ні про які бунти з вимогою справедливого перерозподілу землі вже не могло бути й мови.

Аграрна реформа П.А. Столипіна, мабуть, останнього талановитого чиновника в самодержавному уряді, фактично провалилася, не виконавши покладеної на неї функції. Озlidнілі селяни стали за безцінь продавати свої крихітні земельні ділянки «кулакам» і «глитаям», до яких самі потім наймалися як безземельні та безробітні наймити. Багато хто, ставши викинутими не тільки з економічного життя, але

навіть зі звичного для них рідного середовища, йшли до міст. Політика масового переселення селян у найбільш відсталі околичні райони Росії також провалилася. За 1906–1914 рр. з Бессарабії та Придністров'я до Сибіру і Казахстану переїхали 9,5 тис. дворів – 60 тис. осіб. Близько 40 % переселенців, не маючи коштів на придбання господарства, повернулися в рідні села. Більшість із них також потрапили в кабалу до поміщиків або кулаків. Усі ці обставини лише посилювали і так важке становище селянства і загострювали народне невдоволення.

Але навіть у цих складних умовах перемоги контрреволюції сподівання простих людей на визволення від нестерпного економічного гніту та соціальної пригніченості не згасали, тим паче, що революційні підпільники стимулювали ці настрої. У 1907 р. до Тирасполя з Одеси був переведений під нагляд поліції активний учасник революції, професійний революціонер, більшовик, член Петербурзького, а потім Одеського комітету РСДРП О.В. Шотман. Щоправда, тут він пробув недовго, оскільки невдовзі повернувся до Петербурга, де продовжив боротьбу проти самодержавної держави.

Великий вплив на рибницьких робітників зробив А.Т. Завадський. З 1893 р. він працював на будівництві залізниці та на цукровому заводі в Рибниці, потім з 1902 р. служив на Балтійському флоті, брав участь у революції, а в 1908 р. повернувся в Рибницю. Під його впливом робітники рибницького цукрового заводу стали вимагати від власника підвищення заробітної плати й обмеження штрафів. Згодом Завадського було заарештовано. Здійснивши втечу, він продовжив активну підпільну роботу, бився проти білих і був розстріляний у 1919 р. денікінцями.

З убивством у 1911 р. у Києві прем'єр-міністра Столипіна, який так і не досяг «утихомирення» Росії та «заспокоєння» смуту, у краї поживлюється діяльність партійних комітетів, відновлюється страйковий рух – повільно, але систематично. У липні 1911 р. робітники Бендерських залізничних майстерень і депо запротестували проти збільшення робочого дня на дві години.

За кілька місяців жандарми виявили у залізничних майстернях та депо при станції Бендери згуртовану групу, діяльність якої була безпосередньо пов'язана з місцевим комітетом Залізничної спілки під керівництвом К.П. Смітюшенка. Цю групу склали активні учасники страйків 1905–1907 рр., зокрема 130 членів організації Залізничної спілки, які найбільше виділялися, на думку поліції, своїм протиурядовим настроєм.

Придністров'я у роки Першої світової війни

Вступ Росії у Першу світову війну спочатку викликав у країні патріотичний підйом. Усі політичні партії, окрім більшовиків, підтримали самодержавний уряд. Однак неготовність до воєнних дій, поразки на фронтах, економічні труднощі, криза, що настала після них, і ще більше погіршення матеріального добробуту значної частини населення оживили опозицію царизму, який був уже не здатний

стабілізувати ситуацію та досягти воєнних і зовнішньополітичних успіхів. У гущі народних мас почалося революційне бродіння.

Війна суттєво змінила економічне становище краю. У 1914–1916 рр. кількість промислових підприємств тут скоротилася на 35 %, а чисельність робітників – майже наполовину, на 42 %. Зменшилися посівні площі, збір зерна 1917 р. знизився у порівнянні з довоєнним часом майже на третину, чи 27 %. Величезна кількість працездатного населення була призвана в армію та на риття окопів. Усе це призводило до закриття промислових і торгових установ, зростання цін, дефіциту необхідних продуктів, злиднів, голоду, епідемій та інших народних лих, що загострювали нестатки і страждання значної частини населення.

У 1916 р. Румунія після довгих коливань і розрахунків, на чиему боці буде перемога, вирішила приєднатися до Антанти і майже відразу ж зазнала нападу Німеччини й Австро-Угорщини, які окупували більшу частину країни. Росії довелося рятувати нового «союзника» та відкривати Румунський фронт. Бессарабія відразу ж опинилася у прифронтовій зоні, а Придністров'я стало стратегічно важливим районом, який забезпечував діючу армію усім необхідним. Такий його новий стан виснажував економічні сили та людські ресурси регіону, ще більше посилюючи кризу. У березні 1916 р. міністр землеробства Росії визнав, що в Тираспольському повіті відзначається «скорочення посіву озимих наполовину, а залучення населення до позиційних робіт, прийдешній призов ратників другого розряду, реквізиція коней і ліквідація німецького землеволодіння скоротять посів ярових до розміру, за якого хліба не вистачить не тільки армії, а й населенню». За ухвалою влади сюди почали звозити військовополонених для проведення сільськогосподарських робіт.

У лівобережжі Дністра зосереджувалися тилові підрозділи армії Росії, шпиталі, будівельні та залізничні частини. У 1914–1917 рр. з воєнними намірами у Придністров'ї та Бессарабії було побудовано 400 верст (1 верста – 1,06 км) нових залізниць, 350 верст других колій та 200 верст вузькоколіїних військово-польових залізниць. У цих роботах були задіяні 20 тис. мобілізованих у Росії солдатів. Практично всі вони були незадоволені війною та у спілкуванні з місцевим мирним населенням знаходили порозуміння у своєму неприйнятті тягарів і лих війни, у своїй ненависті до експлуататорів і винуватців їхнього тяжкого становища, у бажанні змінити своє життя на краще.

Мабуть, під впливом таких настроїв тираспольські соціал-демократи у 1917 р. надрукували у місцевій друкарні антивоєнні листівки: «Геть війну! Досить жертвувати батьками та братами! Росія захлинеється у крові, якщо ми не опам'ятаємося, наша Батьківщина загине, досить крові!». У роки війни в Бендерах активно працював соціал-демократичний гурток, заснований Г.І. Старим, під впливом якого у 1916 р. робочі паровозних бригад станцій Бендери та Бірзула провели одноденний страйк. Одним із членів цієї організації був юний Павло Ткаченко

(Я.Я. Антипов), квартиру батьків якого підпільники використовували для нелегальної явки. Дедалі гостріші форми приймала боротьба селян за землю.

Суспільна свідомість у Придністров'ї, як і у всій Росії, була готова до кардинальних змін у соціально-політичному житті, економічній системі та державному ладі.

Повалення царизму

У зв'язку з катастрофічним падінням авторитету царської влади серед народу депутати Державної думи – як ліберали, так і праві – стали обговорювати ідею палацового перевороту задля унеможливлення революції та створення відповідального перед Думою уряду. Намагаючись врятувати монархію і захистити від скандалів ім'я самодержця, поміщик В.М. Пуришкевич, князь Ф.Ф. Юсупов і великий князь Дмитро Павлович вбивають у грудні 1916 р. в Петербурзі відомого авантюриста Григорія Распутіна, який уособлював в очах суспільства моральне падіння династії. Проте зупинити буржуазно-демократичну революцію, що насувалася, в Росії вже було неможливо.

27 лютого 1917 р. повсталі у столиці робочі та солдати скидають самодержавний уряд. Не отримавши підтримки військових, Микола II зрікається престолу за себе і за сина. Монархія впала упродовж кількох днів.

Звістка про цю подію швидко долетіла до Придністров'я. 3 березня 1917 р. бендерська газета «Бессарабский южный край» випустила екстрений номер з телеграмами з революційного Петербурга. За п'ять днів, 8 березня, депутати від різних промислових, транспортних і торгових підприємств та установ Бендер зібралися, щоб створити новий орган влади – Раду робітничих депутатів. Цього ж дня робітники і студентська молодь Тирасполя провели перший вільний мітинг, а 10 березня такі самі мітинги та демонстрації відбулися у Бендерах, Кишиневі, Оргіїві, інших містах регіону.

Відкривалася нова сторінка історії краю.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- потрави
- глитаї
- локаут
- реквізиція

1. Які чинники сприяли піднесенню революційних селянських заворушень і бунтів у 1904–1907 рр.?

2. У чому ви бачите головні причини бунтарського руху селян?
3. Підготуйте повідомлення про життя та революційну діяльність одного з наших співвітчизників – учасників Першої російської революції (М.В. Фрунзе, Г.І. Старий, Н.П. Поярко, О.Ф. Царьов, І.М. Криворуков).
4. У чому полягала стратегічна роль Придністров'я на початковому етапі Першої світової війни та після вступу у війну Румунії?
5. Заповніть зведену таблицю даних про революційні виступи 1905–1907 рр.:

Дата	Місто (село)	Характер виступу	Підсумки, значення

- 6*. Як змінилося політичне становище у Придністров'ї після поразки Першої російської революції? Як ви гадаєте, чи могла кардинально змінитися соціально-економічна ситуація в Росії і, зокрема, у Придністров'ї, якби П.А. Століпін продовжив запровадження своїх реформ?
7. Чому населення Придністровського краю сприйняло звістку про падіння монархії та встановлення республіки з радістю і тріумфом?

Глава II

ПРИДНІСТРОВ'Я У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЙ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1917–1920 рр.)

Скорботна стіна «Чорна огорожа» біля будівлі Бендерського депо – місце розстрілу мешканців міста румунськими окупантами

§ 4. ПРИДНІСТРОВ'Я У ПЕРІОД РОСІЙСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙ 1917 Р.

Утворення перших Рад у Придністров'ї та встановлення двовладдя

Лютнева революція 1917 р. у Росії призвела до падіння царського самодержавства та встановлення республіки. Населення країни, відгукнувшись на ініціативу лівих партій, стало створювати Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів – новонароджені місцеві низові органи влади. На території Придністров'я перша така Рада була утворена в Тирасполі. 8 березня 1917 р. у місті відбулося засідання представників робітників, які обрали Тимчасову Раду робітничих депутатів із п'яти осіб. 9 березня вона звернулася до робітників міста, солдатів та офіцерів місцевого гарнізону із закликком провести вибори до Рад. 12 березня були обрані члени Ради робітничих депутатів, а наступного дня на її першому засіданні – виконавчий комітет. Вибрана Рада представляла широку партійну коаліцію лівих сил. Наприкінці цього ж місяця у Тирасполі була створена Рада солдатських і офіцерських депутатів та обраний її виконавчий комітет. На початку квітня обидві Ради злилися і створили об'єднаний виконком Ради робітничих і солдатських депутатів.

У Бендерах перше засідання Ради робітничих депутатів відбулося 8 березня, а Ради солдатських депутатів – 11 березня. 18 березня загальні збори цих Рад ухвалили рішення про їхнє об'єднання й обрали виконавчий комітет Бендерської Ради робітничих і солдатських депутатів. Аналогічно створювалися Ради у Григоріополі, Дубоссарах, Рибниці й інших населених пунктах Придністров'я. Так у суспільстві встановилося двовладдя: з одного боку були органи Тимчасового уряду, з іншого – Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Відсіч контрреволюції та подальша поляризація політичних сил у краї

4 липня в Петрограді Тимчасовий уряд наказав розстріляти мирну демонстрацію робітників і солдатів, яка проходила під гаслом «Вся влада Радам!». Після такого відкритого застосування насильства проти революційних мас більшовики оголосили про підготовку збройного повстання з метою захоплення влади. Ради Придністров'я не підтримали нову ініціативу більшовиків, а виконком Тираспольської Ради робітничих і солдатських депутатів навіть засудив демонстрацію у Петрограді. Водночас він висловив сподівання, що Тимчасовий уряд «не зупиниться на півзаходах у боротьбі з ворогами свободи» і висловив готовність реально брати у ній участь.

Після липневого розстрілу робітників і солдатів у Петрограді різко активізувалися контрреволюційні сили, які вплинули на політичне становище у всій країні. Органи Тимчасового уряду на місцях почали витісняти Ради з політичної та економічної сфер діяльності. Однак ці заходи лише спричинили подальшу радикалізацію Рад,

а також робітничого, солдатського та селянського руху. Політичне обличчя Рад Придністров'я дуже швидко змінювалося – з багатьох питань вони почали займати цілком більшовицьку позицію. Так, 30 липня 1917 р. у резолюції, ухваленій загальними зборами Тираспольської Ради, було сказано, що «будь-які походи проти Рад є контрреволюцією». Слід зазначити, що у цей час більшу частину членів Рад Придністров'я складала есери та соціал-демократи-меншовики, які виступали проти своїх партійних лідерів. Докорінна розбіжність у поглядах, в оцінках партійної верхівки та рядових членів призвела до розколу партійних рядів, послаблення дрібнобуржуазних партій і звуження їхньої соціальної бази у регіоні.

Похід генерала Корнілова на Петроград і його спроба захоплення влади були розцінені населенням Придністров'я як загроза завоюванням революції, що й згуртувало його у прагненні дати відсіч контрреволюційному заколоту. Організуючим центром у цій боротьбі стали Ради, які у ті дні фактично взяли владу до своїх рук. Призначивши своїх комісарів, Ради Тирасполя, Дубоссар, Бендер встановили контроль за ключовими пунктами міст. З ініціативи солдатських комітетів у Тирасполі та Бендерах була заарештована низка контрреволюційно налаштованих командирів частин. На вимогу народних мас замінили деяких місцевих представників влади Тимчасового уряду.

Продовжуючи курс зовнішньої політики царату, Тимчасовий уряд не вживав жодних заходів для виходу Росії з війни, хоча народ жадав її якнайшвидшого припинення. Невдоволення населення викликала й аграрна політика, яку проводила влада. Усе це сприяло подальшому розмежуванню всередині різних політичних організацій, зокрема у Радах. Незабаром у Тираспольській і Бендерській Радах були створені більшовицькі фракції.

У вересні 1917 р. у Тирасполі, Рибниці та Бендерах почалися заворушення, пов'язані з нестачею продовольства. Солдати, а потім і городяни захоплювали магазини, крамниці, склади з вимогою реалізації наявного продовольства і промислових товарів за доступними цінами. Місцева влада була не в змозі приборкати бунтівників, що розбушувалися. І лише застосування зброї, зокрема кулеметів, що спричинило людські жертви, зупинило «борців за справедливий розподіл». Жорстоке придушення бунтів сприяло створенню у Тираспольській і Бендерській Радах загонів Червоної гвардії.

У жовтні 1917 р. повсюди йшла підготовка до скликання II Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів. Тираспольська Рада направила на з'їзд лише одного делегата – соціал-демократа-інтернаціоналіста О.Є. Тарнопольського – прихильника переходу всієї влади Радам, а Бендерська Рада взагалі відмовилася висувати своїх делегатів.

25 жовтня у Петрограді з політичної арени був усунутий Тимчасовий уряд і Росія була проголошена Радянською республікою. У середині листопада на платформі нової влади перейшла Дубоссарська Рада, а в 20-х числах про її визнання

заявила і Тираспольська Рада. Однак ні в Тирасполі, ні в Дубоссарах, ні в Бендерах радянська влада не була встановлена. У Тирасполі поряд із Радою продовжував діяти повітовий комісаріат поваленого Тимчасового уряду та місцева рада, яка підпорядковувалася Центральній раді у Києві.

Створення республік на Україні та в Бессарабії

28 жовтня 1917 р. Центральна рада відмовилася визнати Раду Народних Комісарів загальноросійським урядом. 7 листопада своїм третім Універсалом вона проголосила утворення Української Народної Республіки (УНР). У відповідь на це 11–12 грудня у Харкові більшовики провели перший Всеукраїнський з'їзд Рад, у якому взяли участь депутати від Тирасполя. Вони проголосили Україну республікою Рад та оголосили Центральну раду контрреволюційним органом. Між радою і прихильниками радянської влади розпочалася непримиренна боротьба.

20 жовтня з ініціативи лідерів національного руху в Кишиневі був скликаний Військово-молдавський з'їзд, який оголосив про автономію Бессарабії. Він також ухвалив рішення до скликання Всеросійських установчих зборів сформувати Крайову Раду «Сфатул цэрий» (Рада країни) із 120 представників бессарабських політичних і громадських організацій та 10 представників придністровських молдаван. Понад 70 % місць у ній відводилося молдаванам. Це був заздалегідь продуманий план, який мав на меті уникнути представництва у цьому органі численних національних груп, що проживали в Бессарабській губернії (за переписом 1897 р., молдаванами були лише 47,6 % жителів Бессарабії).

Рада «Сфатул цэрий» створювалася «революційними» методами, без будь-яких всенародних голосувань про її правочинність. Відмова від проведення загальних виборів була викликана побоюванням їхніх організаторів отримати небажаний для себе склад депутатів. Представники придністровських молдаван участі у роботі цього органу не брали.

Утворення Крайової Ради відкрило шлях до проголошення в Бессарабії республіки. Підготовка до цього акту була недовгою. Керівники «Сфатул цэрий» поспішали наділити свій орган усіма атрибутами державної влади. Посилення ролі Рад та дії Центральної ради, спрямовані на досягнення державної самостійності України, стимулювали активність «Сфатул цэрий» у боротьбі за владу в Бессарабії. 2 грудня 1917 р. Крайова Рада, незважаючи на наявні невідповідності нормам представницької демократії, проголосила утворення Молдавської Демократичної Республіки (МДР) у складі Російської Федеративної Республіки.

Назва республіки «Молдавська», яку привласнили їй румуноорієнтовані організатори «Сфатул цэрий», мала на меті показати її належність до Молдавії, більша частина якої займала територію на захід від Прута в Румунії, що послужило би подальшим обґрунтуванням для входження МДР до складу Румунського королівства. Кордони нового утворення не були чітко визначені. Незважаючи на те, що

за третім Універсалом західні кордони УНР обмежувалися Дністром (західними адміністративними кордонами Херсонської губернії), Центральна рада вважала Аккерманський повіт Бессарабської губернії частиною Української республіки. Обґрунтовувалося це тим, що майже половину населення, яке там проживало, становили українці, тоді як молдаван налічувалося лише близько 25 %.

У свою чергу, вожді національного руху в Бессарабії відкрито претендували на українську територію лівобережжя Дністра. Проголосивши створення МДР у межах Бессарабської губернії, вони не спускали з очей і Придністров'я. З їхньої ініціативи 17 грудня у Тирасполі відкрився конгрес молдаван України. У ньому взяли участь близько 50 молдаван лівобережжя та приблизно стільки ж військовослужбовців із румунських частин, надісланих у місто для охорони складів російської армії.

Представники Крайової Ради, що прибули з Кишинева, відразу спробували надати конгресові потрібну їм спрямованість. У вітальній промові віце-голови «Сфатул цэрий» П. Халіппи непримовано звучали націоналістичні антиукраїнські заклики. Звертаючись до молдаван Придністров'я, він гордо заявив: «Наш народ – народ борців і завойовників. Ви йдете попереду свого народу на Схід, щоб захопити землі та підкорити народи... Будьте пильні, бо на вашому шляху стоїть народ, з яким вам належить боротися. Українці жадібні до землі... Ми є господарями цієї землі понад 400 років...». Потім він закликав до об'єднання придністровців із двома мільйонами молдаван Бессарабії та подарував конгресові подарунок – румунський триколон. Проте питання, поставлені делегацією «Сфатул цэрий», і пропозиція приєднання Придністров'я до Бессарабії на конгресі так і не обговорювалися.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- коаліція
- триколон

1. У якому місті Придністров'я була утворена перша Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів? Покажіть еволюцію утворення Рад робітничих і солдатських депутатів Тирасполя та Бендер навесні 1917 р.
2. У чому особливість соціально-партійного представництва більшості членів Рад Придністров'я?
3. Поясніть, чому влітку – восени 1917 р. відбувалася поляризація політичних сил.
4. Подумайте, чому Тираспольська Рада направила на II Всеросійський з'їзд лише одного делегата, а Бендерська – взагалі відмовилася висувати своїх представників. Аргументуйте свою відповідь.

- 5*. Чому після усунення в Росії Тимчасового уряду влада у містах Придністров'я не перейшла повністю до рук Рад?
6. Заповніть таблицю «Створення республік в Україні та в Бессарабії після перемоги Жовтня 1917 р.»:

Дата	Установчий орган	Сформоване державне утворення	Підсумки діяльності

7. Сформулюйте принцип, покладений в основу запланованого територіального поділу кордонів як організаторами «Сфатул цэрий», так і Центральною радою у 1917 р. Як вплинув на формування державних органів і нових держав в Україні та в Бессарабії чинник багатонаціональності населення?
8. Дайте оцінку виступу віце-голови «Сфатул цэрий» П. Халіппи на конгресі молдаван України 15 грудня 1917 р. Яким є характер закликів П. Халіппи, звернених до молдаван?

§ 5. ПОЧАТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ІНОЗЕМНОЇ ВОЄННОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ У КРАЇ

Укріплення радянської влади у Придністров'ї

Політичне становище в Придністров'ї у грудні 1917 – січні 1918 р. було досить складним. Наявність кількох політичних сил, які заперечували одна в одній право на владу, зумовила як своєрідність, так і непередбачуваність процесу цієї боротьби у регіоні. Змовившись, Українська Центральна рада, «Сфатул цэрий», уряд королівської Румунії, командування Румунського фронту й Одеського військового округу організували злиття Румунського та Південно-Західного фронтів. У результаті був створений Український фронт під командуванням генерала Д.Г. Щербачова, який повністю підпорядковувався керівництву Центральної ради. Почалася реорганізація військ за національною ознакою. На Румунському фронті революційні частини були роззброєні, а більшовицький військово-революційний комітет розігнаний.

У відповідь на ці дії окремі групи солдатів зі сформованих у Тирасполі українських національних частин почали переходити до радянських військових підрозділів. Місцева Українська рада почала втрачати свої позиції, а міська Рада, навпаки, – зміцнюватися. На цей час вона уже мала власні збройні сили – загін Червоної гвардії, який налічував близько 100 осіб. 10 січня 1918 р. у Тирасполі за допомогою Бендерської Ради був створений військово-революційний комітет «для охорони революції та з метою передання влади Раді».

17 січня в Одесі укріпилася крайова радянська влада, яка оголосила територію Херсонської та Бессарабської губерній Одеською республікою. Реальні ж її

повноваження поширювалися на Одесу, Одеський, Ананьївський і Тираспольський повіти. Після встановлення радянської влади в Одесі супротивники більшовиків у Тирасполі залишили місто. Того ж дня, 17 січня, Тираспольська військово-революційна рада розігнала місцеву раду і стала одноосібним органом влади у місті та повіті.

У цей період в Україні суттєво розширилися масштаби протиборства між Раднаркомом і Центральною радою. Радянські війська під командуванням лівого есера М. Муравйова стрімко пересувалися Україною, і до середини січня територія, підвладна Українській раді, стиснулася, як шагренева шкіра. Єдиним виходом для ради було укладення угоди з німцями, які визнали право за її делегацією вести переговори у Брест-Литовську самостійно, окремо від більшовиків. Проте сторони не могли підписати таку угоду, оскільки Україна формально залишалася частиною Росії. Потрібно було спішно виходити з її складу. Це сталося 22 січня 1918 р., коли 38 членів малої ради видали четвертий Універсал, який проголосив Україну незалежною республікою. 27 січня війська М. Муравйова підійшли до Києва. Центральна рада змушена була залишити місто, і за місяць практично у всій Україні укріпилася влада більшовиків.

9 лютого делегація вже суверенної Української Народної Республіки підписала свій сепаратний Брестський (Берестейський) мир з Німеччиною, на місяць раніше, ніж Радянська Росія (3 березня). Водночас Центральна рада попросила у німців військову допомогу для вигнання більшовиків, наведення порядку та відновлення незалежності УНР. В Україну були введені війська Німеччини й Австро-Угорщини. Натомість рада зобов'язалася постачити своїм новим спільникам велику кількість продовольства.

Воєнна інтервенція та окупація Румунією Бессарабії

1 січня 1918 р., після захоплення більшовиками влади в Кишиневі, «Сфатул цэрий» не була розпущена, але опинилася поза справами. Сподівання румунського уряду на захоплення Бессарабії мирним шляхом не виправдалися, і він вирішив ввести на цю територію свої війська.

6 січня 1918 р. румунські військові частини перейшли державний кордон і розпочали окупацію Бессарабії. 13 січня, долаючи опір, вони взяли Кишинів і майже відразу оголосили Молдавську республіку окупованою територією. Депутати губернського селянського з'їзду, що проходив у цей час у Кишиневі, вимагали від румунського уряду негайно вивести свої війська. Проте нова влада, не роздумуючи, блокувала армійськими підрозділами приміщення, де засідали депутати. З'їзд був розігнаний, а всю його президію, включно з п'ятьма членами «Сфатул цэрий» та низкою інших осіб, заарештовано та розстріляно.

На той час у Бухаресті вже був розроблений план, згідно з яким Крайова Рада зобов'язувалася вирішити питання про приєднання Бессарабії до Румунії.

Перехідним етапом цього процесу мало стати оголошення суверенітету Бессарабії. 24 січня, в день чергових роковин об'єднання князівств Молдавії та Волощини в єдину Румунську державу (1859), «Сфатул цэрий» ухвалила Декларацію про незалежність Молдавської республіки, що означало її вихід зі складу Російської держави.

Після захоплення Кишинєва румунські війська, що отримали підкріплення, рушили до Дністра. Вже 16 січня на підступах до Бендер розгорнулися запеклі бої, у яких взяли участь робітники міста, переважно залізничники, а також солдати, що повернулися з фронтів, – селяни сусідніх сіл і червоногвардійські загони. Оборону Бендер очолив Фронтвідділ Румчорода разом зі штабом оборони міста, яким керував Г. Борисов (Старий).

Під час кровопролитних боїв Бендери тричі переходили з рук до рук. Інтервенти зазнавали серйозних втрат. 25 січня, зосередивши на околицях великі сили, румунські війська все ж таки зайняли місто. Увійшовши до Бендер, вони жорстоко відігралися на його жителях. До бетонної стіни поблизу залізничного вокзалу окупанти зігнали понад 5 тис. городян, протримали їх на морозі на колінах кілька годин, після чого понад 250 людей розстріляли. Ця скорботна стіна, яка отримала в народі назву «Чорна огорожа», стала для румунів постійним місцем страт.

Спроба радянських військ звільнити Бессарабію

Залишивши Бендери, члени Кишинівської, Бендерської та інших Рад, представники Фронтвідділу Румчорода, командування радянських військ у Бессарабії спільно з відданими їм військовими частинами та робітничо-селянськими загонами відступили на лівий берег Дністра. Центр боротьби з румунською інтервенцією перемістився до Тирасполя.

У місті був організований Революційний комітет порятунку Молдавської республіки, до якого увійшли члени виконкомів робітничих і солдатських депутатів Бессарабської губернської Ради, а також представники Кишинєва, Бендер, Оргіва й інших міст Бессарабії. Румчород, який керував ревкомом, призначив його постійним представником більшовика М. Лебедева. Метою комітету стало об'єднання всіх революційних елементів Бессарабії задля визволення краю. Комітет випустив звернення, в якому закликав мешканців Бессарабії та народи Росії вести спільну боротьбу проти румунських загарбників. Ревком проводив активну організаційну та пропагандистську роботу – поширював серед населення Бессарабії отримані з Росії друковані революційні видання.

Наприкінці січня – на початку лютого 1918 р. у районі Тирасполя Румчород сформував із революційних солдатів загонів Червоної гвардії та партизанських груп Особливу армію Одеського військового округу. До її складу увійшли 1-й Дністровський, 5-й та 6-й Заамурські революційні полки, загони Г. Котовського, К. Нікольського й інші підрозділи. До середини лютого особовий склад цього об'єднання

налічував уже понад 3 тис. бійців. Командувачем спочатку був призначений П. Лазарєв, а після його відкликання до Одеси це місце зайняв Є. Венедиктов, колишній начальник Революційного штабу радянських військ Бессарабського району, голова Президії виконкому Кишинівської Ради.

Тирасполь став військовим центром Одеської Радянської Республіки. Тут була ставка 3-ї революційної армії, що дислокувалася поблизу міста. В лютому 1918 р. Особлива армія влилася до її складу й отримала назву «Тираспольський загін», командиром якого залишився Є. Венедиктов. Позиції 3-ї армії розташовувалися на лівому березі Дністра та займали територію від Овідіополя до Рибниці. Армія складалася із загонів, загальна чисельність яких сягала майже 6 тис. чоловік. Окрім Тираспольського загону до неї входили окремі революційні дружини одеситів, переважно більшовиків, лівих есерів й анархістів, а також невелика група солдатів старої царської армії, які прорвалися з Румунського фронту через Дністер. Тираспольський загін обороняв східний берег річки між Дубоссарами та селищем Кормаз, перегороджуючи румунам шлях до Одеси.

Після захоплення Бендер румунським військам на початку лютого вдалося на окремих ділянках переправитися на лівий берег Дністра, де вони розраховували створити свої плацдарми. Румунські офіційні кола навіть не намагалися приховувати, що у плани їхнього уряду входить захоплення Тирасполя, а потім і Одеси. Проте наступ інтервентів і спроби закріпитися у Придністров'ї не мали успіху. Бійці Тираспольського загону не тільки оборонялися, а й здійснювали наступальні операції. Особливо відзначився у цих боях кінно-розвідувальний загін Г. Котовського. Румунське командування змушене було піти на перемир'я і переговори з Румчородом, але водночас намагалося всіма способами затягнути їх.

У відповідь на румунську окупацію Радянський уряд розірвав дипломатичні відносини з Румунією і наклав арешт на її золотий запас, вивезений до Росії під час Першої світової війни. Так Росія опинилася у стані війни з Румунією. Центральна рада також надіслала Румунії ноту протесту та розпочала воєнні дії на Хотинщині. Наприкінці січня 1918 р. за рішенням Радянського уряду в Одесі була створена Верховна автономна колегія Раднаркому з російсько-румунських справ (ще одна її назва – Верховна колегія боротьби з румунською та бессарабською контрреволюцією), яка повинна була займатися усіма питаннями, що стосуються взаємовідносин з Румунією. Очолив її більшовик Х. Раковський. 15 лютого колегія припинила переговори про перемир'я та пред'явила Румунії ультиматум: негайно вивести свої війська з Бессарабії. Румуни відмовилися виконувати цю умову, і 16 лютого воєнні дії відновилися.

14 лютого 1918 р. командувачем фронтом, який діяв проти наступаючих румунських військ у Бессарабії, був призначений лівий есер М. Муравйов. Перед ним було поставлене завдання не лише не допустити румунські війська у Придністров'я та Одесу, але й звільнити від них усю Бессарабію, повернувши її під

владу Радянської Росії. У день свого призначення командувач отримав телеграму Леніна, в якій, зокрема, містилася вказівка діяти «якомога енергійніше на румунському фронті». Відповідно до розпорядження вождя М. Муравйов перевів свою двохтисячну армію з-під Києва до Дністра, і вже 20 лютого вона почала наступ на румунські частини.

Головний удар його війська завдали в районі Бендер: був розгромлений румунський полк і захоплено три гармати. Активну участь у цій битві на лінії Бендери – Кіцкани брав Тираспольський загін, який змусив противника відступити із зайнятої ним ділянки. Одночасно по румунах було завдано удару в районі Рибниці. У цьому бою червоноармійці захопили 40 гармат, десятки кулеметів, сотні гвинтівок, велику кількість боєприпасів та спорядження, а також близько 600 полонених. Особливо успішно діяв бронепоезд «Свобода або смерть!» під керівництвом чорноморського матроса А. Полупанова. Розгром румунської армії під Рибницею показав її нездатність до серйозних бойових дій. За шість днів боїв окупанти зазнали поразки в районі Бендер, Слободзеї, Кіцкан, по лінії Резина–Шолданешти.

Сьогодні вже усім відомо, що 23 лютого 1918 р. молода Червона армія не здобувала перемог ні під Псковом, ні під Нарвою, не було і «розгрому відбірних німецьких дивізій та корпусів». До того ж, 24 лютого Радянський уряд змушений був прийняти ультиматум Німеччини, а 3 березня підписати Брестський мир цілком на її умовах. Вперше іноземна агресія у вигляді збройних сил Румунії була відбита на південному заході колишньої Російської імперії – у Бессарабії та Придністров'ї. Вирішальною подією в цьому радянсько-румунському протистоянні стала битва поблизу Рибниці. Однак про цю перемогу Червоної армії довгі роки вважали за краще мовчати; в історичній літературі вона навіть отримала назву «забута перемога». А пов'язано це було з особистістю М. Муравйова, який у липні 1918 р., будучи командувачем Східного фронту, підтримав заколот лівих есерів і виступив проти більшовиків. Під час розгрому повстання він був убитий.

Під впливом воєнних невдач румунське командування запропонувало перемир'я. Внаслідок переговорів був підготовлений Протокол про ліквідацію російсько-румунського збройного конфлікту, який 5 березня підписав прем'єр-міністр Румунії Авереску, а 9 березня – радянський представник. Відповідно до цього мирного договору Румунія повинна була у двомісячний термін повністю вивести свої війська з Бессарабії. Крім того, вона зобов'язувалася не вживати жодних воєнних та інших заходів проти Радянської Росії.

Австро-німецька окупація краю

Проте воєнний стан на той час швидко змінювався. Скориставшись «запрошенням» Центральної ради, майже півмільйонна австро-німецька армія посунула в Україну. Румунський уряд сприяв перекиданню частини цих військ через територію північної Бессарабії у напрямку залізничних ліній Рибниця–Бірзула–

Одеса та Тирасполь–Одеса. Радянські частини чинили всіякий опір окупантам, які у боях з червоногвардійцями і партизанами Придністров'я втратили близько 2,5 тис. солдатів та офіцерів. І все-таки через стійку перевагу наступаючих військ 10 березня 1918 р. Тирасполь довелося здати. До середини березня була окупована вся територія Придністров'я. У зв'язку із взяттям Одеси 13 березня припинила існування й Одеська Радянська Республіка. Побоюючись оточення, війська Муравйова поспішили залишити чорноморську столицю.

Щоб не опинитися відрізнаним від Червоної армії та уникнути знищення, Тираспольський загін залишив Придністров'я і попрямував на схід для з'єднання з її частинами. Останнім, хто залишив регіон, був загін Г. Котовського. Перебуваючи в той час у районі Дубоссар, він з боями зумів прорватися через вже окуповану Роздільну. Відступ Тираспольського загону був неймовірно важким і тривав з березня до травня. У запеклих кровопролитних боях під час переходу через Донську область загін втратив значну частину своїх бійців і командирів, включно з Є. Венедиктовим. Ті, кому вдалося прорватися, з'єдналися з Червоною армією у районі населених пунктів Богучар та Калач Воронежської губернії. Наприкінці травня Тираспольський загін розформували. Його частини увійшли спочатку до складу Південної завіси, а потім – до 8-ї та 9-ї армій Південного фронту.

З наступом австро-німецьких військ в Україні була ліквідована влада Рад. У зв'язку з цим Румунія швидко забула про свої зобов'язання щодо Бессарабії. Проте факт підписання нею мирного договору – Протоколу від 5–9 березня 1918 р. – згодом послужив підставою для невизнання Радянською Росією, а потім і Радянським Союзом приєднання Бессарабії до Румунії.

Після листопадової революції, яка відбулася у 1918 р. в Німеччині, Румунія, скориставшись відходом австро-німецьких військ, захопила Хотинщину та Північну Буковину. 26 листопада «Сфатул цэрий» ухвалила рішення про безумовне приєднання Бессарабії до Румунії. Якщо у березні того ж року вона проголосувала за її «умовне приєднання», яке створювало лише видимість автономії краю, то зараз йшлося вже про ліквідацію будь-яких ілюзій із цього приводу. Вся діяльність «Сфатул цэрий» у період її існування звелася до послідовного здавання нею же проголошеної Молдавської республіки. Поставлене завдання вона виконала, чим і підписала собі вирок. Бухаресту більше не потрібен був цей орган, і волею румунського короля він був на диво цинічно розігнаний.

Після відходу радянських військ у березні 1918 р. з лівобережжя Дністра у Рибницькій, Кам'янській, Дубоссарській, Григоріопольській та інших волостях, а також у Балтському й Ананьївському повітах почали формуватися партизанські групи. Для координації їхніх дій у травні була створена Військово-революційна рада партизанського руху Придністров'я.

У жовтні партизани розгорнули так звану рейкову війну проти австро-німецьких військ. Об'єднаний загін партизанів Придністров'я у кількості понад 4 тис. осіб,

командиром якого був призначений І. Дячишин, звільнив кілька сіл Балтського повіту та захопив залізничну лінію Слобідка–Бірзула. Після успішних операцій загін, поповнившись зброєю, боеприпасами, продовольством та обмундируванням з австро-німецьких складів, рушив на бронепоездах до Роздільної, яку взяв з боями. Незабаром партизани впритул підійшли до Одеси, але до міста увійти не наважилися, оскільки з моря вже висадилися французькі війська. Загін відступив до Роздільної, а потім перебазувався до придністровських сіл.

Одночасно понад 300 осіб об'єднаного загону партизанів Дубоссар і Григоріюполя під командуванням К. Тиманюка й І. Остапенка спільно з іншими групами завдавали відчутних ударів по ворожих гарнізонах, дислокованих у Придністров'ї. 8 грудня 1918 р. був звільнений Тирасполь. Однак у цей час місто оточили французькі інтервенти та петлюрівці, які змінили австро-німецькі війська, що залишили Україну. Наступ на Тирасполь петлюрівського слобідського полку змусив партизанів піти з міста. До початку 1919 р. інтервенти захопили південну частину України та все Придністров'я.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- Румчород
- рейкова війна

1. Охарактеризуйте політичне становище у Придністров'ї наприкінці 1917 – на початку 1918 р.
2. Висловіть своє ставлення до загарбницьких дій Румунії у січні 1918 р. Що вам відомо про більшовика Г. Старого? Чому «Чорна огорожа» стала для бендерчан місцем скорботи?
3. Чому, на вашу думку, ухвалення «Сфатул цэрий» Декларації про незалежність стало зрадою власного народу?
4. Дайте оцінку ролі Тираспольського загону у боротьбі проти румунських інтервентів. Коли і на яких умовах закінчилася румунська окупація?
5. Чим була зумовлена необхідність відступу військ М. Муравйова та Тираспольського загону Є. Венедиктова навесні 1918 р.?
6. У чому історичне значення Протоколу за 5–9 березня 1918 р.?
- 7*. Підготуйте повідомлення про діяльність партизанів Придністров'я у роки Громадянської війни, використовуючи матеріал підручника та додаткові джерела. Поцікавтеся у ваших сусідів, односельців, чи є у них нащадки учасників партизанського руху. Що ви дізналися про партизанські загопи із розмови з ними?

8. Дайте визначення термінам «інтервенція», «дислокація», «плацдарм».
9. Яка подія Громадянської війни отримала назву «забута перемога»?

§ 6. ЗАВЕРШЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ІНОЗЕМНОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ У ПРИДНІСТРОВ'І. БЕНДЕРИ У СКЛАДІ КОРОЛІВСЬКОЇ РУМУНІЇ

Боротьба із французькими інтервентами та петлюрівцями

30 січня 1919 р. за завданням Одеського підпільного ревкому Придністровський (Маяцький) партизанський загін за сприяння тираспольських і плосківських (із с. Плоске) партизанів рішучим ударом вибив інтервентів з Тирасполя. Відразу ж після визволення міста загін, який увесь цей час поповнювався переважно за рахунок місцевих робітників і селян, був розділений на два полки: Маяцький і Тираспольський. Незабаром створюється новий штаб, який отримав назву «штаб 1-ї Південної Радянської армії».

Успішні дії партизанів у районі Тирасполя викликали переполох у стані французів та петлюрівців. Партизани, розгорнувши «рейкову війну», обривали залізничне сполучення між інтервенціоністськими військами, які знаходилися в Одесі, й частинами, що зосередилися на території Румунії та окупованої нею Бессарабії, заважаючи у такий спосіб перекиданню останніх на південь країни. Командування союзників в Одесі віддало наказ частинам, які захопили Бендери, вибити партизанів з Тирасполя та відновити залізничне сполучення.

Безперервні обстріли румунськими військами Тирасполя з боку Кіцканського лісу змусили партизанів зробити вилазку на правий берег Дністра. За підтримки місцевих селян вони зуміли вибити супротивника із сіл Кіцкани, Слободзея і Талмази. Придушивши артилерійські вогневі точки, партизани повернулися до Тирасполя. 4 лютого 1919 р. змішаний румуно-французький загін почав наступ з Бендер на лівий берег Дністра. Проте, втративши у збройній сутичці з партизанами понад 100 людей убитими та 32 – полоненими, загін відступив.

Незабаром до Тирасполя з Одеси були направлені значні сили французьких військ, польських легіонерів і білогвардійців, оснащені танками й артилерією. У районі вокзалу розпочався важкий бій. Під натиском переважаючих сил противника партизани були змушені в ніч проти 9 лютого залишити місто. Маяцький партизанський полк відступив до Маяків, а Тираспольський – до Малаешт. Захоплення Тирасполя завершилося розправою над його жителями: 59 осіб були розстріляні.

Щоб утримати за собою місто, французьке командування наказало румунським військам зайняти залізничні лінії Тирасполь–Роздільна та Роздільна–Бірзула–Слобідка–Рибниця, що ті негайно здійснили. Проте остаточно придушити партизанський рух у Придністров'ї та суміжних з ним районах України так і не вдалося. У другій половині лютого й особливо у березні 1919 р. партизани з новою силою розгорнули бойові дії. Тепер їм довелося битися ще й з румунськими частинами, які на той час перебували у Придністров'ї у складі інтервенціоністських військ Антанти.

Після відходу з Тирасполя загін І. Колесникова, поповнившись партизанами з Малаешт, Теї, Спеї та інших сіл, розташувався у с. Плоске, звідки робив рейди в тил румунських і петлюрівських військ. У лютому партизани здійснили успішну бойову операцію проти численного загону румунів, який діяв у Малаештах. Противник був розбитий, ті, що залишилися живими, втекли. Партизани захопили багато полонених, коней, зброї. Румунське командування направило до Плоского з Бендер і Тирасполя спеціальний загін, який підтримувала артилерія та кавалерія. Але й цього разу супротивник був відкинутий. Удари плосківців слідували один за одним. Біля станції Новосавицька вони розгромили велике петлюрівське об'єднання, розбили та розпорошили ворожі сили біля сіл Гребінники, Мале Плоске, Ташлик та в інших населених пунктах. Чисельність Плосківського загону швидко зростала і незабаром досягла 2 тис. чоловік.

Великі сили партизанів під керівництвом І. Дячишина боролися проти петлюрівців у районах Кодима–Слобідка–Бірзула–Балта. Залізничні станції та населені пункти, розташовані на цій території, кілька разів переходили з рук у руки. В одному тільки бою під час взяття Бірзули 19 лютого партизани захопили два бронепоезди, 20 гармат, 50 кулеметів й іншу зброю. Особливу активність виявили партизани Тирасполя, Дубоссар, Григоріопольського і Кам'янського районів. Своїми бойовими діями вони фактично блокували війська інтервентів на чорноморському узбережжі, не даючи їм можливості розширити зону окупації та з'єднатися з петлюрівцями.

У березні – на початку квітня 1919 р. радянські війська у тісній взаємодії з партизанськими загонами І. Дячишина, І. Колесникова, К. Тиманюка й інших командирів розгромили петлюрівців у районах Слобідка–Рибниця та Дубоссари–Тирасполь. На початку квітня вони були вигнані із придністровських сіл Лунга, Погребя, Коржеве та ін., а 10 квітня у Дубоссарах створений Тимчасовий революційний комітет проголосив відновлення радянської влади у місті. 17 квітня війська, основну силу яких склали місцеві повстанські загони, розбивши румунські та французькі частини, вступили до Тирасполя, а ще за два дні – до Рибниці. 20 квітня командир групи радянських військ Одеського напрямку телеграфував у центр: «Весь лівий берег Дністра від Білочів (20 верст на північ Рибниці) до гирла у наших руках».

Створення Тимчасового робітничо-селянського уряду Бессарабії. Бендерське повстання

З виходом Червоної армії до Дністра знову стало актуальним питання про Бессарабію. 9 квітня 1919 р., за три дні після визволення Одеси, був створений Бессарабський революційний комітет на чолі з І. Криворуковим. У районі Одеси та у Придністров'ї концентрувалися радянські війська, формувалися окремі бессарабські частини Червоної армії (Особлива Бессарабська бригада, Бессарабська стрілецька дивізія та ін.). Сюди ж були направлені відкликані з різних фронтів і міст країни багато колишніх членів Бессарабського губвиконкому та Кишинівського міськвиконкому Рад робітничих і солдатських депутатів, що діяли у 1917 – на початку 1918 р.

28 квітня на засіданні політбюро Компартії України було ухвалено рішення про формування Бессарабської Червоної армії для визволення краю від інтервентів і відновлення радянської влади. Тоді ж був розглянутий і затверджений склад Тимчасового робітничо-селянського уряду Бессарабії на чолі з його головою, колишнім членом «Сфатул цэрий» І. Криворуковим, з метою управління Бессарабією після її визволення.

1 травня уряди Росії та України пред'явили Румунії ультиматум з вимогою негайно вивести війська з окупованої території на правому березі Дністра. За тиждень Тимчасовий уряд опублікував маніфест, в якому заявив, що Бессарабія оголошується Радянською Соціалістичною Республікою у складі РРФСР. Маніфест закінчувався закликком: «Всі у бій, всі до зброї!».

Під впливом закликів Тимчасового робітничо-селянського уряду 11 травня деякі частини Бессарабської радянської дивізії форсували Дністер на південь від Тирасполя і перейшли в наступ у напрямку до Бендер. Проте вже на другий день їхні спроби просунутися вперед виявилися безуспішними – частини були укомплектовані слабо і не готові до бойових дій. Антирадянські вилазки загонів отамана Григор'єва в районі Рибниці та Дубоссар, а також наступ Денікіна на Донбасі перешкоджали наданню підтримки частинам Червоної армії, які зрештою були змушені повернутися на лівий берег Дністра. Сил на одночасну війну на кількох фронтах радянська влада не мала.

Свою діяльність Тимчасовий робітничо-селянський уряд Бессарабії почав у Львові. У 20-х числах травня було ухвалено рішення про його перекидання ближче до кордону Бессарабії. Так її керівники опинилися у Тирасполі. Розташувавшись у спеціальному урядовому поїзді прямо на залізничній станції, члени уряду розгорнули активну політичну та культурно-просвітницьку роботу серед бессарабських революційних елементів. Вони спрямовували агітаторів і організаторів на окуповану територію, поширювали пропагандистську літературу, друкували листівки, розробляли декрети Бессарабської РСР на основі законодавчих актів РРФСР.

Однак деякі члени Бессарабського уряду не зуміли оцінити всю серйозність ситуації, яка змінилася. Бажання якнайшвидше звільнити Бессарабію від окупантів виявилось сильнішим за здоровий глузд. Рано-вранці 27 травня без відома командування 3-ї Української армії загін із 150 червоноармійців – колишніх партизанів-бессарабців – переправився через Дністер. За підтримки артилерійського вогню з лівого берега він атакував частини румунських і французьких військ, що знаходилися в Бендерах, таким чином безвідповідально спровокувавши початок озброєного повстання у місті. У цій операції також взяли участь члени Уряду Бессарабської РСР, його співробітники та команда охорони урядового поїзда.

Бендерські більшовики розцінили цю акцію як початок великомасштабного наступу на Бессарабію і закликали мешканців міста підтримати її. До партизанів приєдналися робочі дружини, загони залізничників, які мали чимало прихованої зброї. Разом із загonom, який переправився на правий берег, повстали зуміли зайняти фортецю, казарми, вокзал, міське управління, казначейство. Багато французьких і румунських солдатів стали здаватися в полон і переходити на бік повстанців.

Проте командування окупаційних військ, швидко відреагувавши на події, організувало контрнаступ. Обстрілюючи місто артилерійським і кулеметним вогнем, противник за допомогою алжирських стрільців і польських легіонерів знову захопив Бендери. Переправа через Дністер була знищена, і загін червоноармійців, що того ж дня залишив місто, був змушений переправлятися на лівий берег Дністра уплав. Втрати партизанів – учасників «набігу» – склали понад 30 людей, із них загинули троє співробітників урядового апарату І. Криворукова та четверо пропали безвісті.

Повстання було придушене. Дії групи із 150 червоноармійців, партизанів і слабоорганізованих робітничих загонів міста не підтримали мешканці інших місць, тому бендерська операція не змогла перерости у загальний збройний виступ населення Бессарабії. До того ж, несанкціонована воєнна акція партизанів із Тирасполя призвела до несвоєчасного виходу з підпілля ревкомів та партійних комітетів, які практично одразу ж були розгромлені. Румуни жорстоко розправилися з повстанцями. У нижніх укріпленнях фортеці зі сторони Варниці карателі розстріляли кожного десятого із схоплених городян. Учасників повстання вбивали прямо на місці – у садах, на вулицях, на цвинтарі. У єврейській лікарні румунські жандарми розстріляли всіх поранених повстанців, а персонал віддали під військово-польовий суд. Після розгрому цієї операції румуни організували судовий процес над її 108 учасниками. Суд засудив 17 осіб до смертної кари, решту – до каторжних робіт і довгих термінів тюремного ув'язнення.

Відновлення радянської влади у Придністров'ї в 1919 р.

Після визволення Придністров'я у квітні 1919 р. в регіоні розпочали створення місцевих органів влади. Були утворені ревкоми, пізніше відбулися вибори до Рад.

На початку червня відбувся I з'їзд Рад Тираспольського повіту, який обрав виконавчий комітет. Водночас у селах організовувалися комітети бідноти, які повинні були стати опорними пунктами диктатури пролетаріату в селі.

У Придністров'ї, як і у всій країні, почала здійснюватися політика воєнного комунізму. Націоналізувалися нечисленні промислові підприємства, де вводився робочий контроль, встановлювався восьмигодинний робочий день. Була проведена продрозкладка, торгівля основними товарами замінена на державний розподіл продуктів серед населення за класовим принципом, затверджена загальна трудова повинність.

Розгорталось культурне будівництво. Створювалася єдина трудова школа з безкоштовним навчанням. У Тирасполі була організована комісія з ліквідації неписьменності серед населення. Відкривалися школи для дорослих, робітничі клуби, хати-читальні. Відновилося видання газети «Известия Тираспольского Совета рабочих и солдатских депутатов». Вживалися заходи, спрямовані на покращення роботи наявних лікувальних закладів та на відкриття нових. Націоналізувалися всі аптеки, розгорнулася боротьба з епідеміологічними й інфекційними захворюваннями.

Проте Громадянська війна ще не закінчилася, тому Ради Придністров'я продовжували мобілізацію до Червоної армії. Почала формуватися 45-а стрілецька дивізія під командуванням Й. Якіра, до якої приймалися переважно жителі Бессарабії та Придністров'я.

Але, як показали подальші події, зовсім не всі дії радянських органів влаштували населення. Труднощі, зумовлені війною та політикою воєнного комунізму, викликали природне невдоволення збіднілого народу, яке проектувалося на владу. У травні 1919 р. спалахнули перші антирадянські виступи в Рибниці та Глюксталі. У середині липня почалося повстання в німецьких колоніях Одеського повіту, яке охопило і села Тираспольського повіту – Глюксталь, Слободзею, Карагаш, Незаверталівку, Коротне, Глинне, Плоске, Кучурган. Повстали, у плани яких входило з'єднання з армією Денікіна, що наступала з Чорного моря, розганяли Ради, зривали мобілізацію до Червоної армії, чинили розправу над партійними та радянськими працівниками. 4 серпня повстання було придушене силами загону 45-ої стрілецької дивізії. Влада у селах знову перейшла до ревкомів.

Денікінський режим і його падіння

У середині серпня 1919 р. частини радянських військ, які знаходилися на південному заході України, зокрема й у Придністров'ї, опинилися відрізненими від основних сил Червоної армії. З цих частин була сформована Південна група військ під керівництвом Й. Якіра, яка наприкінці серпня почала пробиватися з боями на північ. Упродовж трьох тижнів вона пройшла 400-кілометровий шлях від Дністра, Одеси до Вінниці.

Придністров'я опинилося у владі денікінців. Білогвардійці жорстоко знущалися з мешканців, грабували, вбивали за найменшою підозрою у прихильництві до радянської влади. Все це викликало невдоволення населення краю, яке, незважаючи на лютуючий кривавий терор, почало організацію опору встановленому режиму. У містах і селах Придністров'я створювалися підпільні комітети, бойові групи, які здійснювали терористичні акти проти денікінців. Наприкінці вересня у Рибниці був утворений Придністровський повстанський комітет, який сформував у прилеглих селах підпільні партизанські групи чисельністю від 10 до 15 осіб. Пізніше вони були об'єднані в партизанський загін під керівництвом Н. Нарцова.

У жовтні за вказівкою Одеського військово-революційного комітету і штабу партизанського руху окремі бойові партизанські групи, дружини і загони сіл Придністров'я, а також Балтського й Ананьївського повітів були зведені та перерезформовані у дві групи Придністровського партизанського загону. У першій групі під командуванням Д. Альошина налічувалося близько 400 партизанів, озброєних чотирма кулеметами та гвинтівками. Групу, якою керували Д. Решетников і Б. Краєвський, становили близько 700 партизанів; на їхньому озброєнні було дві гармати з боєприпасами, 10 кулеметів і гвинтівки. Одночасно проводилася робота з організації окремих партизанських загонів у Слободзейській, Григоріопольській, Дубоссарській та інших волостях Тираспольського повіту.

Наближення Червоної Армії активізувало озброєну партизанську боротьбу. Наприкінці 1919 р. Придністровський партизанський загін завдав удару по галицьких частинах, які просувалися разом з денікінцями вздовж Дністра та залізницею Вапнярка–Бірзула–Роздільна. Поблизу с. Окна партизани розбили великий загін галичан. Переважна частина їх була взята у полон, інші безладно розбіглися по лісах. У цьому бою партизани захопили чотири гармати у повній упряжці, кілька кулеметів, багато гвинтівок та іншої зброї.

У грудні партизани Рибницького загону двічі вибивали денікінців із райцентру. Внаслідок одного з нальотів вони захопили спочатку бронепоезд «Гроза» з великою кількістю продовольства, а потім – бронепоезд «Ураган», в якому знаходився штаб галицької армії та генерали денікінських військ. У той самий час Окнянський загін з боями зайняв Дубоссари і кілька найближчих сіл.

Остаточне встановлення радянської влади у Придністров'ї

У лютому 1920 р. регулярні частини Червоної армії вступили у Придністров'я. Зважаючи на міжнародне становище, Радянський уряд віддав наказ, у якому йшлося, що війська Південно-Західного фронту мають вести наступ тільки до Дністра і не повинні переходити його, навіть якщо противник, форсувавши річку, відступить до Бессарабії. 7 лютого частини 41-ї дивізії спільно з кавалерійською

бригадою Г. Котовського увійшли до Одеси. Потім кавбригада рушила на північ і 12 лютого звільнила Тирасполь, захопивши у супротивника 16 бронепоездів, 51 паровоз, 47 гармат, 400 вагонів з майном і спорядженням. 13–16 лютого частини 45-ї та Латиської дивізії за участю придністровських партизанів звільнили Дубоссари і Григоріополь, а 18 лютого – Рибницю. Денікінці були остаточно вигнані з Придністров'я, а лінія фронту знову встановлена по Дністру.

Проте вже наприкінці квітня польські війська й армія Врангеля розпочали черговий похід. Цього разу Придністров'я стало не ареною воєнних дій, а найближчим тилом Південно-Західного та Південного фронтів Червоної армії. Польські війська були зупинені у районі Липовець–Гайсин–р. Вільшанка–Ямпіль на Дністрі. У цей же час за Дністром була майже півмільйонна румунська армія. Так Придністров'я опинилося у прифронтовій смузі.

Близькість фронту сприяла активізації сил як білогвардійців, так і прихильників, які розраховували на швидку зміну влади. У травні в Парканах і Слободзеї відбулися антирадянські мітинги, які пройшли під гаслом «За Радянську владу без комуни та надзвичайки!». Але вже в липні збройні виступи повстанців, до яких приєдналися дезертири і місцеві жителі, що ухилялися від мобілізації, охопили шість волостей Тираспольського повіту. В одній тільки Захар'ївській волості повстанські загони налічували до 3 тис. чоловік. Усі вони були ліквідовані за допомогою частин Червоної армії. У той час на території Придністров'я діяли також озброєні загони під командуванням отамана Тютюнника, у Балтському повіті – загони Заболотного та Кошового, які налічували від 70 до 100 людей.

Умови, що склалися, змусили владу ввести у краї стан облоги. 30 липня Одеський губревком зупинив діяльність Тираспольської повітової Ради, передав владу повітовому ревкому. На місцях замість Рад також відтворювалися ревкоми, які свого часу припинили існування – вони повинні були зосередитися на боротьбі з бандитизмом, займатися проведенням продрозкладки, мобілізацією громадян на відновлення зруйнованого господарства, перетвореннями на селі, організацією охорони здоров'я, освіти, культури.

У жовтні 1920 р. був укладений мирний договір з Польщею, а в середині листопада був розгромлений Врангель. Цим, по суті, закінчився період іноземної воєнної інтервенції та Громадянської війни.

Бендери у роки румунського режиму 1918–1940 рр.

Опинившись у Румунії, Бессарабія, як адміністративна одиниця колишньої Російської імперії, була ліквідована та розколота на частини, що увійшли до складу румунських провінцій. Майже весь період окупації край знаходився у стані облоги. Члени адміністративного апарату Бессарабії, представленого здебільшого приїжджими з Румунії, відрізнялися жорстокістю та зловживаннями. Знаменитий ру-

мунський батіг став знаковим символом того часу в Бессарабії. За роки окупації цей регіон опинився на останньому місці в Європі з випуску промислової продукції, за врожайністю, механізацією сільського господарства, але на першому місці за смертністю населення.

У Бессарабії демонтувалися і переправлялися до Румунії найважливіші та життєво необхідні для краю підприємства, створені до 1918 р. До них увійшли і найбільші у правобережжі Бендерські залізничні майстерні, у яких працювали понад 700 осіб. Унаслідок такого відвертого мародерства тимчасових правителів третина підприємств була ліквідована, а виробничі потужності інших використовувалися лише частково. Наприкінці 30-х років частка харчових підприємств у загальному обсязі промислового виробництва досягла 92,4 %. У Бессарабії переважало відстале дрібнотоварне виробництво, зокрема у Бендерах частка кустарів становила 45,5 %. У місті налічувалося 13 дрібних виробництв, у кожному з яких працювали від 5 до 15 чоловік, але й ці підприємства здебільшого простоювали або працювали лише на 20–30 % своєї потужності. Кожен третій робітник був безробітним, а кожен другий працював неповний тиждень.

Занепадали бессарабські міста, населення яких поступово скорочувалося. Через нестатки, політичні переслідування та терор тисячі бендерчан були змушені залишити край. Чисельність мешканців Бендер скоротилася із 59,9 тис. осіб у 1916 р. до 31,4 тис. у 1930 р., тобто майже вдвічі. Медичне обслуговування було на вкрай низькому рівні. У місті функціонували лише дві лікарні на 152 ліжка, до того ж одна з них була приватною єврейською на 35 ліжок і утримувалася коштом громади. При залізниці працювала амбулаторія, яку обслуговував один лікар, а на все населення міста припадало лише 20 лікарів. Відсутні були дитячі садки, ясла, пологовий будинок, служба охорони матері та дитини. Наприкінці окупації в Бендерах налічувалося 19 початкових шкіл, чоловіча й жіноча гімназії, де навчалися трохи більше 3 тис. учнів, реальне і комерційне училища, а також школа крою та шиття. У навчальних закладах працювало 80 вчителів. До 1930 р. за румунським переписом у Бессарабії неписьменними залишалися 72 % жителів, середню освіту мали 3,02 %, вищу – 0,3 %.

Особливість політики Румунії в Бессарабії виражалася у невизнанні молдавської нації, в активних діях з асиміляції молдавського населення. Проте ще більш агресивною вона була стосовно до представників інших національностей. За законом про заохочення національної праці для осіб нерумунської національності у загальній чисельності персоналу в держустановах, торгівлі, промисловості та на транспорті встановлювалася норма не більше 20 %. Були заборонені видання бессарабських газет та іншої літератури нерумунською мовою. Наприкінці 30-х рр. скрізь у громадських місцях були вивішені таблички «Говоріть тільки румунською!».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- легіонер
- адміністративна одиниця
- тимчасовий правитель
- асиміляція

1. Обґрунтуйте стратегічну необхідність ведення боротьби за утримання (захоплення) залізничних ліній (вокзалів) у роки інтервенції.
2. Рішенням якого органу, коли і з якою метою була сформована Бессарабська Червона армія?
3. Дайте оцінку діяльності Тимчасового робітничо-селянського уряду. Чому головний акцент робився на проведенні політико-культурно-просвітницької агітації?
4. У чому причина поразки Бендерського повстання?
- 5*. Чому Придністров'я стало ареною активної партизанської боротьби, тоді як в історії Росії партизанські формування мали місце лише у період визвольних війн?
6. Які особливості характеру Громадянської війни у нашому краї? Чи можна назвати її Громадянською? Вітчизняною? Аргументуйте свою відповідь.
7. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що Румунія використовувала Бессарабію як промисловий придаток? Наведіть факти.
8. Складіть хронологію бойових дій на території Придністров'я у період Громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції.

Глава III

ПЕРША ПРИДНІСТРОВСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ (1924–1940 рр.)

Популярний у МАРСР плакат періоду колективізації. 1929 р.

§ 7. СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ НА ДНІСТРІ. УТВОРЕННЯ МАРСР

Виникнення Бессарабського питання

Після захоплення всієї території Пруто-Дністровського межиріччя Румунія, яка розраховувала на підтримку Берліна та Відня, відмовилася від своїх зобов'язань за Ясським протоколом 1918 р. щодо виведення військ із Бессарабії. Коли у листопаді 1918 р. німецький блок зазнав поразки, Румунія, вчасно оголосивши Німеччині війну, опинилася у стані переможців. Тепер уже Англія та Франція, вибудовуючи у листопаді 1919 р. «санітарний кордон» проти Росії, видали свої гарантії Бухаресту на володіння Бессарабією. Загострені відносини з Польщею і радянсько-польська війна, яка незабаром почалася, призвели до того, що навесні 1920 р. радянське керівництво вирішило не вплутуватися у збройну боротьбу з румунами за Бессарабію, хоча такий конфлікт цілком міг статися вже тоді.

Румунія, продовжуючи відстоювати свої позиції щодо Бессарабії, вже відкрито посилювалася на «волю народу», виражену «Сфатул цэрий» у 1918 р., а також на міжнародні акти, ініційовані великими державами з метою роздроблення Росії. Західні країни активно допомагали Румунії юридично закріпити за нею захопленний край. У січні 1920 р. британські представники змусили головнокомандувача білогвардійських сил на півдні Росії генерала А. Денікіна визнати де-факто права Румунії на Бессарабію. 28 жовтня 1920 р. у Парижі був підписаний протокол між Францією, Англією, Італією, Японією та Румунією, за яким за останньою визнавалися юридичні права на цей регіон. Згаданий документ не мав прецедентів в історії: держави, з яких жодна формально не знаходилася у стані війни з Росією, давали згоду на відчуження частини радянської території Румунією, яка також не оголошувала війну Росії.

Вже 1 листопада 1920 р. уряди Росії та України заявили про свою відмову «визнати угоду стосовно Бессарабії як таку, що має будь-яку силу», у підписанні якої вони не брали участі. Однак Паризький (або Бессарабський) протокол 1920 р. – єдиний міжнародно-правовий документ, на підставі якого Румунія могла доводити якісь претензії на Бессарабію, так і не набрав законної сили. Причиною цього стало те, що Японія – одна з країн, які підписали цей акт – не ратифікувала його.

У зв'язку з неможливістю визволення краю військовим шляхом Радянський уряд вживав різних заходів щодо дипломатичного вирішення цієї проблеми. У першій половині 20-х років ситуація навколо Бессарабії неодноразово та безрезультатно обговорювалася на міжнародних конференціях і двосторонніх зустрічах. У березні-квітні 1924 р. на радянсько-румунській конференції у Відні СРСР запропонував вирішити питання державного самовизначення шляхом проведення на території Бессарабії плебісциту під міжнародним контролем. Після Першої світової війни у такий спосіб було вирішено чимало територіальних суперечок у Європі.

До того ж великі західні держави ніколи не протидіяли використанню такого методу. Проте цього разу вони чинили опір. Спираючись на їхню підтримку, Румунія категорично відкинула вимогу проведення плебісциту в Бессарабії. У відповідь на це уряд Рад заявив, що СРСР вважав і продовжує вважати Бессарабію частиною радянської території та не може погодитися з тим, щоб її насильницьке захоплення військами у 1918 р. надало румунській короні будь-які права на неї. Таким чином усі можливі на той час дипломатичні варіанти вирішення Бессарабського питання були вичерпані.

Захоплення й анексія Бессарабії Румунією зробили Придністров'я найважливішим політичним регіоном Південно-Східної Європи. Дністер знову став відігравати роль прикордонного рубежу. Виникнення Бессарабського питання як політичної проблеми серйозно позначилося на долі Придністровського краю. У відповідь на дії Румунії Радянський уряд ухвалив рішення про створення Молдавської республіки у складі Української РСР у смузі лівобережжя Дністра. Такий крок був покликаний позначити законність зазіхань на Бессарабію відповідно до «права народів на самовизначення».

Боротьба за створення республіки на Дністрі

Після закінчення Громадянської війни в середовищі румунських емігрантів і бессарабців, які проживали в Москві, виникла ідея створення Молдавської республіки на прикордонних Придністровських землях, яка стала би політико-пропагандистським плацдармом стосовно до Румунії. Подібні пропозиції, що періодично надходили від політемігрантів з початку 20-х рр., особливого успіху не мали, оскільки ці люди не мали авторитету в партійно-державному середовищі. Ситуація змінилася після того, як до них приєдналися видні воєначальники того часу – М. Фрунзе та Г. Котовський. Завдяки участі цих політичних лобістів у даному проєкті, особливо першого з них, ідея утворення республіки нарешті була почута й розглянута в кабінетах партійного керівництва.

Румунсько-бессарабські політемігранти створили ініціативну групу на чолі з Г. Котовським. Секретарем і фактично ідейним її керівником став колишній секретар Румунського ревкому Іон Діческу-Дік (псевдонім уродженця Бухаресту Ісідора Кантона). Групу представляли здебільшого працівники структур Комуністичного інтернаціоналу та Комуністичного університету національних меншин Заходу в Москві. Від України і Придністров'я до її складу не увійшла жодна людина.

На початку лютого 1924 р. ініціативна група надіслала керівництву російської компартії доповідну записку про необхідність створення Молдавської республіки. У ній докладно викладалися причини, які стали приводом для її утворення, головними з яких було вирішення долі Бессарабії, її повернення до складу СРСР, і навіть подальше розповсюдження революції на Балкани. У документі особливо наголошувалося, що Молдавська республіка служила б об'єктом привернення уваги та

симпатії бессарабського населення, а отже, це дало б ще більший привід возз'єднання з нею Задністров'я (тобто Бессарабії). Автори записки стверджували, що об'єднання Придністров'я та Задністров'я могло б стати стратегічним клином СРСР стосовно до Балкан (через Добруджу) і Центральної Європи, який можна було б використовувати як плацдарм для воєнних і політичних намірів.

Структури влади Москви переважно позитивно поставилися до проєкту створення Молдавської республіки. Щоправда, не всі. Так, народний комісар іноземних справ Г. Чичерін у своїй записці на ім'я секретаря ЦК РКП(б) В. Молотова, зокрема, стверджував і, як показали подальші політичні події, достатньо передбачливо, що «створення МРСР передчасне зараз, оскільки викличе експансіоністські устремління румунського шовінізму. Перебування такої кількості молдаван, тобто румунів, на українській території посилить позицію румунів під час суперечок щодо питання про Бессарабію».

У березні-квітні 1924 р. питання про Молдавську республіку обговорювалося і в різних структурах влади України. Ставлення до нього загалом було неоднозначним. Після конкретного вивчення цієї проблеми державні органи України як рекомендацію запропонували вирішити питання районування Придністров'я «шляхом створення окремих районів та сільрад з більшістю молдавського населення» з можливим утворенням національного округу. Крапку в цій проблемі поставило Політбюро компартії України. Пославшись на відсутність необхідних даних, воно вважало створення Молдавської республіки недоцільним, тобто висловилося проти реалізації молдавського проєкту на своїй території.

Питання про утворення нової республіки стало одним із приводів до розбіжностей між двома угрупованнями серед партійного керівництва в Москві. Найбільш впливовим прибічником її створення у Придністров'ї був М. Фрунзе, а найбільш рішучим противником – К. Ворошилов.

На цей час на Віденській конференції обговорення бессарабської проблеми закінчилося провалом. За позитивного її вирішення на порядок денний винесли би питання про створення Молдавської республіки в Бессарабії та відповідно через неактуальність було би зняте питання про утворення аналогічної республіки на Придністровських землях України. Тому прихильникам організації Молдавської республіки у Придністров'ї об'єктивно був вигідний зрив радянсько-румунських переговорів.

У ситуації, що склалася, ініціативу проєкту взяв на себе М. Фрунзе. Він звернувся особисто до І. Сталіна і переконав його у правоті своєї позиції. Зрештою всі матеріали, пов'язані зі створенням республіки, були передані М. Фрунзе.

29 липня відбулося вирішальне засідання Політбюро ЦК ВКП(б) із цього питання. Внаслідок обговорення, незважаючи на діаметрально полярні позиції, воно все ж таки ухвалило рішення утворити Молдавську автономну республіку у складі УРСР, яке було пов'язане, перш за все, з політичними міркуваннями.

Створення саме автономної республіки обґрунтовувалося тим, що національний округ, формування якого влада України пропонувала розпочати у березні-квітні, не передбачав наявності власної Конституції, а отже, на лівому березі Дністра не могла б виникнути державність. Так завершилася непроста боротьба за ухвалення політичного рішення щодо доцільності створення у Придністров'ї Молдавської республіки, яка розгорнулася на різних рівнях партійного та державного апарату як в Одесі, Харкові, так і в Москві.

Почалася практична реалізація ухваленної постанови. У рамках цієї роботи була розгорнута кампанія, яка мала на меті сформувати у населення Придністров'я уявлення про утворення республіки як позитивну реакцію влади на його вимогу. Містами та селами лівобережжя Дністра прокотилася хвиля організованих сходів, мітингів, зборів, на яких затверджувалися заздалегідь підготовлені резолюції жителів, що наполегливо вимагали утворення Молдавської республіки. Радянські засоби масової інформації розгорнули бурхливу діяльність з метою переконати громадськість у тому, що ініціатива виходить від самого народу Придністров'я. Поряд із місцевою, одеською, пресою у кампанії було задіяно багато інших газет і журналів Радянського Союзу – від центральних московських до регіональних, як-от «Бакинський рабочий», «Заря Востока», «Советская степь» та ін.

У вересні 1924 р., у розпал підготовчої роботи, на півдні Бессарабії в с. Татарбунари спалахнуло повстання. Повстанцям, які проголосили Молдавську Радянську Республіку, СРСР був готовий надати військову допомогу. Однак дипломатичне втручання великих держав запобігло введенню військ, і 22 вересня повстання було придушене. Так була вичерпана остання можливість воєнного вирішення Бессарабського питання.

За три дні, 25 вересня, Політбюро ЦК РКП(б) заслухало доповідь про підготовку до створення Молдавської республіки. З ініціативи народного комісара закордонних справ Г. Чичеріна до постанови був залучений пункт, у якому західним кордоном створюваної автономії затверджувався державний кордон СРСР, тобто кордон автономії проходив по річках Прут і Дунай і включав у свої межі землі, які були окуповані Румунією та підлягали поверненню Радянському Союзу. Так Бессарабія у складі Молдавської автономії опинилася у складі УРСР, що повністю відповідало позиції Центральної ради України у 1917–1918 рр.

Утворення МАРСР

Юридичне оформлення утворення Молдавської АРСР відбулося 12 жовтня 1924 р. на третій сесії Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) восьмого скликання у Харкові – столиці України з 1918 по 1934 р. Спочатку територія МАРСР, загальна площа якої становила 8,1 тис. кв. км, була поділена на 11 районів. За підсумками всесоюзного перепису 1926 р., чисельність населення,

яке проживало тут, досягала 372,5 тис. осіб, з них українців – 48,5 % від загальної кількості, молдаван – 30,1 %, росіян і євреїв – по 8,5 %, інших – 4,4 %.

Після ухвалення закону про утворення МАРСР виникли проблеми, пов'язані з неможливістю розміщення в Тирасполі структур державного управління республіки через відсутність у місті необхідних приміщень і небажання керівництва автономії знаходитися на березі прикордонного з Румунією Дністра. У зв'язку з цим було висловлене прохання передати у розпорядження керівництва МАРСР адміністративний апарат Балтського округу. У листопаді 1924 р. керівництво України ухвалило рішення про розформування Балтського округу Одеської губернії з виділенням Балтського району разом з м. Балта (у них частка молдавського населення становила відповідно 2,5 і 1,6 %) та про включення їх до складу МАРСР. Так Балта стала столицею Молдавської автономії. Тирасполь набув цього статусу лише в 1929 р.

Проголошення Придністров'я Молдавською республікою з конкретними цілями та завданнями не могло залишитись непоміченим у Румунії. Реакція Бухаресту підтвердила побоювання досвідченого дипломата Г. Чичеріна, висловлені ним у записці В. Молотову. У листопаді 1924 р. під час обговорення парламентом Румунії питання про створення Москвою Молдавської республіки реакція румунського керівництва на цю проблему переконливо свідчила про повну відсутність у нього на цей період будь-яких сумнівів щодо приналежності Придністров'я до СРСР. Водночас у своєму виступі прем'єр-міністр країни І. Бретіану заявив сенаторам: «Я не хочу зупинятися зараз і тут на тих намірах і прорахунках моменту, що призвели до утворення такої республіки. Я хочу розглянути це питання з більш загальної та далекої точки зору. Ми, румуни, не можемо бути стурбовані, а навпаки, можемо лише радіти, що сусідня держава визнала, що в наших територіальних претензіях ми не пішли так далеко, як слід». У такий спосіб прем'єр дав зрозуміти, що створенням МАРСР Радянський уряд сам підштовхнув Румунію до можливості виникнення у неї тих зазіхань, про які вона досі навіть не думала.

Своїм виступом І. Бретіану зародив у суспільній свідомості думку про те, що хоч би якими були задуми творців МАРСР, історія може піти іншим шляхом. Нове політичне утворення, на його думку, не обов'язково має стати магнітом, який притягує Бессарабію. Навпаки, з часом і за умови вмілої тактики його створення на землях, які історично ніколи не входили навіть у Молдавське князівство, може бути використане для включення їх вперше в історії у румунський політичний та культурний ареал. Так, дуже проникливо, в основних рисах був представлений сюжет майбутніх подій на берегах Дністра, які відбулися майже за 70 років.

Уся процедура утворення Молдавської АРСР мала жорстко адміністративний характер і була типовим прикладом більшовицької революційної творчості, яка супроводжувалася відвертими імітаціями загальнодемократичних процедур. Штучне створення Молдавської республіки на території Придністров'я, де завжди переважало українське населення, зумовлювалося не інтересами місцевих

молдаван, а бажанням повернути Бессарабію та революціонізувати ситуацію на Балканах. Придністровські ж молдавани, які у цьому регіоні являли собою лише незначну частину населення, не претендували на територіальну автономію. Але, як часто траплялося в перші роки більшовицької влади, національні утворення виникали не за етнічною ознакою, а зважаючи на політичну доцільність.

На той час спосіб повернення Бессарабії шляхом збройних походів і повстань був уже неприйнятним, а тому створення МАРСР мало стати засобом впливу на внутрішню ситуацію у правобережжі Дністра. Як відомо, у середині 20-х рр. XX ст. радянське керівництво переглянуло свій зовнішній політичний курс на реалізацію світової революції та на чільне місце поставило побудову соціалізму в окремо взятій країні. Утворена в 1924 р. Молдавська АРСР практично стала одним із пунктів здійснення нового курсу СРСР.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- плебісцит
- лобі
- Задністров'я

1. Які, на вашу думку, цілі підписання Паризького протоколу 1920 р.? Чи отримала Румунія за умовами цього документа юридичне право відчуження Бессарабії?
2. У чому ви бачите проблеми дипломатичного вирішення Бессарабського питання? Чому саме Придністров'я стало ареною гострої політичної боротьби після закінчення Першої світової війни?
3. Назвіть лідерів ініціативної групи, яка лобювала ідеї утворення республіки на Дністрі. Чим вони аргументували необхідність створення Молдавської республіки? Як проходили політичні дебати з цього питання у партійному керівництві УРСР та ЦК РКП(б)?
4. Оцініть рішення Політбюро про створення Молдавської республіки.
5. З яких причин столицею Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки стало м. Балта?
6. Чи можна стверджувати, що більшовицькі лідери, керуючись миттєвими результатами, виявилися короткозорими у питанні створення МАРСР? Аргументуйте свою відповідь. Як це було пов'язане із завданнями побудови соціалізму?

§ 8. ПРИДНІСТРОВ'Я У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Державні структури влади.

Політичні репресії

Після створення Молдавської республіки вся повнота влади в ній перейшла Тимчасовому революційному комітету МАРСР, утвореному ВУЦВКом до скликання I з'їзду Рад, який мав сформувати постійні державні органи управління. Одночасно ревком виступав: по-перше, як Тимчасовий робітничо-селянський уряд і по-друге, як вищий законодавчий і розпорядчий виконавчий орган радянської влади в республіці.

На I з'їзді Рад Молдавської АРСР, який відбувся у Балті 19–23 квітня 1925 р., була ухвалена перша серед радянських автономних республік Конституція, що завершила процес формування державності на Дністрі. У цьому документі, який став основою конституційно-правового статусу МАРСР, визначалося, що державну владу на території республіки здійснюють Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, їхні з'їзди та створювані ними органи.

Оскільки Молдавська АРСР входила до складу Української РСР, то її Конституція передбачала лише ті питання, які перебували у компетенції автономної республіки. У МАРСР діяли власні органи державної влади й управління, наділені широкими повноваженнями в галузі керівництва народногосподарським і соціально-культурним будівництвом, були і свої органи правосуддя. У Конституції закріплювалося право територіального суверенітету республіки, який не підлягав будь-якій зміні без згоди її населення. Було передбачене також право мати свою символіку – державний герб і прапор. МАРСР мала право видавати закони в межах встановлених Конституціями СРСР і УРСР, вона мала свій бюджет, який був частиною бюджету України.

В Основному законі був відображений і багатонаціональний склад республіки. Поряд із визнанням рівноправності мов усіх національностей, які населяли її територію, найбільш поширеними визначалися молдавська, українська та російська.

Вищим органом державної влади автономії був з'їзд Рад МАРСР. За роки існування республіки були проведені сім таких з'їздів, на яких формувався Центральний виконавчий комітет (ЦВК) – орган влади, який діяв між з'їздами. ЦВК обирав свою президію та утворював уряд республіки – Раду Народних Комісарів (РНК). Місцеві органи самоврядування – міські, селищні й сільські Ради, а також районні з'їзди Рад підпорядковувалися республіканській владі. Судові органи МАРСР діяли на основі Конституції УРСР.

У тексті Конституції МАРСР 1925 р. було відсутнє слово «партія». Але, як відомо, компартія, якщо користуватися термінологією того часу, була «керівним ядром усіх організацій трудящих, як громадських, так і державних», незалежно від того, фіксувалося це в основних законах чи ні. В автономних республіках партійні

організації мали статус обласних. Молдавський обком КП(б) України був створений на першій обласній партконференції у грудні 1924 р.

За майже 16-річний період існування автономії на посаді першого секретаря обкому партії (фактично найвища посада у всьому керівництві республіки) змінилося 11 чоловік.

Друга Конституція МАРСР була ухвалена 6 січня 1938 р. на основі Конституції СРСР 1936 р. У грудні 1937 р. на базі нового Основного закону країни були проведені перші загальні, рівні, прямі, які пройшли за умови таємного голосування вибори до Верховної Ради СРСР. У цей орган влади були обрані 13 представників МАРСР: два – до Ради Союзу та 11 – до Ради національностей.

У червні 1938 р. на основі нової Конституції МАРСР відбулися перші загальні вибори до Верховної Ради республіки, куди увійшов 101 депутат, і водночас – вибори від МАРСР до Верховної Ради Української РСР. У грудні 1939 р. пройшли і перші загальні вибори до місцевих Рад автономної республіки. Проведені кампанії щодо виборів до Рад різного рівня завершили перебудову всіх органів державної влади на підставі нової Конституції.

Діяльність державних органів влади, партійних, комсомольських та інших організацій супроводжувалася залученням до політичного життя тисяч громадян. Проте відсутність належного рівня демократизації суспільства у перші роки радянської влади і становлення бюрократичного апарату призвели у 30-х рр. до порушень законності та свавілля – злочинів на ґрунті зловживання владою. Система, що сформувалася, широко використовувала засоби політичного й ідеологічного придушення та репресій, які досягли апогею у 1937–1938 рр. На всій території МАРСР органами НКВС «виявлялася» розгалужена мережа «контрреволюційних формувань», які нібито проводили активну роботу щодо створення підпільних груп для участі у повстанні проти радянської влади і вчинення терористичних актів проти керівників партії та Радянської держави. Точна кількість жителів автономії, які зазнали репресій, досі не встановлена. За всі роки в МАРСР до найвищої міри покарання були засуджені близько 5,5 тис. осіб.

Головною мішенню свавілля влади стали керівні працівники партійно-радянських і господарських органів. У 1937 р. були звільнені з посад, заарештовані та репресовані багато визначних діячів того часу: Г. Старий (учасник революційного руху, один із керівників Бендерського повстання у травні 1919 р. проти румунських окупантів, заочно засуджений владою Румунії до страти, голова Ревкому МАРСР, перший Голова Президії ЦВК МАРСР, а в 1926–1928, 1932–1937 рр. – Голова РНК МАРСР, делегат XVII з'їзду ВКП(б), V Комінтерну, член ЦВК СРСР третього-сьомого скликань, член комісії з редагування проекту Конституції СРСР 1936 р., голова комісії з підготовки Конституції МАРСР; у 1935 р. нагороджений орденом Леніна); Є. Воронович (учасник Громадянської війни, з 1926 р. – Голова Президії ЦВК МАРСР, член бюро Молдавського обкому партії,

член ЦВК СРСР); О. Строев (член Бессарабського губвиконкому Рад, учасник комуністичного підпілля Бессарабії, перший Голова РНК МАРСР, народний комісар юстиції при уряді України); М. Голуб, В. Тодрес, З. Сідерський (секретарі Молдавського обкому партії); ряд інших керівних партійних і радянських працівників. Із дев'яти членів бюро Молдавського обкому КП(б)У, обраних у травні 1937 р., семеро вже до вересня були заарештовані органами НКВС, виключені з партії та засуджені до виняткової міри покарання.

Репресіям піддавалися не лише наркоми та керівники партійних комітетів, а й директори заводів, голови колгоспів, письменники і військові, вчителі та лікарі, колгоспники, робітники, емігранти та ін.

Труднощі відновлювального періоду

Одним із головних завдань мирного періоду у Придністрів'ї стало відновлення народного господарства. Наслідки Першої світової війни, іноземної інтервенції та Громадянської війни виявилися дуже тяжкими. Придністрів'я, яке не раз за ці сім років перетворювалося на зону воєнних дій або на прифронтову смугу, більшою мірою, ніж інші регіони, постраждало від безперервних змін прапорів та урядів. За ці роки влада тут змінювалася 14 разів.

Введення НЕП дозволило відновити низку виробництв. У Тираспольському повіті з наявних на кінець 1922 р. 184 млинових підприємств 123 були денаціоналізовані, тобто повернені колишнім власникам, а 45 здані в оренду. У 1923 р. повіт скасували, а населення, що проживало в чотирьох південних районах Придністрів'я, увійшло до складу Одеського округу. Після утворення МАРСР були створені відомства, які керували промисловістю. Із 408 підприємств трохи більше половини становили приватні, понад третину – державні, інші були артілями промкооперації. Процес відновлення промислового виробництва йшов повільно та супроводжувався великими труднощами.

На розвиток народного господарства краю негативно вплинуло падіння сільгоспвиробництва внаслідок неврожаїв у 1921, 1924 та 1925 рр. У 1921 р. недорід охопив більшу частину волостей Придністрів'я. По Тираспольському повіту валовий збір зернових склав лише 9,3 % від урожаю 1914 р., що призвело до голоду. Деякому покращенню становища сприяли більш чи менш задовільні врожаї 1922 і 1923 рр., проте вже у 1924 р. посуха знову різко змінила ситуацію. Це був другий після революції сільськогосподарський рік, коли врожай був набагато нижчим, ніж у всі попередні роки, починаючи з 1905-го. Особливо постраждали Кам'янський, Григоріопольський, Тираспольський і Слободзейський райони. Було підраховано, що для надання допомоги та порятунку 27 тис. дворів цих районів потрібно щонайменше 29,5 тис. тонн зерна.

На початку 1925 р. населення особливо гостро відчувало нестачу хліба й інших продуктів харчування. Селяни забивали худобу, залишали села, їхали на заробітки

у більш сприятливі місця, зокрема за межі республіки. Врожай 1925 р. знову виявився недорідним. До листопада вже налічувалося понад 150 тис. голодуючих дорослих та 15 тис. дітей до 10 років. Голоду з великими труднощами змогли позбутися лише наприкінці 1926 року.

Наслідки неврожаїв, безумовно, негативно впливали на розвиток інших галузей економіки – промисловості, транспорту, торгівлі, а також на матеріальний добробут населення. Тому говорити про повне завершення відновлення народного господарства МАРСР до середини 20-х рр. можна тільки з великими застереженнями.

Створення та розвиток промисловості

У другій половині 20-х рр. у країні було взято курс на реконструкцію народного господарства, і насамперед індустріалізацію. МАРСР мала тільки нерудні копалини, які були основою для розвитку промисловості будівельних матеріалів, зокрема для виробництва бутового каменю, котельцю, вапна, цегли, черепиці, гіпсу та ін. Легка й металообробна галузі працювали переважно на привізній сировині. До того ж у республіці склалися сприятливі умови для розвитку харчової промисловості та різних промислів.

Реконструкція народного господарства МАРСР вимагала значних бюджетних коштів. У перші п'ять років існування республіки 52 % її річного бюджету формувалися з дотацій України і Союзу. У 1925 р. почало давати продукцію перше у Придністров'ї переробне підприємство – Тираспольський консервний завод ім. П. Ткаченка, який започаткував у регіоні розвиток нової галузі – харчової промисловості. У 1926 р. після відновлення здається в експлуатацію Рибницький цукровий завод, тоді ж на базі зруйнованих майстерень піднімається Тираспольський чавуноливарний завод. У 1927 р. запускається Тираспольський вино-коньячний завод, поступово нарощують виробництво й інші підприємства.

У роки першої п'ятирічки в республіці були побудовані два консервні заводи: у 1930 р. в Тирасполі – ім. 1 Травня та в 1931 р. у с. Глине – ім. Мікояна. У тому ж 1931 р. розгорнулося будівництво Кошницького та Кодимського повидловарних заводів, а у 1932-му був зданий в експлуатацію Тираспольський плодокомбінат. Так упродовж п'яти–семи років консервна промисловість стала основною галуззю в МАРСР.

Гарними показниками характеризувалися роки другої та третьої п'ятирічок. У 1935 р. була запущена Тираспольська ТЕЦ, а за два роки дала струм її друга черга. Великі електростанції були побудовані в Рибниці, Дубоссарах, Кам'янці, Григоріополі.

Високі темпи розвитку промисловості сприяли підвищенню її ролі у народному господарстві республіки. Якщо у 1928 р. частка виробленої промислови-ми підприємствами продукції становила 28 %, то вже у 1934 р. цей показник зріс до більш ніж 55 %. У 1939 р. у МАРСР налічувалося 2,5 тис. підприємств. До того ж 80 % усієї продукції випускалися підприємствами харчової промисловості. Її

консервна та виноробна галузі не лише посіли провідне місце в економіці республіки, а й набули всесоюзного значення. Продовжувала розвиватися й енергетична база: у 1939 р. електростанціями МАРСР було вироблено електроенергії у 18,9 разів більше, ніж у 1913 р.

Розвиток промисловості значною мірою залежав від стану транспорту, основним видом якого була залізниця. На той час загальна довжина залізничних колій у регіоні становила 249 км; усі райони республіки обслуговували 18 залізничних станцій.

Сільське господарство. Голод

Економіка МАРСР мала у той період аграрний характер. В автономії були відсутні великі міста, тому перенаселеність села була дуже зловідомою проблемою. Становище селянства у другій половині 20-х рр. трохи покращилося порівняно з голодним періодом першої половини. Проте несприятливі погодні умови, як і раніше, давалися взнаки. Лише 1926 р. виявився середнім за врожайністю, 1927 та 1929 рр. були маловрожайними, а 1928-й – знову неврожайним.

У 1929 р. в МАРСР, як і в усій країні, розгорнулася робота, спрямована на масову колективізацію, а трохи пізніше – на суцільну ліквідацію куркульства як класу. Проте до кінця року кількість дворів у колгоспах не тільки не збільшилася, а й у багатьох місцях зменшилася, склавши загалом менше 10 % від загального числа. Такий стан справ став предметом великої стурбованості центральної української влади. Використовуючи будь-які форми тиску – залякування, конфіскацію майна, штрафи і навіть вислання, вони зуміли довести рівень колективізації 1931 р. до 70,2 %. Продовжувалася ліквідація куркульства та вислання сімей куркулів за межі республіки.

У 1932 та 1933 рр. внаслідок недороду становище сільських жителів Придністров'я дуже ускладнилося – почався масовий голод, який супроводжувався високою смертністю від дистрофії. На жаль, зведені цифри людських втрат унаслідок голоду відсутні, проте передбачається, що їхня кількість склала понад 20 тис. чоловік. У цій дуже складній ситуації, за повної відсутності будь-яких альтернатив, єдиним виходом для селян залишався лише вступ до колгоспу. У 1935 р. відсоток тих, що записалися в сільгоспартілі, перевищив 90.

На кінець 30-х рр. 718 колгоспів об'єднували 97,9 % селянських господарств і 99,9 % посівних площ. Держава всіляко підтримувала сільгоспартілі. Основна сільськогосподарська техніка концентрувалася на машинно-тракторних станціях (МТС), які, будучи державними підприємствами, обслуговували колгоспи за натуроплату. У 1939 р. у республіці налічувалося 27 МТС. За ними значилися 1742 трактори, 492 комбайни й інша техніка. Колгоспи володіли лише тими машинами і механізмами, які працювали за допомогою кінської та волової сили, а також примітивними транспортними засобами.

Рівень культурного розвитку

У 20-30-ті рр. культурне будівництво у країні здійснювалося під гаслом культурної революції. Вона повинна була вирішити три основні завдання: провести загальне обов'язкове навчання дітей шкільного віку, ліквідувати неписьменність дорослого населення та підготувати кадри нової інтелігенції. За даними Всеросійського перепису населення 1920 р., близько 80 % жителів Придністров'я були неписьменними, водночас грамотним вважався кожен, хто міг написати своє прізвище. У 1937 р. зусиллями держави через створену мережу шкіл для малограмотних і пунктів ліквідації неписьменності в МАРСР вдалося знизити кількість малограмотних до 5,5 %, а неписьменних – до 3 %. Вважаючи ці цифри цілком переконливими, влада припинила цю кампанію. На 1940 р. загальний рівень грамотності в республіці досяг 94,8 %, перевищивши загальносоюзний показник.

На перебіг ліквідації неграмотності негативно вплинуло введення в 1931 р. у регіоні латинського шрифту для молдавської писемності всупереч історично сформованій графіці (кирилиці), фонетиці та літературним нормам молдавської мови. Ця кампанія була проведена у загальному потоці латинізації писемності багатьох народів СРСР, викликаної лівачькими ухилами деяких радянських політиків.

У травні 1938 р. молдавська писемність на основі історично властивої їй кирилиці була відновлена. Слід зазначити, що латинізація молдавського алфавіту, здійснена в МАРСР на початку 30-х рр., не мала нічого спільного з румунізацією в Бессарабії в 20-30-ті рр. та її рецидивом у Молдавії у 80–90-ті. У МАРСР вона була короткочасною, мала не політичний, а суто технічний характер, обмежуючись суто графічною сферою. Водночас із кампанії латинізації не можна повністю виключити політичний аспект – про це свідчить той факт, що всі її активні прибічники у республіці були репресовані.

Ліквідація неписьменності була пов'язана з перебудовою старої школи. У 20-ті рр. основна увага приділялася запровадженню загального обов'язкового початкового навчання обсягом чотирьох класів. У наступному десятилітті було здійснено перехід до семирічного всенавчання і в системі освіти остаточно закріпилася середня освітня школа обсягом десятирічки. До середини 30-х рр. республіка вже мала міцну, розгалужену, матеріально і кадрово оснащену, єдину за структурою і наступністю мережу загальноосвітніх шкіл. У 1939 р. у МАРСР працювало 505 шкіл, зокрема 66 середніх та 213 семирічних. Загальна кількість школярів становила 105,6 тис., вчителів – 4,1 тис.

Створена в республіці система професійної освіти була призначена для підготовки фахівців народного господарства та культури. Вона пройшла шлях від нижчих шкіл навчання професії до вищих навчальних закладів. У 1924 р. в МАРСР функціонувало шість профшкіл: дві технічні, три сільськогосподарські, одна електротехнічна, а також трирічні медичні курси. Незабаром відповідно

до потреб у кадрах мережа профшкіл стала реорганізовуватись у технікуми. У 1931 р. у Придністров'ї 11 технікумів готували спеціалістів для промисловості, сільського господарства, охорони здоров'я, торгівлі. У Тирасполі відкрилися електротехнічне, хімічне, медичне середні спеціальні навчальні заклади.

У 1928 р. у придністрівських містах почали функціонувати робітфаки, які готували місцеву молодь до вступу до вишів України. У 1930 р. у Тирасполі був створений перший у республіці вищий навчальний заклад – Інститут народної освіти (педагогічний) – нині Придністрівський державний університет ім. Т.Г. Шевченка. У 1932 р. був відкритий Плодоовочевий (сільськогосподарський) інститут, у 1939-му – Вчительський інститут. Однак ці виші не могли у повній мірі забезпечити потреби республіки у кадрах, тому їхню переважну частину становили висококваліфіковані фахівці, які спрямовувалися до Придністров'я з інших регіонів країни. У 1940 р. у МАРСР працювали 4356 дипломованих викладачів, 2234 спеціалісти сільського господарства, понад 400 лікарів та середнього медичного персоналу, сотні кваліфікованих працівників інженерно-технічних професій.

Відбувається становлення професійної культури. У 1928 р. створюється літературне об'єднання письменників «Схід», у 1934-му організовується Спілка письменників МАРСР, яка починає видавати свій літературний журнал «Октомбріє».

У 20-30-ті рр. розвиток образотворчого мистецтва в республіці був пов'язаний з ім'ям О. Фойницького, професійного художника, який жив і творив у Тирасполі з 1913 р. до кінця своїх днів. Нині його ім'я носить Республіканська художня школа. У 1932 р. у місті створюється відділення Спілки художників УРСР, реорганізоване в 1936 р. у Спілку художників МАРСР. У 1938 р. у столиці Молдавської автономії відкривається художній музей, якому передаються цінні експонати з художніх фондів Росії та України.

У 1930 р. починає свою діяльність хорово капела «Дойна», у 1935-му – симфонічний оркестр. У 1937 р. в Тирасполі організовується відділення Спілки композиторів України. У цей же час відкриваються три драматичні театри: український, молдавський і російський. З'являються перші роботи місцевих композиторів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ**Колонка ерудита:**

- ВУЦВК
- лівачький ухил
- рецидив

1. Назвіть два основні рішення, досягнуті на I з'їзді Рад МАРСР.

2. Охарактеризуйте автономні права республіки, закріплені у Конституції МАРСР.
3. Складіть схему державного устрою МАРСР.
4. Назвіть спільне та відмінне в Конституціях МАРСР 1925 та 1938 рр.
5. Чи торкнулися репресії членів ваших сімей, односельчан, городян? Що ви про це знаєте? Як оцінюєте репресивну політику влади?
6. Назвіть причини та наслідки падіння сільгоспвиробництва у 1920-ті рр.
7. Якими чинниками був зумовлений характер промисловості республіки? Які підприємства, засновані у другій половині 20-х – на початку 30-х рр., функціонують і досі?
- 8*. Згадайте з курсу історії Росії, що таке колективізація. Охарактеризуйте особливості її проведення у нашому краї.
- 9*. Як на рівень освіти населення вплинуло введення у регіоні латинського шрифту? Як цей культурний аспект використовувався у 80–90-ті рр. у Республіці Молдова задля досягнення політичних цілей?
10. Підготуйте повідомлення про життя та діяльність О. Фойницького.

§ 9. ЛІКВІДАЦІЯ ДЕРЖАВНОСТІ ПРИДНІСТРОВ'Я. УТВОРЕННЯ МРСР

Мирне вирішення Бессарабського питання

До 1940 р. СРСР неодноразово вимагав від Румунії юридичного визнання наявності Бессарабського питання, але вона щоразу категорично відмовлялася. Будь-які переговори на цю тему заходили у безвихідь, тому що Румунія завжди висувала їхньою попередньою умовою визнання Москвою анексії Бессарабії. Конфронтаційний курс румунської влади визначався впевненістю, що Росія не стане вирішувати Бессарабське питання військовим шляхом.

З 1918 по 1940 р. Радянська держава проводила стосовно до Бессарабії незмінну і послідовну політику: невизнання акту військової окупації та факт анексії Бессарабії Румунією. У всіх радянських міжнародних документах часів окупації Бессарабії і навіть після встановлення у 1934 р. дипломатичних відносин між СРСР і Румунією Дністер постійно фігурував як радянсько-румунська демаркаційна лінія, тобто був тимчасовою прикордонною смугою. На всіх радянських картах, зокрема на навчальних, аж до червня 1940 р. радянсько-румунський кордон завжди вказувався по р. Прут, а Бессарабія, як тимчасово окупована радянська територія, заштриховувалася червоним кольором. Конституція МАРСР, ухвалена у квітні 1925 р., остаточно зафіксувала західний кордон республіки по Пруту.

23 серпня 1939 р. під час переговорів та підписання двосторонньої Угоди про ненапад (відомої також як пакт Молотова-Ріббентропа) СРСР вдалося домогтися

визнання своїх інтересів у Бессарабському питанні з боку Німеччини. До угоди додавався секретний додатковий протокол про розмежування сфер обопільних інтересів у Східній Європі на випадок «територіально-політичної перебудови». Серед інших у сферу інтересів СРСР потрапила і Бессарабія. Пункт третій цього протоколу говорив: «Щодо Південно-Східної Європи, Радянська сторона вказала на свою зацікавленість у Бессарабії. Німецька сторона чітко заявила про повну політичну незацікавленість у цих територіях».

У Другій світовій війні, що почалася, Румунії ніяк не вдавалося знайти собі покровителів, які б виступали проти СРСР. Москва ж стосовно до Бухаресту займала традиційну позицію. 29 березня 1940 р. нарком закордонних справ В. Молотов у своїй доповіді на сесії Верховної Ради СРСР нагадав, що між Радянським Союзом і Румунією не укладено пакт про ненапад. «Це пояснюється, – пояснив нарком – наявністю невирішеного спірного питання про Бессарабію, захоплення якої Румунією Радянський Союз ніколи не визнавав, хоча і ніколи не ставив питання про повернення Бессарабії військовим шляхом».

Бухарест у міру невдалого для Англії та Франції ходу війни у Європі став схилитися до подальшого зближення з Німеччиною і 28 травня 1940 р. підписав з нею угоду про збільшення поставок нафти рейху в обмін на ввезення сучасного озброєння. Незабаром керівництво Румунії запропонувало дружбу Німеччині з метою добитися воєнного союзу з нею. Відтягувати вирішення Бессарабського питання для СРСР далі було неможливо.

Активізувавши свою політику стосовно до Бухаресту, Москва домоглася згоди Берліна та Риму на мирне вирішення Бессарабського питання. 26 червня 1940 р. Уряд СРСР направив Румунії офіційну ноту, в якій пропонувалося «в інтересах відновлення справедливості розпочати спільно з Румунією негайне вирішення питання про повернення Бессарабії Радянському Союзу». 27 червня СРСР висунув Бухарестові ультимативну ноту з вимогою повернути Бессарабію та передати йому північну частину Буковини. Не знайшовши підтримки у міжнародній спільноті, румунський уряд змушений був поступитися Москві. 28 червня радянські війська увійшли до Бессарабії та звільнили її територію від румунської адміністрації та військової присутності. Політика Бухаресту вирішити Бессарабське питання силовим способом в умовах слабкої Росії в роки Громадянської війни обернулася застосуванням сили до самої Румунії в 1940 р., тобто за 22 роки.

Напередодні та на початку Другої світової війни головним політичним завданням радянського керівництва було гарантування безпеки СРСР. Саме з цією метою воно розширило територію Радянського Союзу, встановивши контроль над стратегічно важливими районами, більшість яких (зокрема Бессарабія) раніше входила у склад Російської імперії, тобто знаходилася у традиційній, історично сформованій зоні російських інтересів. Такий крок значно підвищив обороноздатність країни та її військово-економічні можливості.

У 1940 р. завершилася найтриваліша в радянській історії територіальна суперечка, пов'язана з Бессарабським питанням. Поява і подальше вирішення цього конфлікту в радянсько-румунських відносинах відіграли важливу роль в історії Придністров'я і його державності у XX столітті.

Боротьба за статус Бессарабії та МАРСР

Возз'єднання Бессарабії з Радянським Союзом спровокувало виникнення проблеми політичних перспектив звільненої території та МАРСР. Головним питанням стало визначення їхнього статусу. У ноті Радянського уряду за 26 червня 1940 р., спрямованій керівництву Румунського королівства, давалося посилання на «вікову єдність Бессарабії, населеної переважно українцями, з Українською Радянською Республікою». Ця цитата була співзвучна із заявою Центральної ради, що прозвучала ще 3 березня 1918 р. у ноті урядам Румунії та низки європейських країн: «Бессарабія з етнографічної, економічної та політичної точок зору становить неподільне ціле з територією Української Народної Республіки».

Ймовірно, у цьому полягало бачення вирішення проблеми об'єднаної території українським керівництвом, і, перш за все, першим секретарем ЦК КП(б)У М. Хрущовим, які спиралися на документи партійних і державних органів країни за 1924 р., за якими Бессарабія оголошувалася частиною МАРСР. За задумами української влади остаточне вирішення Бессарабського питання мало бути здійснене шляхом включення всієї території та всього населення звільненої Бессарабії до складу Молдавської РСР з подальшим збереженням цієї республіки у складі Української РСР. 2 липня 1940 р. Політбюро ЦК ВКП(б) поширило повноваження керівництва України на Бессарабію відповідно до свого рішення, ухваленого у 1924 р.

Незабаром з'явилася перша опублікована офіційна інформація про намір створити самостійну Молдавську республіку. У документі наголошувалося, що центральна державна влада підтримує пропозицію партійного та державного керівництва МАРСР про об'єднання її молдавського населення з молдавським населенням Бессарабії, а також про створення однієї республіки площею понад 50 тис. кв. км і населенням понад 3,7 млн осіб. Інакше кажучи, передбачалося з'єднання всієї Бессарабії зі всією МАРСР.

Водночас у цій публікації звертав на себе увагу той факт, що партійне і державне керівництво Молдавської автономії обстоювало об'єднання лише «молдавського населення МАРСР із молдавським населенням Бессарабії». Саме цей акцент дозволив київській владі згодом поділити територію Бессарабії та МАРСР на свій розсуд.

Відповідно до ухваленого в СРСР статусу союзної республіки чисельність мажоритарного етносу нового державного утворення повинна була перевищувати 1 млн осіб, становити абсолютну більшість (понад 50 %) населення і мати вихід до державного кордону Радянського Союзу. За даними параметрами заново набута

територія Бессарабії відповідає статусу не автономної, а союзної республіки. У зв'язку з цим влада Молдавської РСР в обхід керівництва України звернулася до Москви з проханням надати МАРСР статус союзної республіки. Незважаючи на негативну реакцію України, Політбюро ЦК ВКП(б) 10 липня 1940 р. затвердило текст спільної з Раднаркомом СРСР Постанови «Про утворення Союзної МРСР».

Ймовірно, у відповідь на це М. Хрущов поставив питання про поділ території Молдавської РСР та Бессарабії за етнічною ознакою. У Москві, в Україні й у МАРСР була проведена робота з визначення чисельності національного складу населення і розподілу його між Молдавською та Українською союзними республіками. Було кілька проектів територіального розмежування цих державних утворень.

У московському варіанті, складеному 15 липня 1940 р., Україні планувалося передати два райони МАРСР – Балтський і Піщанський. У разі потреби на базі інших районів пропонувалося створити Тираспольську область Молдавської РСР. 20 липня керівництво МАРСР передало в Москву свій проект територіального розмежування, згідно з яким Українській РСР мали відійти три райони – Балтський, Піщанський і Кодимський. За два дні були підготовлені й українські пропозиції щодо державного кордону Молдавської РСР в частині території, яка примикає до України. В них пропонувалося включити до її складу вже вісім районів МАРСР.

Утворення Союзної Молдавської РСР та його наслідки для Придністров'я

Унаслідок обговорень в основу територіального розмежування ліг, з невеликими змінами, варіант української сторони. 2 серпня 1940 р. VII сесія Верховної Ради СРСР першого скликання ухвалила Закон «Про утворення Союзної МРСР». До складу створеної республіки увійшли шість із 14 районів колишньої Молдавської РСР та шість із дев'яти повітів Бессарабії. Вісім районів скасованої МАРСР відійшли Одеській області України. Три бессарабські повіти й Північна Буковина також передавалися Українській РСР. 7 серпня на цих територіях були утворені Чернівецька й Аккерманська (пізніше – Ізмаїльська) області України.

Мирне вирішення Бессарабського питання мало свої наслідки для України, Бессарабії та Придністров'я. Головним його результатом стала реалізація взаємних територіальних претензій, які намітилися між Україною і Бессарабією ще у 1917 р.

Розподіл території та населення МАРСР між Молдавією і Україною, уточнення кордонів нової республіки тривало і після ухвалення закону. Указ про встановлення кордону між Україною і Молдавією, ухвалений Президією Верховної Ради СРСР 4 листопада 1940 р., був затверджений відповідним законом лише 1 березня 1941-го. Внаслідок остаточного територіального розмежування Молдавської автономії та розподілу населення до складу нової союзної республіки увійшли 3,9 тис. кв. км, або 45,9 % усієї площі МАРСР, та 310,7 тис. осіб – 51,9 % усієї чисельності населення.

МАРСР стала розрізаною на дві частини, одна з яких залишилася в Україні, інша увійшла до складу нового державного утворення – МРСР зі столицею у м. Кишинів. Молдавська автономія у складі України була ліквідована, а позбавлене державності Придністров'я вольовим актом було об'єднане з Бессарабією в одну республіку, створену штучно та незаконно.

Необґрунтоване приєднання Придністров'я до Бессарабії у 1940 р. було проведено у повному протиріччі з чинними тоді законодавствами СРСР, УРСР і МАРСР і жодної правової сили мати не могло. Правову неспроможність передання шести районів МАРСР новоствореній республіці з очевидністю доводить той факт, що здійснювалося це об'єднання без згоди на те верховних органів влади України та Молдавської АРСР. До того ж не було проведено відповідне опитування (референдум) населення, як того вимагали Конституції СРСР, УРСР і МАРСР.

Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР за 10 липня 1940 р. «Про утворення Союзної МРСР» означала, по суті, ліквідацію державності Придністров'я та нічим не обґрунтовану зміну кордонів УРСР. А отже, її можна розглядати як документ, який дозволив керівництву політичної партії, що не має на те відповідних прерогатив, свавільно роздробити Україну й автономну республіку.

Питання про кордони нового державного утворення вирішувалося адміністративно-командним методом під час дискусій, з одного боку, керівництва УРСР та КП(б) України, а з іншого – МАРСР та КП(б) Молдавії в умовах жорсткого авторитарного режиму. Водночас використовувалися вельми вільно трактовані обома сторонами дані щодо демографічного складу населення, території та економічного стану регіонів. Включення до складу МРСР Придністров'я, заселеного переважно слов'янами, створювало передумови для етнічних проблем у майбутньому. Однак існуючий на той час режим був спрямований, насамперед, на встановлення національних пріоритетів у державному будівництві й повністю ігнорував історичні та географічні реалії, а також економічні, соціальні, політичні та психологічні чинники. Саме це і стало однією з вагомих історичних причин виникнення придністровського конфлікту за 50 років після утворення МРСР.

Об'єднання двох абсолютно різних адміністративних одиниць (частини Бессарабії та частини Молдавської автономії) в єдину державу переслідувало певну мету: в максимально короткі терміни довести Бессарабію до радянських стандартів, зокрема й за рахунок потенціалу Придністров'я.

В умовах Радянської держави Бессарабія спочатку була дотаційною територією, де всю інфраструктуру й економіку довелося відновлювати майже з нуля. Після утворення МРСР Придністров'я взяло активну участь у культурному, господарському та соціальному відродженні колишньої Бессарабії. Внаслідок політики, що проводилася, лівобережні райони стали економічним, культурним й інтелектуальним донором правобережжя. Саме Придністров'я повинне було постачати на правий берег Дністра кваліфіковані кадри. У ті роки такий підхід був

цілком обґрунтованим, оскільки період перебування Бессарабії у складі «Великої Румунії» важко позначився на всіх сферах життя краю. Незважаючи на досить велике навантаження, яке несло Придністров'я у сфері будівництва нової інфраструктури, економічні та соціальні умови тут залишалися колишніми.

Для відродження зруйнованої економіки краю також спрямовувалося чимало фахівців з Росії та України. Правобережній Молдавії допомагав увесь Союз, завдяки чому досить швидко там були створені досить сприятливі умови для розвитку народного господарства.

Щодо Придністров'я, то утворення МРСР призвело до значних змін у його державній, соціально-економічній і культурній галузях. У нову столицю республіки – Кишинів – були переведені з лівобережжя всі державні та суспільно-політичні структури. Роздроблення території, природно, викликало вимушене переміщення населення, керівників різного рівня, фахівців народного господарства, а також депутатів вищих і місцевих органів влади, що спровокувало розрив економічних і культурних зв'язків з багатьох позицій.

Надаючи допомогу правобережжю в період його реорганізації та становлення системи культури, Придністров'я зазнало великих втрат в ім'я розвитку всієї республіки. У 1940 р. в Кишиневі відкрилася низка вищих навчальних закладів, зокрема педагогічний інститут. Істотний внесок у його становлення зробила спрямована з Тираспольського педінституту група викладачів. Крім того, Кишинівському педінституту було передано 10 тис. томів наукової та навчальної літератури. Керівником нового вищого навчального закладу був призначений директор Тираспольського педінституту М. Радул.

У 30-ті рр. Тирасполь був великим культурним центром, осередком найкращих творчих сил Придністров'я. Після створення МРСР у Кишинів були переведені два з трьох тираспольських театрів – молдавський музично-драматичний та російський драматичний, а також хорова капела «Дойна», симфонічний оркестр, танцювальний ансамбль, бригада камерної музики, республіканська бібліотека, художній музей та інші культурні заклади. Зазнавши таких втрат, Тирасполь позбувся значення адміністративного і культурного центру, хоча, як і раніше, залишався великим промисловим містом. Щодо всього Придністров'я, то воно перетворилося на своєрідний анклав на околиці нової республіки.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- демаркаційна лінія
- прерогатива

- анклав
 - інфраструктура
1. Покажіть еволюцію мирного вирішення Бессарабського питання. За яких умов воно стало можливим? Які стратегічні завдання переслідувало?
 2. Чому Румунія все-таки пішла на поступки Москві та повернула Бессарабію СРСР?
 3. Які варіанти територіального розмежування пропонувала Москва, Україна та керівництво МАРСР?
 4. У чому виявилася політична короткозорість адміністративно-командного апарату УРСР і МАРСР під час визначення кордонів новоствореної МРСР? Що виграло і що втратило Придністров'я після утворення Молдавської РСР?
 5. Які наслідки для Придністров'я мало переміщення адміністративного та культурного центру з м. Тирасполь у м. Кишинів?

Глава IV

ПРИДНІСТРОВ'Я В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1944 рр.)

Форсування Дністра радянськими військами поблизу Рибниці. Квітень 1944 р.

§ 10. ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ВІЙНИ (червень-серпень 1941 р.). РУМУНСЬКА ОКУПАЦІЯ

Початок війни. Мобілізація сил і засобів на боротьбу з ворогом

Війна у Придністров'ї розпочалася вранці 22 червня 1941 р. з бомбардування аеродрому та залізничної станції в Тирасполі, стратегічно важливих мостів через Дністер біля міст Рибниця та Бендери. Повітряні удари обрушилися також на Кишинів, Бельці, Кагул, на залізничні й автодорожні мости через Прут. На радянсько-румунському кордоні розгорнулися запеклі бої. Бійці та командири прикордонних військ щодня відбивали по десять і більше атак супротивника по лінії р. Прут. П'ятьом воїнам, які особливо відзначилися в цих боях, вже у перші воєнні дні було надане звання Героя Радянського Союзу.

Зустріли відсіч і повітряні удари ворога. 23 червня капітан А. Карманов збив над Кишиневом три «мессершмітти». Під час чергового вильоту льотчик загинув у нерівному бою. Посмертно він став Героєм Радянського Союзу. 28 червня льотчик-винищувач С. Хархалуп знищив два бомбардувальники, а потім – ще три німецькі літаки, але його літак був підбитий. Пілот загинув біля рідного села Валя-Адинка Кам'янського району. 7 липня, знищивши два літаки, здійснив повітряний таран льотчик А. Морозов. 10 липня лише під час атаки на Бендерський міст були збиті шість румунських літаків.

З перших же днів війни у придністровські військові комісаріати приходили добровольці та просили зарахувати їх до Червоної армії. Це були переважно люди, що не підлягали мобілізації. Група студенток Тираспольського педучилища й вісім робітниць консервного заводу ім. П. Ткаченка після закінчення курсів медичних сестер подали заяву з проханням відрядити їх на фронт. Серед них була і Парасковія Дідик, яка стала розвідницею. У Рибниці одним із перших добровольців був робітник підприємства «Сахкамень» В. Рибкін, учасник Громадянської та Радянсько-фінської війни 1939–1940 рр.

Для боротьби з десантом противника у Придністров'ї, як і в інших прифронтових районах, створювалися винищувальні батальйони. В один тільки Тираспольський винищувальний батальйон вступили понад 300 добровольців. Підрозділи таких формувань та загони ополчення організовувалися й у селах Придністров'я. Вони склалися переважно з осіб, які раніше служили в армії. Багатьом із них уже доводилося брати участь у воєнних діях, тому за бойовими якостями ці формування мало поступалися регулярним військам. Починаючи з липня, Тираспольський і Бендерський винищувальні батальйони успішно боролися з румунським кавалерійським полком, який прорвався у радянський тил в районі Чимішлії, брали участь у ліквідації німецьких десантів. Озброєні селяни с. Малаешти захопили

в полон екіпаж збитого румунського бомбардувальника. Добровольці охороняли стратегічно важливі об'єкти – мости через Дністер, залізницю. 7 липня 1941 р. винищувальні батальйони і загони ополчення були об'єднані під спільним командуванням. Вони не лише гарантували безпеку тилу, а й брали участь у боях проти регулярних військ противника на фронті. Пізніше ці підрозділи влилися до складу Червоної Армії.

Патріотичний настрій народу та чітка робота державної адміністрації дозволили у повному обсязі забезпечити призов військовозобов'язаних. В одному лише Слободзейському районі до Червоної армії вступило 5 % населення. 677 бійців – особовий склад цілого батальйону – прибули із с. Чобручі, 584 – зі Слободзеї, 274 – з Незавертайлівки, 197 – із с. Глине та ін.

На початку липня 1941 р. на півночі Молдавії перейшла в наступ 11-а німецька армія. У зв'язку з необхідністю відведення частин Червоної армії керівництво МРСР ухвалило 4 липня запізніле рішення про евакуацію населення та матеріальних цінностей. Особлива увага зверталася на евакуацію інженерів і кваліфікованих робітників, які повинні були супроводжувати промислове обладнання. Незважаючи на брак часу і транспортних засобів, з Тирасполя все ж таки встигли відправити на схід частину верстатів, силових установок, електрообладнання механічного заводу ім. Кірова, консервних заводів ім. 1 Травня та ім. П. Ткаченка. З Рибниці було евакуйоване обладнання найбільшого на південному заході СРСР цукрового заводу, з Бендер – частково консервного, олійницького та лісотарного заводів. У с. Глине демонтували обладнання великого консервного заводу.

Унаслідок мобілізації в Червону армію та евакуаційних заходів Придністров'я покинула переважна частина населення. Значно знизилася чисельність городян. Із Тирасполя вибуло майже 30 тис. осіб – 60 % жителів, населення Бендер скоротилося з 26,2 тис. до 15,1 тис., а Рибниці – більш ніж удвічі.

Відповідно до рішення радянського керівництва транспорт і промисловість на покинутій території підлягали паралізації. Знищувалося все цінне майно, яке з різних причин неможливо було вивезти, щоб воно не дісталось ворогові і не використовувалося проти СРСР. Перед відходом радянських військ із Придністров'я були підірвані залізничний та автодорожні мости через Дністер у Бендерах, Дубоссарах, Рибниці. У Тирасполі й Бендерах робочі вивели з ладу станційні споруди систем залізничного водопостачання, сигналізації та зв'язку, на перегонах Бендери–Каушани і Тирасполь–Кучургани вони знищили 70 % стрілочних переводів. Була підірвана і спалена низка підприємств, розукомплектоване і знищене обладнання, яке залишилося. Евакуація та паралізаційні заходи істотно ускладнили противникові експлуатацію економіки Придністров'я.

Результат бойових дій у Молдавії був зумовлений проривом противника на заході України у середині липня. Загроза оточення змусила радянське командування вивести війська за Дністер. 16 липня був покинутий Кишинів. 22 липня

радянські війська закінчили переправу на східний берег Дністра на ділянці фронту від Рибниці до Бендер і зайняли збудовані в 30-ті рр. прикордонні укріплення. Проте 11-та німецька армія, яка ще 18 липня форсувала Дністер у районі Могилева-Подільського, захопила Кам'янку і Рибницю, чим створила загрозу із флангу частинам 9-ї армії, які посіли позиції на Дністрі. 26 липня німецькі й румунські війська перейшли Дністер між Дубоссарами та Григоріополем. Частини 30-ї та 95-ї дивізій, які поступалися противникові у чисельності й озброєнні, внаслідок запеклих боїв затримали його просування на рубежі Григоріополь – Глине – Гиртоп – Дубоссари. Проте північніше ворог продовжував розвивати наступ, погрожуючи 9-й армії оточенням. 7 серпня командування радянських збройних сил розпочало відведення своїх частин із Придністров'я. Того ж дня німецькі війська увійшли до Тирасполя та Дубоссар. 13 серпня румунські підрозділи зайняли с. Незавертайлівку біля Кучурганського лиману, завершивши цим окупацію лівобережжя Дністра.

Окупаційний режим. Політика румунської влади у краї

Починаючи із серпня 1941 р., Придністров'я понад два з половиною роки перебувало в окупації німецько-румунських військ. Румунія за домовленістю з Гітлером взяла на себе відповідальність за охорону, підтримання порядку та безпеку на території між Дністром і Південним Бугом. 17 серпня 1941 р. вождь (кондукетор) фашистської Румунії І. Антонеску підписав декрет про встановлення румунської адміністрації на території межиріччя Дністра та Бугу, яка отримала назву «Транснїстрія» (Задністров'я). Так уперше це поняття було зафіксоване в офіційних документах.

21 серпня 1941 р. диктатору Антонеску було надане звання маршала і вручена нагорода – вищий румунський орден «За особливі заслуги» у керівництві боями на території між Дністром та Прутом, які увінчалися «визволенням задністровського населення».

Домовленості Гітлера й Антонеску були узагальнені та конкретизовані 30 серпня 1941 р. у Бендерах в угоді Хауфе-Тетеряну, яка регулювала права й функції сторін на окупованій території між Дністром і Бугом. У цьому документі Німеччина чітко визначила, що не розглядає згоду фюрера на встановлення румунського окупаційного управління як санкцію на приєднання цієї території до Румунії. Німеччина зберігала у Транснїстрії своє верховне право, за яким розпоряджалася залізницями, морськими портами, включно з Одеським. Щоб румуни не вважали, що їм буде дозволено анексувати Задністров'я, у спеціальній статті угоди наголошувалося, що кордоном Румунії залишається лінія Дністра.

Окупувавши Молдавію, фашисти розділили її на три частини. Північні бессарабські райони республіки разом із Чернівецькою областю України були включені до складу губернаторства «Буковина» з центром у м. Чернівці. Інші, зокрема

Ізмаїльська область України, увійшли до губернаторства «Бессарабія» із центром у м. Кишинів. Придністров'я, а також Одеська область, південні райони Вінницької та західні райони Миколаївської області були приєднані до губернаторства «Транснїстрія». Спочатку його центром оголосили м. Тирасполь, а з 17 жовтня 1941 р. – Одесу. Губernаторство займало площу приблизно 40 тис. кв. км із населенням 2 млн 237 тис. осіб. Транснїстрія була розбита на 13 повітів та 65 районів: Кам'янський і Рибницький райони увійшли до Рибницького повіту, Дубоссарський і Григоріопольський – до Дубоссарського повіту, Тираспольський і Слободзейський – передані Тираспольському повіту. У зазначені повіти були включені й окуповані райони України. На відміну від Бессарабії та Буковини, де влада належала військовим, у Транснїстрії губернатором була призначена цивільна особа – професор права Г. Алексану.

Губernаторства «Бессарабія» і «Буковина» були оголошені складовими частинами Румунського королівства. Транснїстрія офіційно до його складу не входила – І. Антонеску отримав лише німецький мандат на здійснення тимчасової адміністрації та економічної експлуатації цієї території. Була встановлена подвійна демаркаційна лінія: одна – вздовж Дністра, що відокремлювала Румунію від нею ж окупованої зони, інша – вздовж Південного Бугу, що розмежовувала румунську і німецьку зони окупації. Уздовж річок стояли румунські та німецькі прикордонні пікети. Контакти між населенням правого і лівого берегів Дністра та Бугу були заборонені й суворо каралися. За умови самовільного переходу на правий берег жителі лівобережних районів Дністра каралися тюремним ув'язненням на термін від одного до двох років і підлягали великому штрафу. Перехід кордону Бугом карався розстрілом.

Для керівництва окупаційною адміністрацією та координації її діяльності був заснований при Раді міністрів Румунії спеціальний орган, своєрідне міністерство колоній – Кабінет з управління Бессарабією, Буковиною та Транснїстрією (КББТ). У такий спосіб Антонеску дав зрозуміти, що вважає Задністров'я частиною Румунської держави. У кожному губернаторстві діяли місцеві органи влади – префектури, примєрії, а також широко розгалужений репресивний апарат – жандармерія, поліція, спеціальна служба інформації та ін. Усі керівні посади в окупаційній адміністрації в центрі, повітах і волостях обіймали військові та цивільні чиновники, що прибули з Румунії. При адміністрації як радники працювали німецькі «експерти», які контролювали діяльність союзників. У деяких містах діяли комендатури й інші органи вермахту, свої представництва мали гестапо, СС та ін.

Впровадження окупаційної німецької марки як єдиної законної валюти викликало занепокоєння у місцевої адміністрації, оскільки без «своїх» грошей румунська влада у Транснїстрії сприймалася як тимчасовий правитель. Крім того, німецький мандат на здійснення Румунією управління територією межиріччя Дністра та Південного Бугу зберігав за Транснїстрією невизначений юридичний статус. Однак,

румунський уряд утримувався від будь-яких політичних заяв про офіційне становище цієї території.

І все ж правителі Румунії не вважали досягнуто домовленість щодо Трансністрії остаточним вирішенням територіального питання і тому виношували плани анексії цих земель. 16 грудня 1941 р. на засіданні уряду І. Антонеску дав настанову губернаторові Г. Алексяну діяти на захоплених землях Трансністрії так, ніби влада Румунії встановлена тут на два мільйони років. Диктатор підкреслив, що не має наміру втрачати те, що отримав такою дорогою ціною. Трансністрія, зауважив він, повинна стати румунською територією, і не існує сили, яка б завадила Румунії здійснити свої плани на окупованих землях. Для виконання цього задуму, ще більш нестриманого, ніж проект «тисячолітнього рейху», тоді ж, у грудні 1941 р., в Тирасполі була затверджена Національна Рада задністровських румунів.

Незважаючи на невирішеність питання про статус Трансністрії, уряд Антонеску не бачив жодних перешкод для проведення політики, спрямованої на включення даної території до складу Румунії. «Кардинальним завданням політики уряду, – наголошувалося в одному з документів КББТ, – є румунізація відвоєнованих територій». Для вирішення цього завдання окупанти запровадили програму повної колонізації. «Трансністрія, – ще 16 серпня 1941 р. заявив Антонеску, – призначена для заселення нашими румунами».

16 лютого 1942 р. на засіданні уряду диктатор ще раз підтвердив сказане ним пізніше: «Ми ведемо у Трансністрії титанічну боротьбу... Не секрет, що я не маю наміру втрачати з рук те, що придбав. Трансністрія стане румунською територією, ми її зробимо румунською територією, ми її зробимо румунською і виселимо всіх іноплеменних».

Розробляючи плани колонізації, губернатор Задністров'я Г. Алексяну ще у грудні 1941 р. запропонував Антонеску виселити «чуженаціоналів» із придністровських сіл і оселити там компактними групами румунських колоністів. На початку 1942 р. румунський професор К. Пушкашу, який відвідав Придністров'я, рекомендував поєднувати колонізацію цієї території з політикою асиміляції місцевого населення. Цей курс і ліг в основу окупаційної політики режиму в лівобережжі.

Слово «виселення» часто замінювало окупантам термін «винищення». У 1941–1942 рр. у Придністров'ї були знищені тисячі євреїв та циганів. Вирішуючи в нацистському дусі «проблему іноплеменних», окупаційна влада наприкінці 1941 – на початку 1942 р. розпочала підготовку депортації інших «меншин» з метою вивільнення земель і будинків для майбутніх румунських колоністів. Був проведений терміновий перепис нерухомості, худоби, інвентарю. Починаючи реалізацію колонізаційних заходів, румунська адміністрація навесні 1943 р. виселила із шести сіл Рибницького району 3 тис. українців. І лише зміна перебігу війни та наступ Червоної армії завадили подальшій депортації населення.

Щодо економічної політики окупаційного режиму в Трансністрії, то вона була чітко сформульована Антонеску ще 13 листопада 1941 р.: «Трансністрія повинна найбільш широким чином покривати воєнні витрати, понесені нами... Війна обійшлася нам у 170 мільярдів леїв, і ми докладемо всіх зусиль, щоб вирвати із Трансністрії 10–15–20 або 40 мільярдів леїв. Якщо ми перебуватимемо там довше і вивеземо більше, тим краще...».

...Вище їхніх інтересів стоять інтереси румунської держави, і ці інтереси вимагають, щоб ми качали із Трансністрії якнайбільше для покриття економічних потреб війни й особливо для проведення майбутніх операцій, щоб ми могли прогодуватися за її рахунок».

У роки Другої світової війни влада Румунії неодноразово робила спроби втягнути Придністровські землі до румунського ареалу. За час окупації населення цього краю пройшло насильницький практичний курс румунізації, внаслідок чого отримало стійке «щеплення» від неї.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- пікет
- анексія
- СС

- 1*. Наведіть приклади героїчного опору придністровців у перші дні війни, використовуючи навчальний і додатковий матеріал, зокрема спогади учасників і сучасників тих подій.
2. У чому причини відступу Червоної армії на початку війни?
3. Обґрунтуйте необхідність проведення евакуаційних і паралізаційних заходів під час відступу радянських військ.
4. Як розмежували свої права на окупованій території союзні Німеччина та Румунія?
5. Як ви вважаєте, з якою метою окупанти вирішили здійснити адміністративно-територіальний поділ Молдавії?
6. Сформулюйте завдання Румунської держави щодо окупованих територій, використовуючи цитати І. Антонеску. Чому, на вашу думку, уряд Румунії не сумнівався у тому, що ці землі належатимуть їй?

§ 11. ПРИДНІСТРОВЦІ НА ФРОНТАХ ВІЙНИ. ОПІР ОКУПАЦІЙНОМУ РЕЖИМУ

Уродженці Придністров'я на фронтах війни

До початку війни багато призовників із колишньої Молдавської АРСР, а також кадрові офіцери – уродженці Придністров'я, які служили у різних з'єднаннях Червоної армії, стали учасниками бойових дій на головних напрямках. Артилерист С. Тоніцой, уродженець с. Глине Слободзейського району, та піхотинець М. Павленко із с. Катеринівка Кам'янського району брали участь у героїчній обороні Брестської фортеці та разом потрапили в полон. Під час втечі з концтабору М. Павленко загинув, а С. Тоніцой перейшов лінію фронту і знову бився в лавах Червоної армії до повної перемоги. У липні–серпні 1941 р. у боях за Україну уродженець с. Коржеве офіцер-зв'язківець М. Завтур, ризикуючи життям, врятував машину зі штабними документами. Того ж літа у битві під м. Ельня Смоленської області особливо відзначився рядовий І. Діордієв із с. Паркани Слободзейського району, який виніс із поля бою 119 тяжкопоранених радянських воїнів. Під час порятунку останнього, 119-го, йому довелося вступити у нерівну сутичку з групою гітлерівців. Сім із них він знищив, але й сам отримав смертельне поранення.

У період оборони Одеси кулеметниця Марія Мотинга із Григоріополя розстріляла близько 200 фашистів, але також була вбита. Тираспольчанка воєнфельдшер Марія Лісова, що воювала на р. Прут, під Одесою, у розпал одного з боїв під Севастополем винесла на собі 21 пораненого солдата. Дорогою до шпиталю машину, в якій вони знаходилися, атакувала група німців із 13 чоловік. Шофер був убитий, і Лісова, прийнявши бій, сама знищила всіх фашистів. Там же, під час оборони Севастополя, виняткову мужність виявила ще одна тираспольчанка – санінструктор підрозділу морської піхоти Ольга Малоевська.

У жовтні 1941 р. уродженці Бессарабії та інших об'єднаних напередодні війни територій були відкликані з чинної армії. На відміну від них, вихідці із Придністров'я продовжували службу в бойових частинах. Безстрашно захищали столицю країни – Москву викладачі Тираспольського педагогічного інституту офіцери І. Борисюк (загинув) та С. Афтенюк.

Першим із уродженців Придністров'я, удостоєним у 1943 р. найвищої бойової нагороди – звання Героя Радянського Союзу, став тираспольчанин Г. Чернієнко – офіцер морської авіації Чорноморського флоту. З перших днів війни він водив ескадрилью на бомбардування військових об'єктів Румунії, брав участь в обороні Перекопу, Севастополя, Кавказу. До березня 1943 р. ескадрилья під його командуванням знищила 6 торпедних катерів, 39 танків, 35 літаків, 7 артилерійських батарей, 7 складів з боеприпасами, 4 залізничні вузли, 3 переправи, велику кількість живої сили супротивника. Звання Героя СРСР був удостоєний ще один придністровський льотчик, уродженець с. Гиртоп Дубоссарського району С. Колесниченко, який особисто збив

16, а у складі групи – ще 4 літаки. Він загинув за місяць після нагородження в одиночному бою з п'ятьма ворожими винищувачами.

Крім Г. Чернієнка героями Радянського Союзу стали ще троє тираспольчан – П. Щербинко, В. Бочковський та М. Павлоцький. Учасник Громадянської війни П. Щербинко відзначився під час оборони Москви. Восени 1943 р., як командир артилерійського полку, він забезпечив захоплення і довго утримував плацдарм на західному березі Дніпра, зумівши відбити атаки двох піхотних полків та 60 танків супротивника. За два місяці боїв восени 1943 р. його полк знищив 45 ворожих танків, 46 бронемашин, 4 артилерійські батареї, 274 автомашини, близько 3500 солдатів та офіцерів. Офіцер-танкіст В. Бочковський бився на Брянському, Воронезькому та 1-му Українському фронтах, брав участь у знаменитій танковій битві на Курській дузі, визволяв Україну, Польщу, штурмував Берлін. М. Павлоцький на чолі розвідувального підрозділу переправився на західний берег Дніпра, закріпився на відвойованому плацдармі та дві доби відбивав ворожі контратаки. Усе це дозволило забезпечити глибокий прорив підрозділів Червоної армії на зайняту фашистами територію.

Під час форсування Дніпра звання Героя Радянського Союзу отримав командир гармати сержант І. Коваль з Кам'янки. Він відбивав танкові атаки супротивника на одному з дніпровських плацдармів, разом з піхотинцями ходив у контратаку, пройшов з боями героїчний шлях від рідних місць на Дністрі до Сталінграда, а потім до Ельби. Був двічі поранений, контужений. Війна для І. Ковалю закінчилася 24 червня 1945 р. на Червоній площі в Москві на параді Перемоги. До підніжжя Мавзолею він серед інших героїв кинув повалений ворожий прапор.

Одним із найвідоміших учасників партизанської війни в СРСР був уродженець с. Северинівка Кам'янського району П. Вершигора, начальник розвідки прославленої Першої української партизанської дивізії С. Ковпака. У 1943–1944 рр. П. Вершигора очолив дивізію в рейді по окупованій Польщі та Білорусії. Йому також було надане звання Героя Радянського Союзу. Уродженець с. Сараєца Рибницького району, перший заступник голови РНК Молдавської РСР Г. Рудь у 1943 р. був включений до складу оперативної групи та закинутий у тил ворога на Україну, де став комісаром Першого молдавського партизанського з'єднання.

Агроном із Григоріополя І. Гуртовой керував підпіллям у Кривоозерному районі Одеської області. Студентка Тираспольського педучилища П. Дідик виконувала розвідувальні завдання радянського командування на окупованій території України та Польщі. Героєм бельгійського Опору став уродженець с. Паркани командир взводу Червоної Армії М. Мокан. Перебувши в полон та примусові роботи, він втік і на окупованій території організував партизанський загін. Одна з операцій на чолі з ним – наліт на в'язницю Шарлеруа, під час якої вдалося звільнити групу засуджених на смерть патріотів. М. Мокан був нагороджений двома медалями бельгійського Опору.

Масовий неозброєний опір окупаційному режиму

У Придністров'ї опір окупантам із самого початку війни набув масового характеру і здійснювався у різних формах. Населення саботувало ворожі економічні та мобілізаційні заходи – і це не дозволило ворогу повною мірою використовувати сільське господарство, промисловість і людські резерви регіону. Намагаючись вирішити економічні питання насильницькими методами, окупанти вдалися до трудової мобілізації. На відновлення Бендерського мосту через Дністер були направлені близько 1300 місцевих жителів, а на будівництво Дубоссарського – понад 1000 селян з навколишніх сіл. Проте через неефективну роботу місцевого населення окупаційній владі доводилося відновлювати багато об'єктів із залученням своїх сил – військових частин та румунських робітників. Бендерський міст відновлювали 700 військовослужбовців і 150 робітників-румунів, а на будівництво Дубоссарського мосту був спрямований румунський саперний батальйон.

Однак і це не допомогло – за весь період оборони Одеси жоден ешелон ворога так і не пройшов через Придністров'я у її бік. Навіть після того, як завершилася евакуація радянських військ з Одеси, паралізованими продовжували залишатися Бендерський залізничний вузол, ділянки дороги Бендери–Бульбока, Бендери–Каушани та лінія Тирасполь–Роздільна. Бендерський міст був зданий в експлуатацію не за місяць, як планували румуни, а за півроку – наприкінці лютого 1942 р., а лінія Рибниця–Слобідка – на три місяці пізніше встановленого терміну – наприкінці січня того ж року. Лише у лютому 1942 р. відновилося залізничне сполучення через Тирасполь.

Під час підготовки до пуску великих підприємств, продукція яких могла бути використана для постачання військам противника, саботаж проявлявся в різних формах – робітники виводили з ладу обладнання, навмисне створювали дефіцит фахівців, ухилялися від роботи. Вдавшись до трудової мобілізації та використання військово-полонених, окупаційна влада зуміла до літа 1942 р. частково ввести в дію один із трьох найбільших консервних заводів Придністров'я – Тираспольський ім. 1 травня, однак роботу відновили лише три цехи із 12. Незважаючи на дворічні ремонтні роботи на Рибницькому цукровому заводі, ворог не отримав жодного кілограма цукру.

На діючих підприємствах саботаж доповнювався диверсіями. Навесні 1942 р. на олійницькому заводі в Тирасполі робочі двічі виводили з ладу машинні преси. У Кам'янці був спалений склад маслосирзаводу, знищені 3 тонни масла та 6 тонн бринзи, призначених для румунської армії. Продукція Кошницького плодокомбінату, спрямована німецьким військам восени 1942 р., викликала повальну дизентерію в особового складу гірськострілецької дивізії, що діяла на Кавказі.

Низка успішних диверсій була здійснена на залізниці. 27 лютого 1942 р. на станції Бендери був спалений вагон із 8 тоннами мастила для автоматичної зброї та 8 бочок нафти. Наступного дня там же згоріли 13 дефіцитних вагонів-цистерн і склад німецької армії, в якому знаходилося 800 тонн бензину та 6 тонн мастила для авіаційних двигунів. На перегонах потяги зіштовхувалися із забутими вагонами,

перекидалися під укіс, сходили з рейок, чого не траплялося у мирний час. 27 березня 1943 р. машиніст поїзда на ходу викинув з паровозної топки гаряче вугілля, внаслідок чого згорів Бендерський міст через Дністер.

Досить наполегливим був саботаж селянства. Незважаючи на мобілізаційні заходи румунської влади, у 1941 р. на полях залишилася майже половина врожаю. Навесні 1942 р., передбачаючи, що окупанти відберуть весь урожай, селяни саботували сівбу. Масового характеру набуло приховування вирощеної продукції – селяни приховували від 70 до 80 % урожаю сільгоспкультур, які треба було здавати владі. Про масштаби саботажу сільських жителів можна судити загалом за врожайністю основних сільськогосподарських культур, яка різко і в кілька разів знизилася порівняно із довоєнним рівнем. Це з усією очевидністю свідчило про неспроможність встановленого на селі румунського економічного режиму.

Діяльність патріотичних і підпільних організацій у 1941–1943 рр.

Напередодні відходу радянських військ партійні органи та служби державної безпеки вжили низку термінових заходів щодо створення у Придністров'ї розгалуженої мережі нелегальних структур. Були сформовані партійні та комсомольські організації, у шести районах лівобережжя утворені близько 20 партизанських загонів і груп. Проте заходи щодо створення партизанського руху були реалізовані аж ніяк не повністю. До того ж під час організації підпілля, яка проходила поспішно, допускалися серйозні прорахунки. До складу підпільних груп увійшли люди, широко відомі як активні прихильники радянської влади. Чимало ланок підпілля очолили робітники партійних та комсомольських органів, яких багато хто добре знав в обличчя. Подібні порушення вимог конспірації допускалися повсюдно. Крім того, серед залучених до підпільної роботи партійних і радянських активістів виявилися ненадійні елементи. Люди не готувалися до тривалої боротьби з ворогом, тому лише кілька десятків чоловік пройшли короткий курс спеціальної підготовки для роботи в тилу. До того ж підпілля не було забезпечене засобами радіозв'язку та поліграфічним обладнанням.

Невдалий для радянських військ хід бойових дій на початку війни призвів до деморалізації частини населення. Дезорганізації підпілля сприяв і політичний терор румунської влади. Під час масових репресій перших тижнів окупації були схоплені, а потім відправлені у в'язниці та концтабори багато партійних і радянських активістів. Частина підпільників була заарештована внаслідок зради, багато хто був змушений залишити місця проживання. Ті, що залишилися на волі, не маючи керівної ланки, не маючи зброї та зв'язку, зайняли вичікувальну позицію. Заздалегідь створена підпільна мережа була здебільшого паралізована.

Проте зламати патріотичний дух народу румунській владі не вдалося. Вже на самому початку окупації робилися спроби організувати опір. У Тирасполі діяли

понад десяток підпільних груп. Патріотичні бригади були сформовані і в довколишніх селах – у Парканах, Ближньому Хуторі, Терновці, Суклеї. У Тираспольській центральній в'язниці на Бородінській площі ув'язнені створили свій підпільний комітет. За формування підпілля взялися також у Григоріополі та Слободзеї. Патріоти вивчали ситуацію, встановлювали зв'язки, шукали форми об'єднання.

Підпільники організували прийом радіозведень Радянського Інформбюро, поширювали усну інформацію про дійсний стан справ на фронті, випускали листівки, збирали зброю, допомагали радянським військовополоненим, які втекли з таборів, закликали населення саботувати заходи окупаційної влади. Діяльність підпілля дедалі більшою мірою впливала на політичне становище у регіоні, активізувала неозброєний опір народу.

Патріотична боротьба у Придністров'ї пройшла два періоди підйому – після перемог Червоної армії під Москвою та під Сталінградом. В умовах масового опору населення у 1942–1943 рр. у лівобережжі Дністра склалася набагато більше розгалужена, ніж у Бессарабії, мережа підпілля. У всіх містах і районах Придністров'я діяли патріотичні групи. Робилися спроби координувати їхню роботу в масштабах регіону. Враховуючи політичне становище, яке склалося в лівобережжі, підпілля вирішило взяти курс на підготовку повстання. На нараді, проведеній у лісі Липки в серпні 1943 р., у якій брали участь 48 керівників підпільних організацій Рибницького, Кам'янського та суміжних Крижопільського і Піщанського районів України, а також представники підпілля Балти й Одеси, було вирішено організувати масовий збройний виступ у момент наближення фронту.

Повстання передбачалося розпочати силами партизанів, для чого потрібно було сформувати два партизанські загони. У процесі підготовки до виступу підпільні організації та групи будь-якими способами добували зброю, боеприпаси, вибухівку. Восени 1943 р. патріотичні організації Кам'янського та Рибницького районів сформували дві озброєні партизанські групи. За створення партизанської бази у Дороцькому лісі взялися підпільники Григоріополя, у Фрунзенському – члени дубоссарської організації.

Підпільники Тирасполя і Паркан переправляли у каменоломні біля с. Бичок полонених солдатів і офіцерів з бойовим досвідом, яким вдалося втекти з табору в Суклеї та його «відділень». Туди ж направлялася зброя і продовольство. Підпільний комітет ув'язнених Тираспольської центральної в'язниці зірвав вербування в'язнів на службу в румунську армію і, встановивши зв'язок з волею, влаштував дві групові втечі.

Дізнавшись про те, що Антонеску восени 1943 р. приїде до Тирасполя, керівник Тираспольського підпільного центру П. Кустов підготував на нього замах – заклад авіаційну бомбу на фермі, яку планував відвідати диктатор. Знищення румунського правителя, який так і не приїхав на ферму, і підірвання стратегічних мостів через Дністер підпільниками Тирасполя, Дубоссар, Паркан, Ближнього Хутору повинні були стати сигналом до повстання.

Підпілля набирало силу, активізуючи політичну та диверсійну роботу. Кам'янський підпільник М. Поповський зібрав у руїнах друкарні шрифти, змонтував саморобний друкарський верстат і налагодив випуск листівок. Восени 1943 р. йому вдалося надрукувати 53 листівки різного змісту загальним тиражем 24 тис. примірників.

Зростала шкода, яку завдавали противнику диверсії на залізниці. 12 травня 1943 р. на станції Тирасполь патріоти підпалили три склади з продовольством, призначеним для румунської армії. Внаслідок диверсії згорів місячний раціон дивізії та три вагони з армійським спорядженням. 1 листопада на станції Бендери патріоти засипали пісок у букси одного з вагонів німецького ешелону з боеприпасами. Під час підходу до станції Роздільна вагон спалахнув; пожежа охопила весь поїзд – усі 15 вагонів вибухнули. 15 листопада диверсійна група Кам'янської підпільної організації розібрала на перегоні Крижопіль–Рудниця залізничну колію і пустила під укіс паровоз, 18 вагонів і три платформи з військовими вантажами. Рух був перерваний на тиждень. 22 листопада григоріопольські підпільники влаштували аварію поїзда на вузькоколійній залізниці. 2 грудня на станції Слобідка підірвався на міні паровоз німецького ешелону. Цими ж днями на околиці Тирасполя були підірвані кілька вагонів зі спорядженням та боеприпасами. Об'єктом постійних диверсій були і лінії телефонного зв'язку.

На активізацію підпілля окупанти відповіли масовими арештами у Тирасполі, Бендерах, Григоріополі, Дубоссарах, Рибниці, Кам'янці. До кінця 1943 р. в руках сигуранци опинилися сотні учасників опору, зокрема багато його керівників. Підпілля було обезголовлене, але завдяки стійкості та мужності заарештованих борців, яких не зламали румунські катівні, подальші арешти були відвернуті, що допомогло вціліти багатьом його ланкам. Боротьба продовжувалася.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- букс(и)
- сигуранца

1. Назвіть героїв Червоної армії, уродженців Придністров'я. Розкажіть про їхні бойові подвиги. Хто із них став Героєм Радянського Союзу?
2. Заповніть таблицю «Масовий опір окупаційному режиму»:

Форма опору	Сфера діяльності			
	Трудова мобілізація	Промисловість	Сільське господарство	Транспорт
Диверсії				

3. У чому причини дезорганізації придністровського підпілля? Яких прорахунків та порушень припускалися під час його формування? Назвіть напрямки діяльності підпільників у роки опору (1941–1943 рр.).
4. Як йшла підготовка до масового збройного повстання 1943 р.? Чому повстання не відбулося?
5. Як ви думаєте, яке значення для організації руху опору мав випуск і розповсюдження листівок?

§ 12. ВИЗВОЛЕННЯ ПРИДНІСТРОВ'Я

Боротьба проти окупантів у 1944 р. Визволення Придністров'я

Чим далі на захід просувалися радянські війська, тим більше активізувався опір населення на окупованій території. У Придністров'ї та особливо у суміжних з ним районах України у лютому–березні 1944 р. діяло близько двох тисяч озброєних партизанів, об'єднаних у більш ніж 30 партизанських загонів і груп. Український штаб партизанського руху закидав на цю на територію цілі групи організаторів партизанського руху.

25 січня 1944 р. у 18 км на північ від Тирасполя з літака були скинуті 8 досвідчених партизанів на чолі з уродженцем с. Строїнці Рибницького району С. Автеньєвим. Маючи у своєму розпорядженні запас зброї та радіозв'язок, вони разом із підпіллям сформували загін ім. Котовського, до якого увійшли 70 партизанів та ще дев'ять озброєних груп загальною чисельністю 320 бійців. Бойові дії партизани розпочали 2 лютого, пустивши під укіс на перегоні Веселий Кут–Мигаєве ешелон із живою силою та боеприпасами. 21 лютого вони знищили бортову апаратуру румунського літака, який здійснив вимушену посадку біля с. Павлівка, а за три дні підірвали біля станції Новосавицька ешелон з військами і технікою. Під час аварії розбилися 17 платформ з автомашинами, загинули та були поранені понад 100 німецьких солдатів. 7 березня партизани розстріляли із засідки 15 фашистів, а за деякий час біля станції Єфремівка підірвали ще один ешелон супротивника. У ті ж дні патріоти спалили склади з військовим обмундируванням у Тирасполі та німецькому селі Найдорф, підірвали на шосе Павлівка–Тирасполь чотири машини з боеприпасами. Учасники опору передавали за допомогою радіозв'язку зібрані ними розвідувальні дані, наводили на цілі радянські бомбардувальники. З аналогічними завданнями була закинута парашутами в район Рибниці розвідувальна група на чолі з лейтенантом І. Рибакком.

Проте окупаційний терор, концентрація відступаючих військ противника, нестача зброї та кадрів командного складу не дозволили здійснити у Придністров'ї збройне повстання, яке готувалося. А втім наближення радянських військ ще більше активізувало діяльність партизанських і підпільних груп.

5 березня 1944 р. почалася Умансько-Ботошанська наступальна операція 2-го Українського фронту. Прорвавши оборону супротивника 17 березня в районі м. Ямпіль, радянські війська вийшли до Дністра.

Очікуючи на підхід частин Червоної армії, підпільники селища Кам'янка захопили та взяли під охорону 10 тис. тонн зерна, 400 тонн тютюну, а також інші цінності, підготовлені до вивезення окупантами, відбили кілька спроб противника знищити хліб.

19 березня до Кам'янки вступив рейдовий загін «Радянська Молдавія» під командуванням Я. Мухіна. 120 партизанів загону і 46 добровольців, що його поповнили, упродовж чотирьох днів вели бої з німецьким батальйоном, який отримав наказ спалити склади з продовольством. 23 березня в найкритичніший момент бою до Кам'янки вийшли танки розвідувального дозору радянських військ. Вже наступного дня за їхньої підтримки фашисти були вигнані із селища, а потім із сіл Подойма та Подоймиця.

Трагічно розгорталися події у Рибниці. 19 березня 1944 р. 40 карателів із калмицького підрозділу СС на чолі з комендантом місцевої в'язниці майором румунської поліції П. Валуце розстріляли, не виводячи з камер, 270 політичних ув'язнених – керівників та учасників партизанського і підпільного руху – й підпалили будівлю. Однак піти без втрат підрозділам супротивника, що відступали, не вдалося. Підпільники Рибницького району біля с. Гидирим знищили із засідки 17 німецьких солдатів та 11 румунських взяли в полон. Захоплений німецький офіцер зв'язку з цінними документами був переданий розвідці радянських військ, які вступили у місто 30 березня. На залізничній станції Рибниця бойова група підпільників розмінувала 8 цистерн із бензином, 13 вагонів зі спорядженням і мінами, 17 – з нагробованими супротивником цінностями. В окупантів були відбиті понад 3500 відібраних у населення коней, 979 голів великої рогатої худоби, близько 1500 овець.

У лісі Мариновий гай озброєні дубоссарські підпільники знищили німецьку батарею разом із гарматними обслугами, поблизу с. Гояни захопили два німецькі автомобілі. Вибухівкою, яка опинилась у кузовах, вони замінували Криулянський міст. Ушкодження, спричинені вибухом, завадили супротивнику перекинути на західний берег Дністра автотранспорт, нагробовані цінності, а головне, дев'ять танків. Під час підходу радянських частин до Дубоссар німецькі екіпажі самі спалили свої бойові машини. 12 квітня у місті були розбиті залишки гарнізону супротивника.

Із Григоріопольського району, як і з Дубоссарського, окупанти були вигнані ще до приходу радянських військ. 12 квітня партизанська група, яка розташовувалася у каменоломні біля с. Бичок поблизу Григоріополя, серед дня із криками «Ура!» атакувала охорону понтонного мосту через Дністер. Приймавши їх за передовий підрозділ Червоної армії, німецький гарнізон утік. Григоріополь був визволений.

У Тирасполі румунська окупаційна влада перед відступом учинила масову розправу, розстрілявши близько 500 в'язнів Центральної в'язниці. Проте стратити всіх заарештованих вони не встигли. У ніч проти 5 квітня тюремний комітет порятунку підняв 280 в'язнів, що залишилися живими, на повстання. Знищивши внутрішню охорону, ув'язнені під автоматним вогнем подолали огорожу з колючого дроту і здійснили масову втечу. Більшості з них вдалося врятуватися.

У 20-х числах березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту звільнили Бельці та всю північ Молдавії. 26 березня упродовж 85 км був відновлений державний кордон СРСР. Багатьом з'єднанням, які відзначилися у тих боях, було надане найменування «Дністровські». 12 квітня війська 3-го Українського фронту під час Одеської операції, що розпочалася 27 березня, розпочали штурм Тирасполя. Жорсткі вуличні бої велися в районі заводу ім. 1 Травня і в центрі міста. Бійці, що прорвалися до будівлі театру, підняли на його даху червоний прапор. Того ж дня радянські частини звільнили правобережні села Кіцкани та Копанку, створивши таким чином Кіцканський плацдарм, який відіграв особливу роль у Ясько-Кишинівській наступальній операції. Того ж таки 12 квітня передові частини 57-ї армії несподівано для супротивника, без артпідготовки, форсували Дністер у районі сіл Бутори (лівий берег) та Шерпени. Так був створений Шерпенський плацдарм. Придністров'я було повністю очищене від німецько-румунських військ.

До початку травня 1944 р. фронт переважно стабілізувався лінією Дністровський лиман – Дубоссари – Оргіїв – Корнешти – на північ від Ясс (Румунія). Придністров'я стало прифронтовою зоною. Підготовка нового наступу вимагала постачання військам 2-го та 3-го Українських фронтів 100 тис. вагонів озброєння, спорядження й інших вантажів, тому першочерговим завданням було відновлення залізниці, шосе, підірваних мостів. Потрібно було терміново збудувати сім військових аеродромів, оборонні споруди. Особливих зусиль вимагало постачання на передову боєприпасів, продовольства та вивезення поранених. Вирішувати ці завдання допомагало населення звільнених районів.

Тим часом супротивник у травні – на початку червня спробував відкинути радянські війська, здійснивши великий наступ північніше Ясс і завдаючи ударів по Шерпенському плацдарму і району поблизу с. Кошниця. Відступ Червоної армії, безперечно, розкрив би задум командування, яке готувало оточення й розгром німецького угруповання «Південна Україна». Підрозділи, які закріпилися на правому березі Дністра, вели кровопролитні бої та зазнавали тяжких втрат. Лише на Шерпенському плацдармі загинули понад 7 тис. солдатів і офіцерів. Проте радянським військам вдалося утримати близько 40 % території плацдарму та зміцнити впевненість противника у тому, що прийдешній наступ буде націлений на Кишинів.

На світанку 20 серпня 1944 р. з двох вузьких ділянок – Кіцканського плацдарму і району північніше Ясс – почалася одна з найбільш успішних стратегічних наступальних операцій радянських військ – Ясько-Кишинівська. Вже за три дні, 23 серпня,

з'єднання фронту вступили до Бендер, а наступного дня – до Кишинева. Були повністю звільнені Молдавська РСР та Ізмаїльська область України.

Участь придністровців у боях на завершальному етапі війни

З визволенням Придністров'я багато його уродженців поповнили лави Радянської армії.

Хлопець із с. Кузьмин Кам'янського району І. Солтис був призваний до армії навесні 1944 р. і практично відразу отримав поранення в бою під Оргіївом. У лютому 1945 р. під час бою в сілезькому селі Луїзенталь він підібрався до дзоту супротивника і закидав його гранатами. Але коли рота піднялася в атаку, кулемет знову запрацював. Залишившись без гранат і набоїв, поранений І. Солтис повторив подвиг О. Матросова – закрив амбразуру своїм тілом. Йому посмертно було надане звання Героя Радянського Союзу.

Вищу бойову нагороду на завершальному етапі війни отримали ще кілька придністровців. Влітку 1944 р. кулеметник С. Болгарин із с. Коротне в одному з боїв у Білорусії знищив 25 і взяв у полон трьох німецьких солдатів, а в іншому бою знищив 50 фашистів, зокрема полковника СС. Його сміливі дії запобігли підриванню противником мосту через р. Дзівта. 27–28 березня 1945 р. командир гармати Г. Сорокін у 32-годинному бою з німецькими частинами, які проривалися з оточення, підірвав сім танків (включно з двома «Тиграми») і знищив близько 100 солдатів та офіцерів. У Дороцьке – село, звідки Г. Сорокін пішов на фронт, йому не судилося повернутися. У ті ж дні був смертельно поранений начальник артилерії одного із з'єднань, учасник оборони Москви та Сталінграда, герой штурму Кенігсберга бендерчанин С. Полецький (Полеський). Його ім'ям назване місто Полеськ у Калінінградській області.

З перших днів війни боровся з фашистами офіцер-танкіст із села Рашків Ф. Жарчинський. 21 квітня 1945 р., менш ніж за місяць до закінчення війни, він очоливши групу з восьми розвідників, здійснив у тилу ворога напад на охорону табору військовополонених. Будучи смертельно пораненим, Ф. Жарчинський у рукопашному бою вбив німецького коменданта. Завдяки цьому бою були врятовані близько 4500 полонених.

Доблесними бійцями показали себе А. Чичик із с. Карагаш та Г. Дар'єв, уродженець с. Шипка Григоріопольського району – вони стали повними кавалерами ордена Слави. За перемоги у повітряних боях орденами був нагороджений лейтенант С. Урсул із с. Кочієри, який збив чотири літаки супротивника. Інший льотчик – уродженець с. Слободзея А. Грекул – 27 березня 1945 р. прямим влученням бомби пошкодив німецький корабель у Данцізькій затоці. Офіцер-артилерист В. Стратулат із с. Колбасна Рибницького району командував радянськими батареями, які першими відкрили вогонь по Берліну. Героїчно він показав себе й у вуличних боях під час штурму міста. Старшина-артилерист Ф. Пономар із с. Гояни Дубоссарського району за відмінне

виконання бойових завдань був нагороджений двома орденами Червоного Прапора, орденом Великої Вітчизняної війни, медалями. Капітанові О. Опря, уродженцю с. Моловата того ж району, що воював на Південному, Кримському та Сталінградському фронтах, у серпні–вересні 1944 р. було довірено конвоювати скинутого румунського диктатора І. Антонеску.

У боротьбу проти німецько-румунських загарбників населення Придністров'я зробило досить вагомий внесок. Десятки тисяч його уродженців пішли на фронт, із них 13 тисяч не повернулися. За подвиг на фронтах Великої Вітчизняної війни й у тилу ворога тисячі придністровців були нагороджені орденами та медалями, а 14 – удостоєні найвищої бойової нагороди – звання Героя Радянського Союзу. У травні 1985 р. Тирасполь, нині столиця Придністровської Молдавської Республіки, за внесок у спільну перемогу був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня.

Пам'ять про жорстоку окупацію, про самовіддану боротьбу з ворогом наших земляків у лавах Червоної армії та у підпіллі увійшла до історичної свідомості народу. Ця пам'ять суттєво вплинула на формування свідомості населення Придністров'я, заклала у краї основу місцевих традицій суспільного самозахисту.

? ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- понтонний міст
- Шерпенський плацдарм

- 1*. Згадайте з курсу історії Росії, коли був створений Центральний штаб партизанського руху. Яку допомогу придністровському підпіллю надавав Український штаб партизанського руху?
2. Назвіть найбільший загін партизанів, який діяв у Придністров'ї у 1944 р. Підготуйте повідомлення про Я. Мухіна та його героїчне протистояння німецькому батальйону в березні 1944 р.
3. Чому саме 12 квітня вважається днем визволення Придністров'я від німецько-фашистських загарбників? По якій лінії стабілізувався фронт до травня 1944 р.?
4. Дайте оцінку значення інфраструктури у підготовці наступу радянських військ улітку 1944 р.
5. У чому, на вашу думку, історичне значення Яссько-Кишинівської операції? Яку роль у цій операції відіграв Шерпенський плацдарм?
6. Розкажіть про героїчні подвиги придністровських солдатів та офіцерів на завершальному етапі війни. Скільки наших співвітчизників отримали звання Героя Радянського Союзу? Якої нагороди удостоїлося м. Тирасполь?

Глава V

ПРИДНІСТРОВ'Я У СКЛАДІ МОЛДАВСЬКОЇ РСР (1944–1989 рр.)

Гребля Дубоссарської ГЕС. Введена в експлуатацію у 1954 р.

§ 13. ВІДНОВЛЕННЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ПРИДНІСТРОВ'Я У ПЕРШІ ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ

Стан народного господарства та становище населення після визволення краю

За час окупації фашистські загарбники завдали народному господарству Придністров'я величезних збитків. Підприємства харчової промисловості лежали в руїнах. Побудовані в довоєнний час і оснащені сучасною на той час технікою консервні, виноробні, спиртові заводи й інші промислові об'єкти були повністю зруйновані, а їхнє обладнання вивезене до Румунії та Німеччини. Усього було знищено та пошкоджено 4/5 усіх діючих до війни підприємств, промисловість втратила майже 90 % виробничих потужностей. Значних втрат зазнали також транспорт і зв'язок.

Проте тотальне розграбування регіону було лише прелюдією акції «випаленої землі», що проводилася фашистами останніми днями окупації. Ворожі частини, які відступали, варварськи знищували все, що зустрічалося на їхньому шляху: підривали мости через Дністер, руйнували залізничні колії та стрілочні переводи, вивозили до Румунії обладнання і рейки, виводили з ладу системи водопостачання, сигналізації та зв'язку.

До найбільшої диверсії загарбників можна зарахувати знищення житла. У Тирасполі, найбільше постраждалому під час війни лівобережному місті (він знаходився під вогнем артилерії супротивника до 20 серпня 1944 р.), окупанти зруйнували або спалили близько 100 великих будівель, 40 % житлового фонду. В Бендерах, де у загарбників було більше часу та можливостей для здійснення своїх планів, руйнування становили 80 %. Щоб створити умови для поширення епідемій, вони підірвали у Тирасполі очисні споруди, каналізацію, демонтували водогін. Бендери, Рибницю і Дубоссари спіткала та сама доля. У руїни були перетворені багато медичних закладів, шкіл.

Противник знищив або значно зруйнував сировинну базу для консервної та виноробної галузей, яка створювалася роками. За час окупації у колгоспах, де розташовувалися консервні заводи, загинуло понад 3,2 тис. га плодкових садів. Величезних втрат зазнали землероби внаслідок знищення посівів і виноградників. Виробнича база колгоспів, їхні меліоративні споруди, карагаська зрошувальна система та плавучі насосні установки на Дністрі, за допомогою яких оброблялися 8 тис. га цінних сільськогосподарських культур, що давали сировину для консервних заводів, були повністю зруйновані, а їхнє обладнання вивезене.

Ґрунтовно розграбувавши Придністров'я, окупанти у такий спосіб сильно підірвали матеріально-технічну базу його аграрного сектора. Була знищена переважна частина будівель машинно-тракторних станцій і майстерень колгоспів та радгоспів, вивезені практично всі сільськогосподарські машини і сільгоспінвентар. У серпні 1944 р. у Придністров'ї налічувалося лише 8,4 % довоєнної кількості

тракторів. Було зруйновано близько 5 тис. житлових, господарських і виробничих будівель. Усю племінну худобу противник вивіз до Румунії, решту знищив. Втрати великої рогатої худоби становили 95 %, свиней – 98 %, овець – 99 %.

Окупаційна політика Румунії та Німеччини, загибель мирного населення від голоду, розстрілів, соціальних хвороб і бойових втрат у роки Великої Вітчизняної війни завдали Придністров'ю ще й суттєвої демографічної шкоди. Населення краю, яке складало на початку 1941 р. 284,4 тис. осіб, у жовтні 1944 р. скоротилося до 201,5 тис. Навіть до червня 1946-го, коли завершилася демобілізація з Червоної армії та повернулися з евакуації біженці, чисельність жителів регіону становила лише 247,4 тис. осіб, або 85,8 % від довоєнної. Такі важкі людські втрати ускладнили подальший розвиток регіону.

Допомога фронту

Відновлювальні роботи на території Придністров'я розпочалися одразу після його визволення Радянською армією від фашистських загарбників та упродовж чотирьох місяців проводилися за умов прифронтової лінії. Міста Тирасполь, Григоріополь, Дубоссари, придністровські села, переправи через Дністер знаходилися у сфері досяжності артилерійського вогню супротивника, крім того, їх бомбила німецька та румунська авіація. Проте відновлювальні роботи не припинялися ні на день. Воєнний стан вимагав, насамперед, відновлення залізничного руху, ремонту й будівництва шосейних доріг, організації допомоги фронту і населенню. Найважливіше значення для фронту мали мости через Дністер.

Будівництво мосту в Рибниці почалося 3 травня 1944 р. Тут щодня працювали 4–6 тис. осіб – військових будівельників, робочих, службовців, колгоспників Рибницького та Кам'янського районів, цілодобово працювали понад сто молодіжних бригад. Унаслідок їхньої самовідданої праці будівництво мосту було завершено достроково – за 21 день, і 24 травня по ньому розпочався рух поїздів. У період Ясько-Кишинівської операції, після вигнання окупантів з Бендер, розпочали будівництво Бендерського мосту. Разом із підрозділами залізничних військ тут працювали близько 2 тис. тираспольчан, бендерчан і мешканців навколишніх сіл. Міст був зданий в експлуатацію за 19 днів після визволення міста, а 12 вересня 1944 р. ним пройшов перший поїзд.

Життєво важливою для успішних дій радянських військ була реконструкція залізниці. У Тирасполі на ремонт залізничних об'єктів вийшли сотні людей. За три дні після визволення міста підрозділи залізничних військ встигли «перешити» на широку колію лінію Роздільна–Тирасполь, якою 15 квітня у місто прибув перший військовий ешелон. До 10 травня була реконструйована і лінія Слобідка–Рибниця.

Великий обсяг роботи було виконано з будівництва нових і ремонту пошкоджених трас Рибниця–Флорешти, Рибниця–Тирасполь–Слободзея. Шосейні та

грунтові дороги мали не лише воєнне, а й народногосподарське значення – ними надходили найважливіші вантажі для фронту і населення.

Після визволення Придністров'я перед його жителями постало великотрудне завдання – підняти з руїн зруйноване війною народне господарство. Передусім потрібно було відновити підприємства промислової галузі, які змогли б негайно надавати допомогу фронту, а також задовольняти потреби населення у продовольстві та предметах першої необхідності. Прискореними темпами відновлювалися заводи консервної, виноробної, спиртової, хлібопекарської, олійницької галузей, механічні й деревообробні підприємства, електростанції та інші життєво важливі об'єкти, налагоджувалося виробництво будівельних матеріалів.

Відновлення промисловості в регіоні розпочали ще до формування місцевої адміністрації. У Тирасполі вже у квітні 1944 р. робочі стали розчищати території консервних заводів ім. 1 Травня та ім. П. Ткаченка, механічного заводу ім. Кірова. На момент вступу радянських військ до Тирасполя у місті залишалося лише 5 тис. жителів. Незважаючи на те, що близькість фронту змусила владу евакуювати горючих за межі 40-кілометрової прифронтової смуги, це не позначилося на проведенні ремонтних робіт.

Колектив заводу ім. Кірова шукав під руїнами корпусів запчастини, різні деталі, відновлював покривлене обладнання. У результаті заводчани зуміли не тільки привести в робочий стан ливарний і механічний цехи, але й розпочати виконання ремонтних робіт і випуск продукції. У липні 1944 р. кіровці займалися ремонтом зброї, танків, автомобілів, засобів понтонно-мостового господарства, насосів для зрошувальних систем, виконували замовлення промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, МТС.

Відновлення промисловості та сільського господарства у перші повоєнні роки. Посуха і голод

У рік завершення війни відновили свою діяльність плодокомбінат, заводи ім. П. Ткаченка, ім. 1 Травня, всі винзаводи та винпункти. Дев'ять відновлених млинів здійснювали переробку зерна для хлібопекарських підприємств, які у 1944–1945 рр. вже розпочали випускати продукцію. Відновили роботу Тираспольський цегельний, Ново-Андріяшівський черепичний заводи та низка інших підприємств. Почали відбудовуватися повністю зруйновані Тираспольська тютюнова фабрика і Рибницький цукровий завод.

Характерною рисою перших повоєнних років було те, що паралельно з відновленням йшов процес технічної реконструкції тих промислових підприємств, які відроджувалися і які вже повністю діяли. Багато з них створювалися практично заново, на іншій технічній основі, з більшою потужністю, іноді на інших місцях. Так, у Тирасполі розпочалося будівництво абсолютно нового підприємства – склотарного заводу. Паралельно з отриманням техніки, машин, транспортних засобів, що спрямовувалися

у Придністров'я з усієї країни, промислові підприємства постачалися обладнанням заводів, які підлягали вивезенню з Німеччини як репарації.

Особливо гостру потребу промисловість відчувала у забезпеченні електроенергією. На початку 1945 р. Тирасполю був виділений енергопізд потужністю 100 кВт. Одночасно відновлювалися повністю зруйновані Тираспольська, Дубосарська, Григоріопольська й інші електростанції. До першочергового будівництва належала Тираспольська теплоелектростанція, оскільки від неї залежала робота всього промислового комплексу Тирасполя, карагаської зрошувальної системи, багатьох інших промислових і будівельних підприємств, адміністративних і культурних закладів. Навесні 1947 р. її перший турбогенератор дав промисловий струм, а до осені станція вже досягла довоєнної потужності.

Завдяки успішному відновленню промисловості її основні фонди у 1948 р. подвоїлися порівняно з довоєнним рівнем, а загальний обсяг валової продукції перевищив показник 1940 року.

Відновлення колгоспів почалося у Придністров'ї з Рибницького та Кам'янського районів у квітні 1944 р., в решті районів колгоспна діяльність відновилася лише у вересні, після завершення Яссько-Кишинівської операції. До кінця року були відновлені всі 227 придністровських колгоспів, що існували до війни, які налічували близько 45 тис. дворів з населенням понад 150 тис. осіб.

З перших днів визволення велика увага приділялася відновленню та розвитку МТС. До жовтня 1944 р. у Придністров'ї вже діяли вісім МТС із майстернями поточного ремонту, а також машинно-тракторна майстерня капітального ремонту в Рибниці. У початковий період відновлення Молдавії сільськогосподарська техніка концентрувалася головним чином у лівобережжі, оскільки тут вона могла бути використана більш раціонально й ефективно у громадському секторі сільського господарства, ніж у селянських господарствах правобережної частини МРСР. З весни 1945 р. усі отримані Молдавією трактори спрямовувалися до придністровських МТС. До кінця року механічна оснащеність цих станцій перевищила довоєнний рівень. Значно зросла і питома вага гусеничних тракторів – до 23,7 % проти 7,4 % у 1941 р. Незважаючи на надзвичайні труднощі, МТС надавали колгоспам істотну допомогу у проведенні сільськогосподарських робіт.

Небувала за попередні 50 років посуха у 1945–1946 рр. ще більше посилила тяжкі наслідки фашистської окупації. Вона ускладнила роботу з налагодження мирного життя, відновлення сільського господарства, негативно вплинувши на господарську діяльність колгоспів і радгоспів лівобережжя. Загинули значні площі сільгоспугідь, що різко знизило врожайність, хоча вона була майже на 2/3 вищою за врожай, отриманий у правобережних районах. У 1946 р. Придністров'я поставило державі хліба більше, ніж чотири із шести правобережних повітів (Кагульський, Бендерський, Кишинівський та Оргіївський). Хліб був розподілений між особливо потребуючими громадянами республіки.

До осені 1946 р. тяжке становище людей ще більше погіршилося. Союзний уряд надав МРСР необхідну допомогу. Проте її було замало. Недоїдання призвело до масових випадків виснаження населення, особливо сільського. Різко збільшилася кількість хворих на дистрофію. У лютому 1947 р. ситуація досягла критичного порога. Число хворих дистрофією у Придністров'ї склало 3791 чоловік, або 1,8 % від усієї їхньої кількості в МРСР. Загальнореспубліканський показник рівня захворюваності становив 10 %, у Кагульському повіті – 27,3 %, а у лівобережжі – 2,3 % від загальної чисельності його населення. Станом на 1 лютого кількість госпіталізованих придністровців, хворих на дистрофію, досягла 669 осіб (4 %). Проте порівняно з іншими регіонами республіки Придністров'я з найменшими втратами пережило голод, хоча майже все населення зазнавало труднощів і страждань. Уряд СРСР був змушений терміново виділити регіонові додаткове продовольство, розширити мережу пунктів харчування, лікувальних закладів для хворих на дистрофію. У республіку були направлені кошти, паливо, корми для тварин, насіння та ін.

Підтримка держави позитивно позначилася на житті голодуючого населення. З початку весни кількість хворих на дистрофію стала знижуватися, а влітку були подолані і найтяжчі наслідки голоду. Восени був зібраний непоганий врожай, що у чотири рази перевищив показники 1946 р. Довоєнні розміри посівних площ були відновлені у Придністров'ї у 1947 р., а в наступному – довоєнний рівень перевищили і посівні площі технічних культур – соняшнику, цукрового буряку, тютюну, овочів. Підвищувалася їхня врожайність. Був досягнутий і також перевищений показник 1940 р. валового збору та врожайності зернових.

Відродження соціального життя, освіти

Після визволення від окупантів усієї території Молдавії евакуйовані мешканці стали повертатися додому. До жовтня 1944 р. населення Тирасполя досягло 12,3 тис. осіб, а до червня 1946 р. – вже 32,3 тис., що, втім, становило менше 65 % його довоєнної чисельності. Відновлення комунальних і медичних закладів, підвищення рівня санітарної культури населення дозволили Придністров'ю пережити спалах епідемічних захворювань 1944–1946 рр. з меншими втратами, ніж інші райони Молдавії.

До найскладніших завдань входило відновлення системи народної освіти. Влітку 1944 р. вирішення цієї проблеми взяли на себе вчителі, учні, їхні батьки, вся громадськість Придністров'я. На початок 1944/45 навчального року методом народного будівництва була відремонтована і розпочала роботу переважна частина загальноосвітніх шкіл. У перші повоєнні роки були створені реальні умови для переходу до вищого ступеня загального обов'язкового навчання – до семирічної та середньої освіти. З 1 вересня 1949 р. у всіх районах Придністров'я було введено семирічне загальне навчання, а в містах Тирасполь, Бендери, Рибниця – десятирічне.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

– репарація

1. Яких збитків завдала окупація народному господарству краю? Яка галузь зазнала найбільших втрат? Чому?
2. Яка обставина посилювала необхідність ведення відновних робіт у перші місяці після визволення Придністров'я?
3. Оцініть стратегічне значення мостів і залізниць. Чому було життєво важливо відновити їх у найкоротші терміни?
4. Який внесок у наближення перемоги зробили робочі заводу ім. Кірова? Чи можна назвати їхню працю героїчною? Аргументуйте свою відповідь.
5. Охарактеризуйте особливості відновлення народного господарства у перші повоєнні роки.
6. Чому будівництво Тираспольської теплоелектростанції належало до пріоритетних? Коли був запущений її перший турбогенератор?
7. Яких заходів було вжито Урядом СРСР з надання допомоги населенню Придністров'я у роки посухи та нещодавно?
8. Обґрунтуйте, чому відновлення системи народної освіти належало до першочергових завдань. Яку допомогу у відновленні шкіл виявила громадськість?

§ 14. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПРИДНІСТРОВ'Я У 40–80-ті рр. ХХ ст.

Індустріальний розвиток

У повоєнний період, аж до 80-х рр. ХХ ст., Придністров'я було регіоном МРСР, який динамічно розвивався.

Завдяки швидкому індустріальному розвитку промисловість Придністров'я на кінець 80-х рр. характеризувалася розвинутою інфраструктурою та мала потужні засоби виробництва. Її кістяк становили близько 130 виробничих і науково-виробничих об'єднань, комбінатів і підприємств, з яких майже половину можна було зарахувати до великих та середніх. У лівобережжі функціонували близько десяти найбільш потужних підприємств, зокрема Молдавська ДРЕС, заводи – металургійний, «Електромаш», «Молдавкабель», бавовняний комбінат та ін. Тут розташовувалося чимало підприємств союзного значення, військово-промислового комплексу, багато з яких були головними в Радянському Союзі й випускали унікальну продукцію. Це завод ливарних машин ім. Кірова, «Молдавзіоліт», «Електромаш» і низка інших.

Усі вони були оснащені сучасними енергоресурсами, укомплектовані висококваліфікованими кадрами – робочими, інженерно-технічними спеціалістами та керівниками різних рівнів.

Майже 3/4 народного господарства Придністров'я склали основні виробничі фонди промисловості, вартість яких досягла 5 млрд доларів. Наприкінці 80-х рр. валова продукція промисловості становила 5-7 млрд доларів, а в перерахунку на душу населення – 8–10 тис. доларів, що було значно вищим, ніж в середньому у країнах Південно-Східної Європи. Показники споживання електроенергії на душу населення (близько 6 тис. кВт·год) у Придністров'ї відповідали аналогічним в Італії, Іспанії та інших середньорозвинених країнах. До того ж частка його індустріального споживання була вищою, ніж у названих державах.

Потужний економічний і науково-технічний потенціал, неухильне зростання якості продукції та її конкурентоспроможності на світовому ринку дозволяли Придністров'ю щорічно збільшувати обсяг експортованих товарів. Економіка регіону була спрямована переважно на експорт, десятиліттями розвивалася, розраховуючи на певний ринок збуту, і забезпечувалася поставками комплектуючих виробів з різних регіонів СРСР (переважно з Росії). На експортоорієнтовані підприємства припадало близько 70 % обсягу промислового виробництва регіону. Наприкінці 80-х рр. Придністров'я забезпечувало основну частину експорту МРСР.

Радянські зовнішньоторговельні організації експортували сотні найменувань придністровських товарів у десятки країн світу – в Англію, Бельгію, Болгарію, Індію, Канаду, Румунію, Фінляндію та ін. Придністровська індустрія була представлена на світовому ринку електроенергією, сучасними машинами, металообробним, ливарним, енергетичним обладнанням, найновішими приладами та виробами електроніки, товарами народного споживання. Через електромагістралі міжнародної енергосистеми «Мир» Молдавська ДРЕС щорічно постачала Болгарії та Румунії значну кількість електроенергії, яка становила третину всього експорту МРСР.

Перетворення у сільськогосподарському виробництві

Особливості розвитку агропромислового комплексу Придністров'я були зумовлені безліччю чинників. Серед них слід виділити територіальний розподіл праці, який історично склався в СРСР і МРСР, систему внутрішньорегіональних аграрних відносин, природні ресурси, умови та традиції. Спеціалізація сільського господарства і переробних галузей, розміщення населення, його чисельність, інтенсивність міжрегіонального обміну продукцією визначили специфіку, функції та цілі розвитку агропромислового комплексу регіону.

До кінця 80-х рр. сільськогосподарські угіддя Придністров'я зросли до більш ніж 250 тис. га, з них близько 200 тис. га було відведено під рілля. Майже половину загальної посівної площі становили зрошувані землі з гарантованим поливом. І все ж таки регіон продовжував відчувати великий дефіцит земельних

ресурсів на душу населення, що зумовило вибір інтенсивного шляху розвитку сільськогосподарського виробництва.

Агропромисловий комплекс Придністров'я спеціалізувався переважно на виробництві харчової сировини, напівфабрикатів і готових продуктів. Щодо сировини для легкої промисловості, то це виробництво не отримало тут суттєвого розвитку. У загальному обсязі виробництва товарів народного вжитку близько третини становили продукти харчування.

У сільськогосподарському виробництві брали участь 70 колгоспів, 16 радгоспів та міжгосподарські об'єднання. У структурі сільського господарства регіону переважало рослинництво. Спеціалізацію господарств визначали овочівництво та плодівництво, буряківництво і тютюнництво, вирощування соняшнику й ефіроолійних культур. Від стійкості сільгоспвиробництва значною мірою залежав успішний розвиток переробних галузей агропромислового комплексу, і насамперед харчової промисловості, у товарній структурі якої переважала плодоовочева, м'ясна, винно-коньячна та молочна продукція.

Плодоовочеконсервна галузь охоплювала виробництво овочів і фруктів, а також їхню переробку та реалізацію кінцевої продукції – свіжих плодів, овочів, плодоовочевих консервів. Придністров'я виробляло більше половини овочів та чверті фруктів від загального їхнього виробництва в МРСР. У 80-ті рр. найбільший постачальник овочів у республіці – Слободзейський район – щорічно реалізовував понад 130 тис. тонн свіжої продукції, з якої третина вирушала до союзного фонду, а решта йшла переважно на переробку. Продукція плодоовочеконсервних заводів у великій кількості вивозилася за межі регіону. Рівень виробництва продуктів харчування на душу населення на лівобережжі наближався до аналогічного показника в Іспанії та Італії.

Наприкінці 80-х рр. Придністров'я було досить урбанізованим, високоіндустріальним регіоном. Його населення становило 0,25 % загальносоюзного; тут випускалося близько 1 % валового внутрішнього продукту СРСР (зокрема майже 2 % сільськогосподарської продукції). Будучи важливою економічною частиною МРСР з 11,2 % території та 17 % населення, Придністров'я виробляло близько 35 % валового національного продукту республіки (зокрема 90 % електроенергії, 56 % товарів народного споживання, 1/3 сільгосппродукції).

Особливості економічних умов розвитку Придністров'я у складі МРСР

З моменту входження до складу Молдавії Придністров'я виконувало встановлені для нього функції донора – фінансувало злиденну, розграбовану румунами Бессарабію спочатку в 1940 р., а потім і у важкі повоєнні та наступні 60–80-ті рр. Румунська окупація 1941–1944 рр., що залишила після себе крайнє запустіння, фактично вирівняла економічне становище ліво- та правобережжя Дністра. А все-таки у цих двох частинах республіки чітко простежувалися нерівні соціально-економічні умови, що

виражалось, насамперед, у різних нормах постачання продукції сільського господарства і цінах на неї. Це стосувалося також податків на землю та деяких інших платежів, встановлених для Придністров'я: вони були у два і більше разів вищі, ніж у районах колишньої Бессарабії. Крім того, правобережним господарствам надавалися пільги щодо здавання продукції державі, тому вони мали можливість самостійно реалізовувати більше колгоспної продукції, а отже, і збільшувати колгоспникам оплату трудоднів.

Наприкінці 40-х рр. на придністровські колгоспи ліг основний тягар державних постачань сільськогосподарської продукції. Вони здавали 65 % всього обсягу колгоспних заготівель зерна, 95 % урожаю цукрових буряків. А оскільки колгоспи правобережної Молдавії звільнялися і від заготівель продукції тваринництва, всі постачання доводилося здійснювати районам лівобережжя.

З кожного гектара оподаткованої землі господарства Придністров'я здавали державі значно більше сільгосппродукції, ніж колгоспи, розташовані на правому березі Дністра. Наприклад, наприкінці 50-х рр. сільгосподаток з кожного гектара колгоспних орних земель Рибницького району становив 25 літрів молока, а сусіднього Резинського району – 4,6 літри. Колгоспники правобережних районів крім доходів із громадського господарства мали додаткові надходження з особистих присадибних ділянок, площа яких становила один гектар, у той час як у придністровських районах наділи були наполовину меншими. Ставка сільгосподатку із присадибного господарства в одну сотку гектара для районів Придністров'я становила 8 карбованців, а для районів правобережжя – 4 карбованці.

Увесь радянський період економіка лівобережжя практично працювала на правий берег. Її пряме залучення до загальнодержавного народногосподарського комплексу, а також наявність потужних підприємств союзного підпорядкування приносили республіці величезний дохід. Економічно розвинені міста та райони Придністров'я вносили до республіканського бюджету набагато більше коштів, ніж отримували на розвиток соціальної інфраструктури, будівництва, культури, освіти. Однак оскільки всі державні інститути – галузеві міністерства, органи влади, Держплан, Національний банк перебували у столиці, то саме вона вирішувала, скільки спрямовувати грошей і куди. За існуючої на той час системи формування бюджету МРСР фінансування Придністров'я проводилося за залишковим принципом, основні ж кошти йшли на розвиток Кишинєва, Бельців, інших міст і населених пунктів правобережжя. Кишинів – «Біле місто – ти квітка з каменю» – будувався значною мірою за рахунок прибутку підприємств Тирасполя, Бендер і Рибниці.

Становище у соціальній сфері, освіті, культурі

Нестача фінансування стала особливо помітною в 70–80 рр. ХХ сторіччя, коли у Придністров'ї різко знизилися темпи зростання будівництва шкіл, дитячих

закладів, об'єктів культури й охорони здоров'я, житла та ін. Це було пов'язане, по-перше, з обмеженнями у виділенні регіону фінансових коштів і, по-друге, з тим, що два найбільші будівельні трести Тирасполя і Бендер, а також багато інших будівельних організацій Придністров'я основний обсяг своїх робіт здійснювали у Кишинєві й інших населених пунктах правобережжя. Відбувалося це саме в той період, коли у Придністров'ї був узятий курс на посилену індустріалізацію, масштабне будівництво нових і реконструкцію старих промислових підприємств.

Унаслідок політики, що проводилася Кишинєвом, забезпеченість шкільними місцями у Тирасполі наприкінці 80-х рр. склала лише 60 % за умови середньої наповнюваності класів 34 учні (по республіці – 27). У всіх школах міста був запроваджений двозмінний режим, тоді як у правобережжі 64 % навчальних закладів працювали в одну зміну. За цим показником Тирасполь відставав від усіх міст республіки. Охоплення дітей у групах продовженого дня становило 25 % проти 45 % по МРСР, що також ставило Тирасполь на останнє місце серед не лише міст, а й районів Молдавії.

Нерівномірність фінансування галузі культури на лівому та правому берегах Дністра позначилася на стані її матеріально-технічної бази. Так, в середині 70-х рр. в одному районі лівобережжя налічувалося в середньому 35 клубів, а в одному районі правобережжя – 54, за бібліотеками це співвідношення становило 37 до 58, за книжковим фондом – 313 тис. до 453 тис. примірників. Аналогічне становище спостерігалось і в інших закладах культури. Починаючи з 1970-го до кінця 80-х рр. у Тирасполі не було збудовано жодного закладу культури. Згідно з нормативами у місті мали працювати 15, а не дев'ять масових бібліотек, сім із яких розташовувалися у непристосованих приміщеннях, де порушувалися всі вимоги зберігання книжкового фонду.

У 1963 р. був відновлений пам'ятник архітектури – Тираспольський театр, збудований у 1936 р. та підірваний у воєнний період. Упродовж майже 20 років держава не могла виділити кошти з республіканського бюджету на реставрацію цього досить відомого осередку культури. Значний внесок у його відродження внесли мешканці Тирасполя, трудові колективи міських підприємств, студенти і викладачі педінституту. У 1969 р. в театрі розпочала роботу власна трупа, яка стала єдиним професійним творчим колективом, створеним у Придністров'ї за весь повоєнний період до початку 90-х рр.

Стан охорони здоров'я на лівобережжі наприкінці 80-х рр. не дозволяв повною мірою задовольняти потреби його населення у медичній допомозі. Лікувальні заклади потребували медичного обладнання, інструментів, медикаментів тощо. Забезпеченість ліжками на 10 тис. населення становила 103,2, тоді як у республіці цей показник наближався до 126. Потужність амбулаторно-поліклінічних закладів ледь досягала 80 % від потреб, деякі з них розташовувалися в підвальних приміщеннях, малопрстосованих для лікування хворих. Жителів Тирасполя обслуговували

12 аптек за норми 20. Через нестачу фінансування міським установам охорони здоров'я не вистачало понад 700 штатних посад.

Національно-культурна політика у МРСР

Протиріччя між двома берегами Дністра, пов'язані з нерівними економічними умовами, посилювалися національною політикою, яку проводила влада Кишинєва. У 60-ті рр. у МРСР практика «коренізації апарату» доповнилася курсом встановлення етнічної монополії на управління. Відкрито здійснювалося заміщення керівних посад майже виключно особами, що належали до титульної нації. Такий підхід влади не лише порушував національну справедливість, а й породжував невдоволення некорінного населення. Етнократичний курс у кадровій політиці Компартії Молдавії дедалі більше обмежував соціальні перспективи нетитульного населення республіки. Російська й українська молодь Придністров'я змушена була здобувати вищу освіту не в Молдавії, а за її межами – в Росії та Україні. Отримавши роботу в порядку післявишівського розподілу у місцях навчання, переважна частина молодих спеціалістів більше не поверталася до республіки.

Уже в 50–60-ті рр. визначилися різновекторні національно-культурні орієнтири молдаван право- та лівобережжя. Ініційована румуністами ворожість до придністровських молдаван призвела до витіснення фахівців, які сформувалися ще в Молдавській автономії, з керівних постів у республіканських органах влади, до негласної дискримінації їх у доступі до вищої освіти, до роботи у престижних та вигідних сферах діяльності. У 70-80-ті рр. керівні пости у районах Придністров'я дедалі частіше заміщали вихідці з Бессарабії. Цю практику не можна було замаскувати навіть політикою «коренізації апарату», що, природно, сприяло ще більшому відчуженню між молдаванами двох берегів Дністра.

Національно-культурна та кадрова політика офіційного Кишинєва, яка накладалася на обмежувальні заходи, що вживалися у соціальній сфері, посилювала невдоволення населення лівобережжя. У результаті ці чинники усвідомлювалися громадськістю як форма регіональної дискримінації, що ще більше посилювало прагнення придністровців до визволення від диктату республіканського центру.

Як бачимо, протиріччя між Бессарабією та Придністров'ям виникали упродовж усього періоду існування МРСР. Проте на той час вони мали приховану форму і лише у фіналі горбачовської перебудови перейшли у відкриту, активну фазу протистояння. Поряд із загостренням старих протиріч в економічній, соціальній та інших галузях з'явилися нові, насамперед у політичній сфері, пов'язані з чіткою спрямованістю внутрішньої та зовнішньої політики кишинівської еліти. Усе це цілком закономірно призвело у підсумку до виникнення і розвитку конфлікту між двома берегами Дністра.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- урбанізація
- валовий національний продукт
- титульна (нетитульна) нація

1. Як ви думаєте, чим була зумовлена висока динамічність індустріального розвитку Придністров'я у 40–80-ті рр.?
2. Які чинники забезпечували експортоорієнтованість придністровської продукції?
3. Чим була визначена специфіка розвитку агропромислового комплексу регіону?
- 4*. Згадайте з курсу Загальної історії, чим характеризуються інтенсивний і експресивний шляхи розвитку сільського господарства.
5. Що визначило специфіку сільськогосподарської спеціалізації краю?
6. Чим можна пояснити податкову політику, яка склалася стосовно до приватних осіб, колгоспів і підприємств у лівобережній та правобережній частинах республіки?
7. Як ви розумієте зміст фрази «фінансування за залишковим принципом»? Чому це було можливе стосовно до лівобережної Молдавії?
8. Зробіть висновок про рівень розвитку культури й освіти на двох берегах Дністра. У чому ви бачите причину нерівномірності культурного розвитку двох частин республіки?
9. Дайте пояснення поняттю коренізація апарату. Як ви розумієте слова «етнічна монополія», «етнократія», «різновекторність»?
10. У чому, на вашу думку, зв'язок між національно-культурною політикою офіційного Кишинєва та наростаючими протиріччями між правим і лівим берегами?

§ 15. ЕТНОПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ У МРСР НАПРИКІНЦІ 80-х рр. ХХ ст.

Початок політичного розмежування суспільства у МРСР

Політична дестабілізація в Молдавії здійснювалася відповідно до сценарію, випробуваному в СРСР у 70-ті рр. ХХ ст. на Кавказі. Наданням державного статусу мовам титульних націй кавказька бюрократія легалізувала свої етнічні преференції, законодавчо закріпивши у себе монополію на владу й управління. Усе це викликало

різке загострення міжнаціональних відносин у Кавказькому регіоні. Пізніше така сама політична схема була задіяна в масштабах усієї країни.

У березні 1988 р. на з'їзді Спілки письменників СРСР у Москві прозвучала пропозиція надати державний статус мовам титульних націй у всіх союзних республіках. Можливість отримання етнічних преференцій одразу ж зацікавила й активізувала частину молдавської інтелігенції. Вже у квітневому номері журналу «Нистру», що видавався Спілкою письменників МРСР, була надрукована програма з вимогами визнати ідентичність молдавської та румунської мов і перевести молдавську мову на латинську графіку. У вересні 1988 р. був опублікований «Лист 66» представників молдавської інтелігенції, в якому висувався ультиматум визнати державною лише молдавську мову на основі латинської графіки. Восени того ж року у ЗМІ з'явилися антиросійські публікації, у Кишиневі пройшли демонстрації та мітинги, на яких звучали дедалі радикальніші звернення часів румунського диктатора Антонеску: «Росіян за Дністер, євреїв у Дністер!», «Утопімо росіян у жидівській крові!». Наприкінці 1988 р. активізувалися румуністи: під гаслом «Одна мова – один народ!» вони закликали відмовитися від молдавської ідентичності і приєднатися до Румунії.

Саме в цей час у Молдавії почали з'являтися численні громадські організації, які об'єднали представників титульної нації та виступали під антирадянськими й антиросійськими гаслами. За участю емісарів із Прибалтики в МРСР були створені націонал-радикальні об'єднання, що іменувалися «демократичними». На основі більшості з них у травні 1989 р. сформувався Народний фронт Молдови (НФМ). Одночасно були засновані чимало різних організацій, які головною метою своєї діяльності висували приєднання Молдавії до Румунії. Переважна частина молдавської інтелігенції та керівництва республіки підтримувала такі націоналістичні настрої. Союзний уряд спочатку закривав на це очі, а згодом просто втратив будь-яку можливість впливати на події, що відбувалися.

У відповідь на антиросійські настрої прихильники національної рівноправності створили у січні 1989 р. Інтеррух Молдавії. Проте керівництво Компартії МРСР одразу оголосило цю організацію напівекстремістською. З перших же днів існування органи держбезпеки взяли її під жорсткий контроль, а лідерів – у постійну оперативну розробку. Число джерел, які працювали проти Інтерруху, перевищило сто осіб, що суттєво позначилося на ефективності його діяльності.

Прибалтійські штампи і схеми, згідно з якими населення Радянського Союзу поза межами Нечорнозем'я складалося з «корінних націй» і «російськомовних мігрантів» (вони ж «окупанти»), швидко прижилися у Молдавії. Повсюдно звучали заяви, що на території республіки існує лише один «корінний народ», який має право на оголошення своєї мови єдиною державною мовою, однаково як і на моносуверенітет. Усі інші – «прибульці», яких господар, якщо вони ведуть себе неналежним

чином, має право попросити покинути цей регіон. Подібні настрої стали активно формувати суспільну атмосферу в республіці.

Молдавський шлях втягування суспільства у громадянський конфлікт на відміну від такого в інших республіках мав специфічну особливість. Тут розкол не обмежувався різким розподілом суспільства на корінних, з одного боку, й окупантів – з іншого. Конфлікт у Молдавії розколював саму корінну націю, ставлячи її перед необхідністю вибору: вважати себе або молдаванином, або румуном. До того ж молдавська інтелігенція, яка найбільше прагнула розділити суспільство, сама опинилася в цій ситуації. Розкол стався і серед націоналістів, що ініціювали конфлікт, яким теж довелося обирати між молдовенізмом і румунізмом. Крім того, що вони мали визначитися з геополітичною орієнтацією країни, народу, вони повинні були вирішити для себе головні питання: існуватиме молдавський етнос у майбутньому чи він приречений на зникнення, існуватиме молдавська державність чи це лише тимчасовий перехідний етап, за яким їй уже немає місця?

Загострення лінгвістичної ситуації у республіці

У лютому 1989 р. від імені Спілки письменників Молдавії був опублікований проект закону про функціонування мов на території МРСР. У ньому передбачалася адміністративна і навіть кримінальна відповідальність посадових осіб, які допускають використання в офіційному зверненні іншої мови, крім державної. У документі також заперечувалося право батьків вибирати своїм дітям мову навчання.

30 березня був представлений офіційний законопроект про статус державної мови та функціонування мов на території МРСР, підготовлений Верховною Радою республіки. І хоча в ньому вже не було зухвалих провокаційних статей попереднього документа, він також повністю ігнорував реалії лінгвістичної ситуації в Молдавії.

Введення цих законодавчих актів у життя насамперед передбачало переклад усього діловодства молдавською мовою. Знання державної мови було обов'язковою вимогою під час заміщення адміністративних постів у республіці, що забезпечувало монополію молдавської бюрократії у комплектуванні органів влади й управління. Опубліковані законопроекти одразу ж викликали хвилю критики серед некорінного населення. Упродовж квітня 1989 р. обговорення їх пройшло у понад 90 трудових колективів лівобережжя Дністра. Узагальнена думка придністровців була передана до ЦК КПМ та Верховної Ради МРСР. Проте реакція керівництва республіки на критику була негативною.

24 квітня відбувся семитисячний мітинг у Рибниці. На ньому були висунуті вимоги: гарантувати рівноправність мов, тобто надати статус державної не одній, а двом мовам – молдавській і російській; провести республіканський референдум з питання про державну мову та переведення її на латинську графіку. 23 травня позачергова сесія Тираспольської міськради також висловила за введення

у республіці двох державних мов і проведення з цього питання всенародного референдуму.

У червні 1989 р. представники спільної сесії Рибницької міської та районної Рад народних депутатів, що відбулася у с. Єржове, звернулися до Верховної Ради МРСР з проханням визнати Рибницю і Рибницький район зоною компактного проживання російськомовного населення та гарантувати використання російської мови поряд із молдавською у всіх сферах діяльності. На черговому засіданні ВР МРСР депутати від Придністров'я також виступили з ініціативою про запровадження двох державних мов, збереження кириличної графіки та проведення обов'язкового референдуму зі згаданих законопроектів. Усі ці пропозиції були категорично відкинуті націоналістично налаштованою більшістю парламентаріїв.

Боротьба проти ухвалення дискримінаційних законів про мови

10 серпня стало відомо, що на майбутній сесії Верховної Ради Молдавської РСР 29 серпня буде винесений на розгляд законопроект не за 30 березня, вже відомий громадськості й обговорюваний населенням кілька місяців, а інший, більш жорсткий, складений на основі пропозицій Спілки письменників. 11 серпня новий варіант документа був опублікований у придністровській пресі. І того ж дня на зборах представників трудових колективів Тирасполя було ухвалене рішення про створення громадської організації «Об'єднана Рада трудових колективів» (ОРТК), яка очолила боротьбу за права жителів Придністров'я.

Позачергова сесія Тираспольської міськради, що пройшла 14 серпня 1989 р., обговорила висунуті ОРТК пропозиції: у сесії Верховної Ради МРСР не брати участь, законопроекти про мови передати на всенародне обговорення, оголосити загальноміський попереджувальний двогодинний страйк та ін. За більшістю питань депутати міськради погодилися з ініціативами ОРТК.

16 серпня під керівництвом ОРТК у містах Придністров'я пройшов двогодинний попереджувальний страйк. Наступного дня Президія Верховної Ради республіки ухвалила вважати вирішення питань шляхом призупинення роботи промислових підприємств протиправним і неприпустимим, а 18 серпня всупереч волі трудових колективів схвалила проект закону про мови та рекомендувала його до ухвалення на засіданні сесії. 20 серпня законопроект був опублікований у республіканських ЗМІ.

Новий варіант закону про мови спричинив шок у російськомовного населення. 21 серпня трудові колективи Придністров'я розпочали політичний страйк. Наступного дня у Тирасполі вперше пройшов мітинг, у якому взяли участь кілька тисяч мешканців міста. Ще більш численні мітинги відбулися 25, 27, 28 серпня та 3 вересня. Робочу солідарність виявили і трудові колективи правобережних

міст – Кишинєва, Бельців, Кагулу, Комрату та ін. Столична преса відреагувала на страйки дуже жорстко: «Робочі, ставши прогульниками, захищали егоїстичні інтереси свого керівництва. Страйк боляче вдарив по національній свідомості та гідності молдаван».

У серпні 1989 р. всю територію Молдавії охопила хвиля страйків. Зупинилися найбільші підприємства і проектні інститути, більшість працівників яких були російськомовними. На 29 серпня, коли розпочала свою роботу сесія Верховної Ради МРСР, страйкувало вже близько 170 підприємств республіки, понад 400 трудових колективів заявили про свою солідарність зі страйкуючими, загальна кількість яких перевищила 200 тис. осіб. Це був другий у перебудівному СРСР страйк, який відбувся одразу після відомого страйку шахтарів у Кузбасі в липні 1989 р.

Незважаючи на опір народу, 31 серпня – 1 вересня Верховна Рада МРСР ухвалила закони про державну мову, про функціонування мов на території республіки, про переведення молдавської мови на латинську графіку. У такий спосіб керівництво республіки продемонструвало своє категоричне небажання шукати компромісні рішення.

Такі законодавчі дії офіційного Кишинєва були сприйняті жителями республіки як загроза встановлення етнократичного режиму, що підштовхнуло населення Придністров'я до стихійної мобілізації. Новий імпульс отримав черговий політичний страйк, до якого приєдналися десятки трудових колективів. Депутати Верховної Ради СРСР, які прибули в республіку, під керівництвом Є. Ауельбекова, зустрілися зі страйковим комітетом, трудовими колективами Тирасполя і Бендер і від імені Президента СРСР М. Горбачова просили припинити страйк.

У середині вересня у Москві відбулася зустріч керівників страйккому з М. Горбачовим, який пообіцяв обговорити питання про ситуацію в Молдавії на Пленумі ЦК КПРС і вже особисто закликав страйкуючих повернутися на робочі місця. Об'єднаний страйковий комітет ухвалив рішення призупинити політичні акції, але трудові колективи його не підтримали. Свого слова Президент СРСР так і не дотримав. Незабаром на Пленумі ЦК КПРС, який відбувся 20 вересня, перший секретар Компартії Молдавії С. Гроссу заявив: «Ухвалені закони про мови не суперечать конституційним вимогам... принципів положення цих законів відповідають платформі КПРС з національно-мовної політики партії в сучасних умовах, і це свідчить про правильність взятого нами курсу».

Коли стало зрозуміло, що керівництво правлячої на той час у країні партії підтримало встановлення в Молдавії мономовного режиму, страйк, який тривав близько місяця і закінчився поразкою робочих, було вирішено припинити. Найбільші його масштаби зафіксовані у період із 28 серпня по 14 вересня. У ті дні в ньому щодня брало участь понад 150 підприємств, до того ж трудові колективи підприємств Тирасполя та Бендер становили понад половину, а враховуючи Рибницю – понад

дві третини страйкуючих. У Кишиневі найбільший розмах цей політичний захід отримав наприкінці серпня – на початку вересня. Потім офіційна влада зуміла переломити ситуацію у столиці.

Політичний розкол у Молдавії

Неприйняття законів про мови як нетитульним населенням, так і частиною молдаван завершило політичний розкол суспільства. Конфлікт швидко охопив усю республіку. Одним із головних осередків опору етнократії стало Придністров'я. Пасивність і відстороненість центру від подій, що відбувалися в Молдавії, привели придністровців до висновку про необхідність спиратися переважно на свої сили та сприяли їхньому згуртуванню, прагненню сформувати власні структури влади. Саме в цей час тут з'явилася ідея відродити державність, яка мала місце на лівобережжі Дністра у довоєнні роки.

Ще у період страйку у вересні 1989 р. відбулися сесії міських рад Бендер, Тирасполя та спільна сесія міськрайради у Рибниці. На них було ухвалене рішення виявити громадянську непокору і призупинити дію низки дискримінаційних статей законів про мови на території цих Рад. Також були розглянуті пропозиції про створення двопалатної Верховної Ради республіки і про введення єдиної державної мови на території СРСР та ін. Крім того, депутати виступили з ініціативою створення Придністровської Автономної РСР у складі МРСР. Боротьба за дотримання прав людини в лівобережному регіоні республіки переносилася в іншу площину і вже мала проводитися іншими методами.

Ситуація, що склалася після страйків, сприяла зміні суспільної думки у Придністровському регіоні, яка почала різко схилитися до ідеї автономізації. Найактивніше у цьому напрямі працювали рибничани. Ще під час страйку в місті була сформована спеціальна комісія, яка займалася вивченням історичного досвіду першої придністровської автономії у довоєнні роки, здійсненням попередніх економічних розрахунків, обґрунтуванням необхідності створення автономної республіки у складі МРСР, визначенням правових форм її утворення. Паралельно йшла розробка положення про проведення у Рибниці референдуму, яке було затверджене у жовтні. Тоді ж була сформована міська територіальна комісія щодо його проведення. Депутати вирішили винести на обговорення рибничан два питання:

1) про надання м. Рибниця статусу самостійної території самоврядування і самофінансування на основі рівноправного функціонування всіх мов;

2) про доцільність утворення Придністровської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі Молдавської РСР на основі рівноправного функціонування мов.

Незважаючи на активну протидію офіційної влади Кишинева, референдум у Рибниці відбувся у намічені терміни – 3 грудня 1989 р. У голосуванні взяли участь

81,8 % від внесених у списки мешканців міста. У підтримку другого питання, висунутого на обговорення, висловилося 91,1 % виборців.

Голосування у Рибниці стало першим місцевим референдумом, проведеним у регіоні. Аналогічні голосування, які пройшли пізніше, в 1990 р., на решті території Придністров'я і в Бендерах стали у підсумку першим в історії Придністровського краю регіональним референдумом на підтримку створення власної державності. Результати волевиявлення народу на референдумі стали основою для проголошення Придністров'я самостійною республікою.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- преференція
- екстремізм
- емісари
- референдум

1. Що стало поштовхом до загострення міжнаціональних взаємин у Молдавії?
2. Які завдання ставили перед собою прихильники Інтерруху?
3. Які настрої формували суспільну атмосферу в республіці у 1988–1989 рр.?
4. У чому специфічна особливість громадянського конфлікту в Молдавії?
5. Як ви розумієте значення терміну «молдовенізм»?
6. Дайте оцінку законопроекту за 30 березня 1989 р. про статус державної мови та функціонування мов на території МРСР. Чому цей документ спричинив дестабілізацію політичного становища в республіці?

Глава VI

СТВОРЕННЯ ДРУГОЇ РЕСПУБЛІКИ
НА ДНІСТРІ

Страйк у Тирасполі. Серпень 1989 р.

§ 16. УТВОРЕННЯ ПРИДНІСТРОВСЬКОЇ
МОЛДАВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ**Вибори до Верховної Ради Молдавської РСР
та місцевих рад Придністров'я**

Референдум у Рибниці надав нового імпульсу дискусії про автономію Придністров'я, і вже 20 грудня 1990 р. сесія Тираспольської міськради ухвалила рішення про проведення на своїй території референдуму. Голосування відбулося 28 січня. На питання про доцільність входження м. Тирасполь до складу Придністровської АРСР у випадку її створення позитивно відповіли 96 % виборців.

25 лютого 1990 р. відбулися вибори до Верховної Ради МРСР і місцевих Рад. До нового законодавчого органу республіки чисельністю 394 особи увійшли 60 депутатів від Придністров'я. У складі придністровських парламентаріїв відбулися значні зміни. Усі 18 депутатів, які представляли Тирасполь, були обрані вперше і були постійними жителями міста, тоді як у попередньому скликанні таких налічувалася лише половина. Більшість тираспольських депутатів мали вищу освіту та вчені ступені, раніше ж основну їхню частину становили робітники із середньою освітою. Аналогічним чином змінився і склад парламентаріїв від Бендер і Рибниці.

У міську Раду Тирасполя понад 90 % депутатів також були обрані вперше, 60 % від загальної кількості новообраних підтримувала ОРТК. Незважаючи на те, що 70 % обранців були комуністами, в їхню кількість не увійшли висуванці міськомуні партії – вони зазнали повної поразки. 23 березня на сесії Тираспольської міськради її головою був обраний директор заводу «Електромаш» І. Смирнов.

Новий склад Верховної Ради розпочав роботу в умовах гострих розбіжностей між прихильниками НФМ та представниками російськомовного населення. Одним із перших результатів його діяльності стало ухвалення упродовж 15 хвилин рішення про новий прапор Молдавії – румунський триколон. Деяко пізніше таким же чином був затверджений і герб, аналогічний гербу, наданому в 1926 р. Кишиневу румунським королем.

Оголошення румунського триколору офіційним прапором держави призвело до конфлікту з міськими Радами Тирасполя, Бендер та Рибниці – після ухвалення парламентом без обговорення цієї постанови вони заявили про відмову визнати румунський прапор як державний. Така поведінка депутатів від Придністров'я викликала різко негативну реакцію молдавського парламенту, який ухвалив у термін до 9 травня скасувати міськрадам свої рішення та доручив МВС, КДБ і прокуратурі республіки забезпечити використання нової символіки на всій території Молдавії. На сесії депутат К. Оборок відверто заявив: «Усіх, хто виступає проти символіки Молдови, пересадимо. В'язниць на всіх вистачить».

8 травня, напередодні 45-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні, група студентів Тираспольського педінституту в кількості близько 500 осіб, скандуючи

«Трэяскэ триколар!» (Хай живе триколар!), зробила невдалу спробу увірватися до будівлі Тираспольської міськради, зірвати радянські прапори та вивісити триколари. Після національних зборів, що відбулися 20 травня у приміському селі Варниця, численна група прихильників НФМ попрямувала до Бендер з метою встановити над міськрадою румунський прапор. Проте шлях у місто їм перегородили робітничі загопи. Діставши гідну відсіч, націоналісти більше не намагалися підірвати становище в Тирасполі та Бендерах зсередини.

22 травня у Кишиневі відбувся похорон 18-річного студента Дмитра Матюшина. Його до смерті забили ногами шість активістів Народного фронту в самому центрі столиці, неподалік парламенту, лише за те, що він розмовляв російською. Під час похорону націоналісти розігнали маніфестацію жінок-матерів, які виступили із протестом проти насильства, що розгорнулося на вулицях Кишинева. У той же день побили групу російськомовних депутатів, які здебільшого представляли лівобережжя, 12 парламентаріїв-придністровців змушені були під загрозою лінчування сховатися в будівлі Верховної Ради. 23 травня через безперервний фізичний тиск на російськомовних депутатів і бездіяльність влади близько ста членів парламенту покинули його стіни. Використовуючи насильство і кулачне свавілля як головні аргументи парламентської демократії, націоналісти у підсумку змусили майже 40 % депутатів скласти свої повноваження, унаслідок чого законодавчий орган республіки перестав виражати співвідношення політичних сил у суспільстві.

Посилення процесу етнополітизації молдавського суспільства

Уряд М. Друка, що прийшов до влади в Кишиневі в умовах психологічного терору, став швидко реалізовувати програму Народного фронту Молдавії. З державних і місцевих органів влади, наукових і просвітницьких установ, творчих спілок та колективів, редакцій засобів масової інформації почали повсюдно виганятися «некорінні», а також усі незгодні з політикою, яку проводив офіційний Кишинів. Унаслідок здійснення форсованої румунізації республіки прийом росіян, українців, представників інших національностей до вищих навчальних закладів скоротився у два-три рази. По радіо, телебаченню, у пресі велася шовіністична й уніоністська пропаганда, у навчальних закладах замість курсу «Історія Молдавії» був запроваджений курс «Історія румунів». Зі встановленням «мосту квітів» через Прут кордони між Молдавією та Румунією фактично стали відкритими.

Багатотисячні натовпи націоналістів, які безперешкодно марширували і бешкетували на вулицях молдавської столиці, використовували гасла не тільки часів Антонеску, а й сучасні перебудівні – «Молдавія для молдаван!», «Чемодан – вокзал – Росія!», «Уміємо кишинівський асфальт російською кров'ю!» та ін.

За 1989-й – першу половину 1990 р. позначилися точки протистояння офіційного Кишинева та Придністров'я, які рано чи пізно мали призвести до конфлікту. Проведені на початку 1990 р. у Молдавії демократичні вибори до місцевих і

республіканських органів влади завершили політичне структурування протиборчих сторін. Чітке усвідомлення ситуації, що склалася, прийшло улітку 1990 р., коли стали проявлятися перші ознаки конфлікту. У кінцевому підсумку відносини між Кишиневом і Тирасполем переросли у структурну конфронтацію.

І з'їзд депутатів усіх рівнів Придністров'я

Унаслідок подій, що відбулися, парламентський шлях боротьби у відстоюванні придністровськими депутатами інтересів своїх виборців був для них закритий. У цій ситуації були потрібні інші форми та методи захисту прав громадян.

Враховуючи ситуацію, у Придністров'ї стали активно обговорюватися перспективи подальшого розвитку подій, економічні й політичні можливості регіону і шляхи захисту прав та інтересів його громадян. Один з оптимальних виходів із ситуації населення бачило у створенні Придністровської республіки у складі Молдавії. У разі виходу останньої із Союзу або її об'єднання з Румунією новостворена республіка залишиться частиною СРСР. Пропонувалися й інші проміжні варіанти: об'єднання міст і районів Придністров'я в економічну асоціацію, створення на цій території вільної економічної зони та ін.

2 червня 1990 р. у Палаці культури с. Паркани зібралися всі законно обрані депутати – починаючи із сільських, селищних Рад та закінчуючи народними депутатами СРСР, обраними від лівобережжя, для обговорення шляхів подальшого розвитку регіону. У ході роботи ці збори за аналогією зі з'їздом народних депутатів СРСР були конституйовані у з'їзд депутатів усіх рівнів Придністров'я.

Депутати обрали Координаційну раду соціально-економічного розвитку Придністров'я, до складу якої увійшли по три представники від міських і районних Рад та по одному – від сільських і селищних. Його головою був затверджений народний депутат МРСР, голова Тираспольської міськради І. Смирнов. Для координації дій у галузі соціально-економічного розвитку міст і районів Придністров'я Координаційна рада повинна була призначити виконавчий комітет.

Незважаючи на радикальні пропозиції, що висловлювалися у період підготовки та під час роботи з'їзду, зокрема і про проголошення республіки, депутати усіх рівнів Придністров'я ухвалили відповідно до союзного Закону про місцеве самоврядування рішення про створення самостійного економічного регіону. До того ж цілі цієї ініціативи мали не політичну, а економічну спрямованість. Водночас з'їзд вирішив покласти на сформовану ним Координаційну раду, яка спочатку планувалася переважно як економічний дорадчий орган, і деякі політичні функції. У роботі форуму та в ухвалених ним документах вже тоді чітко проглядалися риси майбутньої республіки.

З'їзд ухвалив також низку документів. У Резолюції «Про деякі заходи щодо стабілізації суспільно-політичного становища в Молдавській РСР» була надана негативна оцінка наполегливому проведенню в життя законів про мови та державної

символіки, ухвалених парламентаріями Кишинева без виявлення думки народу. Затверджені з'їздом документи, що ґрунтувалися на відповідних статтях Конституції СРСР та МРСР, рекомендували всім місцевим Радам народних депутатів Придністров'я організувати і провести на всій території лівобережжя Дністра референдуми щодо питань державної символіки і мов, а також порушити питання про доцільність утворення Придністровської республіки у складі Молдавської РСР. Проведення референдумів планувалося завершити до 1 вересня 1990 року.

Переростання протистояння двох берегів Дністра у конфронтацію

Проте бажаного статусу вільної економічної зони Придністров'я так і не набуло. Вже 5 червня 1990 р. Верховна Рада МРСР визнала з'їзд депутатів Придністровського регіону неправочинним, а ухвалені ним рішення – незаконними, які суперечать Конституції МРСР і не тягнуть за собою жодних правових наслідків. Прокуратурі республіки дали особливе доручення: перевірити законність дій організаторів проведення з'їзду та вжити відповідних заходів. Для більш ефективного виконання цього наказу Кримінальний кодекс МРСР у терміновому порядку був доповнений статтею, де запроваджувалося покарання за порушення використання державної символіки, за опір виконанню законів і Конституції МРСР. Нова стаття (подібно до сталінської 58-ї) свідчила, що за «антимолдавську» пропаганду і непокору владі покарання становитиме до десяти років позбавлення волі та до п'яти років заслання. Неприйняття триколову розцінювалося як злочин. Так офіційна влада Кишинева законодавчо закріпила політико-правове переслідування інакодумців.

На цьому ж засіданні Верховна Рада перейменувала Молдавську РСР на Радянську Соціалістичну Республіку Молдова (РСРМ).

На кінець червня 1990 р. відносини між Кишиневом і Тирасполем ще більше загострилися. 23 червня Верховна Рада РСР Молдова ухвалила Декларацію про суверенітет, яка започаткувала процес виходу республіки зі складу Радянського Союзу. На факт ухвалення цієї декларації влада СРСР ніяк не відреагувала, вважаючи, що розширення суверенітету республік цілком вписується в логіку трансформації країни. Того ж дня постановою Парламенту Молдови був затверджений ще один документ – «Висновок комісії щодо політико-юридичного оцінювання Радянсько-німецького договору Молотова-Ріббентропа про ненапад і додаткового секретного протоколу до нього за 23 серпня 1939 р., а також їхніх наслідків для Бессарабії та Північної Буковини». Ухвалення цих документів супроводжувалося масовими антирадянськими й антиросійськими заворушеннями на вулицях Кишинева.

Постановою за 23 червня 1990 р. визнавалося, що «28 червня 1940 р. СРСР окупував силою зброї Бессарабію та Північну Буковину всупереч волі населення цього краю», а «незаконне проголошення 2 серпня 1940 р. Молдавської РСР було актом

роздроблення Бессарабії та Буковини». Таким чином Кишинів оголосив власну державність породженням окупаційного режиму. Будучи юридичним актом вищого органу влади РСРМ, ця постанова, по суті, закріпила факт державно-політичної та адміністративно-територіальної ліквідації Молдавської РСР.

Законодавче скасування фронтістською більшістю проголошеної в 1940 р. республіки позбавило лівобережжя будь-яких прав на лівобережну територію та обґрунтувало необхідність самовизначення Придністров'я, надавши йому для цього юридичну основу: історично землі за Дністром ніколи не входили до складу Молдови і були включені до неї саме (і тільки) внаслідок «незаконного» утворення республіки в 1940 р. Інакше кажучи, кишинівські націонал-радикали зробили все необхідне і можливе, щоб роздробити колишню Радянську Молдавію, і представили бездоганні та досить вагомні юридичні аргументи для утворення Придністровської республіки.

Наприкінці червня на II з'їзді Народного фронту Молдови прозвучали вимоги щодо перейменування РСРМ у Румунську Республіку Молдова. Резолюції з'їзду ще більше загострили атмосферу в суспільстві. Своєрідною відповіддю на дії фронтістів стало проведення в липні у лівобережному місті Бендери референдуму про його входження до Придністровської Автономної Республіки, а також сходка громадян Кам'янки щодо аналогічного питання. У серпні свою думку з даної проблеми висловили на референдумах жителі Рибницького району та м. Дубоссари.

Проголошення республіки

2 серпня 1990 р. було опубліковане звернення колективу Тираспольського заводу «Точлітмаш» до жителів міста та регіону із пропозицією провести II з'їзд депутатів усіх рівнів Придністров'я для вироблення заходів щодо захисту економіки, політичних і соціальних прав населення. 21 серпня сесія Тираспольської міськради підтримала це звернення.

У відповідь на це офіційний Кишинів розгорнув жорстку кампанію погроз та шантажу. Голова Верховної Ради Молдови М. Снегур заявив, що сепаратистські дії керівництва міських і районних Рад Придністров'я є політичними провокаціями, спрямованими проти народу, який «колись дав їм притулок у своєму тісному, але гостинному домі». Дав свої рекомендації і прем'єр-міністр республіки М. Друк: «Моя їм порада – не грати з вогнем. Ми не хочемо ліванізації Молдови та бейрутизації Кишинева. Молдавани готові йти до кінця, але не відступити. Якщо наші пояснення вони не приймуть, тоді буде Ольстер чи Карабах».

Проте перебіг подій, етнічні, історичні та політичні реалії лівого і правого берегів переконливо підтверджували, що за внутрішньої політичної ситуації, яка склалася в регіоні, вже неможливо зберегти суверенітет Республіки Молдова в існуючих межах в унітарній формі її устрою. Це сприяло формуванню та зміцненню ідеї створення у лівобережжі самостійної держави. Якщо 2 червня з'їзд

депутатів Придністров'я висловився за його автономний статус, то за три місяці на другому аналогічному форумі постало питання про проголошення республіки поза межами молдавської державності.

2 вересня 1990 р. у Тирасполі відбувся II Надзвичайний з'їзд народних депутатів Придністровського регіону. У його роботі взяли участь 636 делегатів. Головним на порядку денному стояло питання про подальший розвиток Придністров'я у зв'язку із загостренням суспільно-політичного становища в РСР Молдова, про її негативний вплив на соціально-економічну стабільність у республіці та про доцільність відновлення державності на лівобережній території Дністра, зважаючи на волевиявлення населення регіону. Після обговорення з'їзд ухвалив постанову, в якій проголосив утворення Придністровської Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки у складі СРСР. Була створена Тимчасова Верховна Рада ПМРСР, Головою якої депутати обрали І. Смирнова. Важливим результатом роботи з'їзду стало ухвалення Декларації про утворення республіки, Декрету про державну владу, а також спеціального документа «Політико-правове обґрунтування створення ПМРСР» та низки звернень.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- пакт
- конфронтація
- вільна економічна зона
- націонал-радикали
- бейрутизація

1. Скільки депутатів від Придністров'я увійшло до Верховної Ради МРСР після виборів 1990 р.? Як змінився якісний склад обраних до Ради тираспольчан?
2. Яких заходів вживав Кишинів, намагаючись встановити триколори у містах Бендери, Тирасполь, Рибниця?
3. Висловіть своє ставлення до запровадження політики форсованої румунізації у Молдавії. Які гасла скандували націоналісти?
4. Охарактеризуйте підсумки діяльності I з'їзду депутатів усіх рівнів Придністров'я. Які проекти державного ладу в Придністров'ї обговорювалися на з'їзді?
5. Що входило до функцій Координаційної ради? Хто був затверджений її головою?

6. Яким актом був закріплений факт ліквідації Молдавської РСР і чому цей документ став юридичним обґрунтуванням для утворення Придністровської республіки?

§ 17. ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СТВОРЕННЯ ПРИДНІСТРОВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Історичні передумови появи термінів «Придністров'я», «придністровці»

Термін «Придністров'я» виник у літературних джерелах задовго до утворення Придністровської Молдавської Республіки. У географічному розумінні це найменування означало землі, райони, які прилягали безпосередньо до лівого берега Дністра. Аналогічним змістом наповнені і словосполучення «лівобережні райони», «лівобережжя Дністра». Назва «Придністров'я» ніколи не використовувалася для позначення території та районів, які знаходилися на правому березі Дністра. Висловлювання «правобережжя», «правобережні райони» поширювалися на всю територію межиріччя Дністра і Прута. Наявне в літературі поняття «Подністров'я», яке охоплює територію обох берегів Дністра, зустрічається зазвичай у публікаціях, присвячених раннім періодам історії регіону.

Аналогічним чином виник й етнонім «придністровці». Фактично цей термін означав територіальну приналежність людей, які оселилися у прибережних районах Дністра. За таким же принципом – за місцем проживання – часто називалися жителі багатьох регіонів країни. Термін «придністровці» ще задовго до утворення ПМР мав особливе етнічне і навіть економічне підґрунтя. Можна констатувати факт існування протягом двох століть процесу консолідації жителів Придністров'я не лише за територіальним принципом, а й за багатьма іншими об'єктивними чинниками, зокрема й за історичним, який сприяв формуванню власної ідентичності придністровців. І лише у зв'язку з подіями початку 90-х рр. XX ст. етнонім «придністровці», що означав самоназву мешканців певної території, набув політичного значення. Так у регіоні сталося природне злиття територіального позначення жителів з політичним найменуванням громадян нової держави. Консолідація поліетнічного населення лівого берега Дністра під етнонімом «придністровці» стала певною мірою історично й економічно зумовленим процесом.

Висловлюються думки про появу у Придністров'ї й нового етносу – «придністровці». Проте відомо, що формування етносу – досить тривалий і складний процес, тому говорити про становлення моноетнічності у регіоні недоцільно. Ймовірніше, можна констатувати процес формування народу під назвою «придністровський» та створення політичної нації.

Виникнення регіональної ідентичності населення

Придністровський конфлікт став каталізатором виникнення особливої регіональної ідентичності населення, що було ще однією достатньою підставою для оформлення власної незалежності та суверенної державності. З часу першого політичного страйку 1989 р. жителі Придністров'я почали усвідомлювати себе суб'єктоутворюючим народом, об'єднаним спільною ідеєю, спрямованою на вирішення питання про власний політичний статус. З утворенням Придністровської Молдавської Республіки у 1990 р. та в період збройного протистояння агресії Молдови в 1992 р., коли придністровці стали на захист своєї державності, у них остаточно сформувалося розуміння того, що вони є суверенним народом, який може і повинен сам вибрати свою політичну й економічну долю. Саме в цей час у людей, що проживали на лівому березі Дністра, ще більше зміцнилося чітке усвідомлення себе як регіональної спільності з певною культурою та традиціями. Придністровський регіоналізм як форма ідентичності виявився у переважній частині жителів краю вищим за етнічну ідентичність. Їхня самоідентифікація стала вагомим аргументом на користь того, щоб скористатися правом на самостійне установлення політичного статусу у формі суверенної держави. Таким чином, зважаючи на висловлене, можна зробити висновок, що придністровська державність ґрунтувалася на регіональній основі, молдавська ж – на етнічній.

Унаслідок описаних вище процесів у Придністров'ї сформувалася держава, громадянське суспільство, основою якого є його діяльність щодо створення, захисту та розвитку своєї республіки і єдина історична пам'ять. Ця спільнота базується на кардинальних відмінностях Придністровської Молдавської Республіки та Республіки Молдова, зокрема на етнополітичному протиставленні – етнічна злагода на лівому березі Дністра і панування етнократії та етнічна дискримінація на правому.

Формування придністровської державності

Великий вплив на формування придністровської державності справила поліетнічність населення ПМР. Три основні базові державотворчі етноси – росіяни, молдавани й українці – становлять у практично рівних пропорціях понад 90 % всього населення республіки. Усі вони є корінними жителями і не претендують на звання титульних. Нівелювання етнічного чинника у процесі створення та розвитку ПМР стало наслідком державного будівництва в Молдові й Україні, яке має агресивно-націоналістичний характер. Активна етнополітизація цих республік вимагала пошуку рішень, спрямованих на усунення всіх потенційних міжетнічних протиріч. Засновники Придністровської республіки чудово розуміли, що національна ідея – досить потужна зброя, яка може бути використана проти Придністров'я. Політизація етнічності, яка виникла у суспільстві, де етноси поки що чисто формально поділяються на три приблизно рівні частини, може не лише його розколоти, але й вкинути у міжусобну війну.

В умовах існування паритету між різними етнічними групами ці процеси набули у ПМР довготривалої та постійної політичної стабільності. Саме цей чинник дозволив Придністровській державі бути політичним гарантом збереження як молдавської ідентичності, так і традиційного для регіону «східного» слов'яно-російського вектора, від якого почала ухилитися Молдова через специфіку своєї національної політики.

Створена в 1990 р. республіка на Дністрі на відміну від більшості інших держав у світі отримала своє найменування не за ім'ям титульної нації, а за назвою території та народу, що проживає на ній. Недарма Конституція цього нового державного утворення починається зі слів: «Ми, багатонаціональний народ Придністровської Молдавської Республіки...». Слід наголосити, що Придністров'я у цьому плані – зовсім не унікальне явище. Російська Федерація також називається за назвою території, де вона розташована, а у ній проживає багатонаціональний народ – росіяни. Можна навести приклад і більш географічно далекої країни – США, основний закон яких починається словами: «Ми, американський народ...». Є й інші приклади.

У назві республіки є слово «Молдавська». Його появу можна пояснити низкою обставин. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. політика кишинівської влади була спрямована не лише на дискримінацію некорінного населення республіки, але й не меншою мірою на знищення ідентичності та самобутності молдаван. Влада оголосила молдаван румунами, а їхню мову – румунською, перевела її на латинську графіку і по-своєму почала трактувати історію Молдавії. Буквально за два місяці до оголошення Тирасполем про створення власної республіки Народний фронт Молдови на своєму з'їзді ухвалив рішення про перейменування Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки на Румунську Республіку Молдова. Замайорили перспективи входження правобережної Молдавії до складу Великої Румунії.

Немолдавське населення Придністров'я не втручалось у дискусії про мову, які проходили серед молдавської інтелігенції. Водночас воно активно підтримувало боротьбу лівобережних молдаван за свою ідентичність, самобутність і рідну мову. З огляду на те, що для одного із державотворчих народів майбутньої республіки – молдаван, зважаючи на все, Придністров'я могло виявитися єдиним місцем у світі, де їм вдалося би зберегти свою самобутність, мову й історію (в рівних умовах із двома іншими базовими етносами), організатори нового державного утворення вирішили включити до його назви слово «Молдавська».

Вибране найменування було й своєрідною даниною пам'яті, проявом спадкоємності з першою придністровською державністю – Молдавською автономією у складі України. Безумовно, не можна скидати з рахунку ідеї, що витали в головах деяких засновників нової республіки, які були дуже схожі з цілями і завданнями більшовиків, що створювали МАРСР. Якщо у 20-ті рр. ХХ ст. Молдавська автономна республіка повинна була стати плацдармом для повернення окупованої та анексованої Румунією Бессарабії, то на початку 90-х рр. деякі сучасні комуністи вже розглядали

Придністров'я як своєрідний плацдарм для утримання тієї ж таки Бессарабії від її неухильного руху в бік Румунії. З цим, ймовірно, певною мірою було пов'язане і затвердження прапора та герба колишньої МРСР як державної символіки ПМР.

Включення в назву республіки слова «Молдавська» стало приводом для тверджень, що у Придністров'ї відбулося становлення молдавської державності, що ПМР є «другою Молдавською державою поряд із РМ». Тут слід дещо з'ясувати. На початку 90-х рр. молдавська державність розвивалася на основі свідомого налаштування переважної частини титульного населення на націоналістичну хвилю. У Молдавії йшла боротьба двох тенденцій її державності – молдовенізму, який утверджував національно-молдавський характер країни, та румунізму – румунського націоналізму, спочатку орієнтованого на формування єдиної румунської державності. Відповідно були розроблені й два національні державні проекти – молдавський і румунський. Обидва вони були націоналістичними, обидва були націлені на створення національної державності, до того ж перший базувався на ідеї загального «молдавського» простору на двох берегах Дністра, а другий – на ідеї загального «румунського» простору на двох берегах Пруту.

Боротьба ж між молдавським і румунським національними проектами у підсумку лише сприяла розвитку і зміцненню націоналістичного мислення в Молдові. Проте за наявності всіх розбіжностей і протиріч обидві течії завжди проявляли досить повну однотайність стосовно до Придністровської республіки. Щодо придністровців, то для них були неприйнятні ідеї обох сторін з приводу національного процесу в Республіці Молдова. Тому в 1990 р. у лівобережжі виник і був реалізований державний проект як закономірна реакція на агресивний націоналізм частини молдавського населення правобережжя Дністра.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- нівелювання
- денонсація
- самоідентифікація
- етнізм

1. Перелічіть складові внутрішньополітичного конфлікту в Молдавії наприкінці 80-х – на початку 90-х рр.
2. «Придністровці» – це етнізм чи назва нового етносу? Аргументуйте свою відповідь.

3. Перелічіть етапи й особливості формування регіональної спільності придністровців.
- 4*. Який чинник визначив назву республіки на Дністрі? Чи є інші аналоги у світі?
5. Чим обґрунтована необхідність включення в назву республіки слова «Молдавська»? Вкажіть щонайменше три чинники.
6. Назвіть дві тенденції розвитку державності у Молдавії. Що в них спільного і чим вони відрізняються?

§ 18. ЗАВЕРШЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ ПРИДНІСТРОВ'Я

Діяльність Тимчасової Верховної Ради ПМРСР

Проголошення ПМРСР на II Надзвичайному з'їзді народних депутатів 2 вересня 1990 р. стало черговим етапом боротьби за легітимацію влади у Придністров'ї. Подальше набуття законності державної влади республіки планувалося здійснити у процесі установчих виборів до Верховної Ради ПМРСР. З цією метою з'їзд обрав Тимчасову Верховну Раду (ТВР) у кількості 50 осіб і доручив їй провести вибори Верховної Ради першого скликання до 1 грудня 1990 р. Крім того, однією з не менш важливих причин створення даного органу влади стала необхідність організації державного регулювання життєдіяльності республіки.

Тимчасова Верховна Рада працювала у складних умовах і не була справжнім органом законодавчої влади. Мабуть, це була структура, яка виконувала змішані функції законодавчої та виконавчої гілок влади. Крім свого головного завдання – створення легітимної основи державної влади республіки, підготовки та проведення виборів до Верховної Ради Придністровської МРСР – депутати вирішували проблеми, якими повинні були займатися структури виконавчої влади.

За три місяці роботи Тимчасова Верховна Рада прийняла 60 життєво необхідних законів і постанов. 11 вересня 1990 р. була створена комісія для розроблення Основного закону ПМРСР і Центральна виборча комісія з виборів народних депутатів Верховної Ради ПМРСР, а 7 жовтня – ухвалений закон про вибори та визначена дата їхнього проведення. Найважливішими рішеннями ТВР у період її діяльності стали постанови про невідкладні заходи щодо організації допомоги сільському господарству, про утворення державного університету, про функціонування політичних і громадських організацій, порядок розроблення та затвердження герба, прапора, гімну, про заходи щодо гарантування безпеки громадян республіки й інші законодавчі акти.

З перших днів створення Тимчасової Верховної Ради всі її зусилля були спрямовані на визнання молодого держави республіками Союзу, встановлення з ними

політичних та економічних контактів, на вирішення кризи, що виникла у відносинах з Молдовою.

Вже на початку вересня 1990 р. відбулася офіційна презентація Придністровської республіки в Москві. До Верховної Ради СРСР були передані всі основні рішення й офіційні документи, ухвалені II Надзвичайним з'їздом депутатів усіх рівнів Придністров'я.

12 вересня під час зустрічі Президента СРСР М. Горбачова та членів Президентської ради з групою депутатів СРСР від Молдови, включно із представниками від Придністров'я, обговорювалися шляхи взаємоприйнятних рішень у відносинах двох республік. Наприкінці зустрічі М. Горбачов у відповідь на прохання депутатів спрямувати до Придністров'я комісію Верховної та Президентської рад для вивчення становища, яке склалося в регіоні, дав свою згоду на створення такої структури.

27–30 вересня 1990 р. у Молдові, Придністров'ї та Гагаузії за рішенням М. Горбачова працювала президентська комісія під головуванням депутата Верховної Ради СРСР Г. Таразевича. 28 вересня члени комісії відвідали Тирасполь, де зустрілися з депутатами Тимчасової ВР й обговорили з ними ситуацію. Потім комісія спілкувалася із трудовими колективами підприємств м. Тирасполь та с. Паркани. Однак після закінчення роботи її члени не дійшли будь-яких конкретних результатів і висновків.

На початку жовтня Тимчасова Верховна Рада ПМРСР ухвалила Постанову «Про роботу комісії з розроблення нового Союзного договору». У ньому як повноважні представники республіки висувалися народні депутати СРСР, члени Верховної Ради СРСР Ю. Блохін, М. Костишин, Б. Палагнюк і чимало членів ТВР Придністров'я. У цей же час на пропозицію ТВР названі народні депутати СРСР, реалізуючи своє право законодавчої ініціативи, винесли на розгляд Верховної Ради СРСР проект Закону СРСР «Про визнання ПМРСР у складі оновленого Союзу». Був також надісланий лист Голові Верховної Ради СРСР А. Лук'янову з відповідним обґрунтуванням визнання ПМРСР як суб'єкт Союзу РСР з усіма наслідками, що звідси випливають. Проте керівництво Верховної Ради СРСР відмовилося розглядати цей законопроект.

13 жовтня Президент СРСР надіслав народу Молдови звернення. У документі йшлося про те, що ситуація в республіці вкрай загострилася, у міжнаціональних відносинах накопичилося чимало проблем. Вирішувати ж їх можна лише зважаючи на закон, виділяючи як пріоритет пошук згоди, поваги рівних прав і свобод людини. Оцінюючи це послання, М. Снегур заявив: «Народ Молдови ніколи не змириться з новою загрозою роздроблення території: йому потрібна справжня державність, тобто суверенітет. Молдова – це країна молдаван». У Тирасполі у відповідь на звернення М. Горбачова із закликом до конструктивного діалогу Тимчасова ВР ухвалила постанову про проведення офіційних переговорів з Кишиневом і затвердила для цього комісію з 14 осіб.

У жовтні в Молдові різко загострилося становище у зв'язку з наближенням терміну виборів до Верховної Ради Гагаузії, яка проголосила 19 серпня 1990 р. на своїй території республіку у складі СРСР. 18 жовтня НФМ висунув гасло «Молдова в небезпеці!», а за п'ять днів, 23 жовтня, прем'єр-міністр М. Друк підписав постанову про організацію загонів волонтерів для придушення непокірних гагаузів. Перші їхні підрозділи гордо промарширували Кишиневом із закликом «Молдавани, до зброї!». За два дні достроково завершилися вибори до Верховної Ради Гагаузії. Проте на той час вона вже була блокована волонтерами, а дороги до неї перекриті озброєними загонами міліції та народнофронтівцями Молдови. 26 жовтня М. Снегур оголосив на півдні республіки надзвичайний стан.

У відповідь на звернення керівництва Гагаузької республіки ТВР ПМРСР вирішила допомогти братському народу. Увечері 26 жовтня колона з кількох десятків автобусів з добровольцями вирушила до Гагаузії. Через неодноразові спроби влади Молдови затримати колону похід придністровців розтягнувся на 18 годин, тому в м. Чадир-Лунга вони увійшли лише 27 жовтня. За добу сюди прибув полк внутрішніх військ МВС СРСР. Кривавий бійні в Гагаузії вдалося запобігти.

Перший збройний напад Молдови на Дубоссари

Увечері 1 листопада в Дубоссарах відбувся мітинг з нагоди повернення дубоссарських і рибницьких добровольців, які допомагали гагаузам. Наступного дня стала надходити інформація очевидців про концентрацію сил міліції та волонтерів на правому березі Дністра і їхній намір рушити на Дубоссари. Жителі, які зібралися на міській площі, вирішили блокувати міст, що з'єднує Молдову і Придністров'я. 2 листопада близько 15 години омонівці та волонтери розпочали його штурм.

Спочатку міліція стріляла у повітря. Переконавшись у тому, що ніхто не збирається розходитися, волонтери пустили в хід кийки та сльозоточивий газ «черемха». Відтіснивши дубоссарців від мосту, омонівці стали просуватися селом Лунга у бік центру міста. Проте далеко пройти їм не вдалося – дорогу перекрили натовпи людей, які рухалися їм назустріч. Тоді загони волонтерів і міліція сіли в автобуси й рушили по шосе в об'їзд Лунги та Дубоссар, щоб зайти до міста з іншого напрямку. Зрозумівши це, дружинники і городяни кинулися їм навперейми. Шлях міліцейським силам перепинив самоскид. Омонівці порешетили машину автоматними чергами, потім витягли з кабіни водія і жорстоко його побили. Беззбройні дубоссарці, взявшись за руки, перегородили дорогу омонівцям, які вишикувалися у три шеренги, прикриваючи офіцерів. Протистояння було недовгим. Отримавши наказ, молдавська міліція з криком «Русофони, на коліна!» відкрила вогонь із автоматів. Унаслідок цієї сутички загинули три дубоссарці – О. Гелетюк, В. Готка, В. Міцул та 16 чоловік отримали поранення.

Очевидно, боячись подальшого розвитку подій, омонівці вирішили відступити. До вечора дубоссарці вивели понад сто одиниць важкої техніки та за її допомогою

перекрили всі в'їзди до міста. У терміновому порядку були встановлені залізобетонні блоки, арматура – усе, чим можна було перегородити дороги. Тим часом ОМОН захопив трасу, що з'єднує Тирасполь з Рибницею через Дубоссари, але, незважаючи на це, вранці наступного дня до міста все ж таки зуміли пробитися автобуси з рибницькими, а потім і тираспольськими робітничими загонами.

Ситуація у Придністров'ї загострювалася. У Бендерах, Тирасполі, Рибниці та Дубоссарах все міське населення було підняте за тривогию цивільної оборони. Робітничі заони формувалися у всіх містах молоді республіки, більша частина їх концентрувалася у столиці.

В'їзд у Бендери охоронявся групами дружинників, створеними на підприємствах з постанови міськради. Було вирішено оголосити у місті надзвичайний стан. Керівництво всіма заходами доручалося спеціальному комітету, до якого входили депутати місцевих Рад і представники трудових колективів та організацій міста. Після отримання повідомлення про загиблих і поранених у Дубоссарах Бендерська міськрада вжила екстрених заходів: для забезпечення охорони міста чисельність робітничих загонів була доведена до 8 тис. осіб. Проте волонтерів, що розташувалися навколо Бендер, виявилось майже вдвічі більше – їх налічувалося близько 15 тисяч.

Саме у ті дні вперше вдалося здійснити інформаційний прорив через московські ЗМІ. Увечері 2 листопада Центральне телебачення подало відомості про події в Дубоссарах, про загиблих і поранених. Повідомлялося також, що Бендери блоковані волонтерами і не виключається можливість штурму міста. Наступного дня російське телебачення трансливало журналістське розслідування, яке роз'яснило реальне становище в регіоні та дії кишинівської влади. Цілком можливо, що саме ця інформація, що прозвучала на всю країну, зупинила плановане захоплення Бендер. 7 листопада волонтери зняли з позицій.

Протидія московських і кишинівських структур влади створенню Придністровської республіки

3 листопада, в самий розпал описуваних подій, у Москві відбулася зустріч керівництва СРСР із владою і представниками Молдови, Придністров'я та Гагаузії. Під час наради Голова Ради Міністрів СРСР М. Рижков, висловивши занепокоєння з приводу того, що Молдова може стати другим Карабахом, запропонував усунути з посади М. Друка та доручити розслідування подій Генпрокуратурі Союзу. Він заявив також, що якщо не зупинити волонтерів, то доведеться запроваджувати надзвичайний стан у всій Молдові. А. Лук'янов, у свою чергу, зажадав розвести протиборчі сторони. І лише М. Горбачов, як завжди, був вірний своїй демагогічній позиції.

Нерішучість Президента СРСР, його безпринципність, потурання націоналістам Молдови викликали обурення розсудливої частини громадськості та

депутатів. Група народних обранців СРСР підписала заяву на ім'я М. Горбачова, в якій констатувалося, що розвиток подій у Молдові вкотре показав всю трагічність ситуації, яка склалася у країні. Лідери націоналістичних рухів у боротьбі за владу за наявності вільного чи мимовільного потурання М. Горбачова безкарно чинили злочини, проливали кров невинних людей. Депутати зажадали від Президента енергійних дій, виконання даної ним присяги щодо захисту конституційних прав радянських громадян. Вони настійно рекомендували запровадити надзвичайний стан у РСР Молдова, призупинити діяльність її Верховної Ради й уряду і передати всі функції управління Президенту СРСР.

Відповідно до рішення, ухваленого на зустрічі 3 листопада, розпочала роботу тристороння Погоджувальна комісія, до складу якої увійшли представники Молдови, Придністров'я та Гагаузії. Придністровська делегація запропонувала цілий комплекс заходів як щодо гарантування взаємної безпеки та зняття напруженості (розформування всіх загонів і підрозділів), так і щодо надання гарантій нового рівня згоди (федералізація республіки, двопалатний парламент, уряд національної згоди).

Щодо делегації Молдови, то вона навіть не змогла сформулювати будь-які прийнятні пропозиції. З усього цього можна було зробити цілком слушний і обґрунтований висновок: політика та дії керівництва Молдови зводилися до затягування переговорів з метою зірвати вибори до Верховної Ради ПМРСР, які були призначені на 25 листопада 1990 р. У підсумку робота Погоджувальної комісії не дала жодних результатів.

11 листопада М. Снегур підписав указ про укомплектування військових формувань МВС та підрозділів прикордонної служби Молдови, а трьома днями пізніше – указ про оголошення власністю Молдови озброєння, техніки й іншого військового майна, яке належало частинам Радянської армії, дислокованим на території республіки.

13 листопада Верховна Рада РСР Молдова звернулася з декларацією до Верховної Ради СРСР. У ній наголошувалося, що призначені на лівобережжі Дністра вибори з метою створення нового державного утворення – Придністровської республіки – загрожують цілісності не лише Молдови, але й усїєї Радянської держави і, безсумнівно, можуть стати поштовхом для початку громадянської війни. Молдавські парламентарії стверджували, що утворення республіки в лівобережжі, по суті, встановлює довоєнний кордон, таким чином витісняючи Бессарабію з території Союзу. На завершення декларації депутати заявили, що за таких умов єдиною можливістю виживання для Республіки Молдова залишається вихід із Союзу.

У зв'язку з різким погіршенням суспільно-політичної ситуації у регіоні 19 листопада Придністров'я відвідав особистий посланець Президента СРСР, військовий радник, маршал Радянського Союзу С. Ахромєєв. За три дні перебування

у лівобережжі він зустрівся з членами Тимчасової Верховної Ради, з трудовими колективами, партійним активом. Маршал оприлюднив пропозиції М. Горбачова щодо виходу з міжнародної кризи, яка тривала в Молдові. Відповідно до його рекомендацій Тирасполь повинен був накласти мораторій на заходи, пов'язані з проведенням виборів до Верховної Ради та подальшим становленням республіки. У той же час Кишинів міг обмежитися лише офіційним відмежуванням від чуток про можливість приєднання Молдови до Румунії та усною заявою про готовність продовжити участь у розробці Союзного договору. Водночас С. Ахромєєв постійно наголошував: «Центр за єдину цілісну Молдову!». Причину такої дивовижної наполегливості маршал пояснив тим, що у разі розколу РСР Молдова Москва втратить свій вплив на її Верховну Раду під час підписання Союзного договору. У Тирасполі небезпідставно уgliedили у такому активному просуванні пропозиції М. Горбачова прагнення розіграти «придністровську карту» на користь центру, а не громадян регіону.

Вибори першої Верховної Ради республіки

Візит С. Ахромєєва до Придністров'я лише додав впевненості його жителям у правильності своїх дій. Депутати ТВР на своєму останньому засіданні 20 листопада підтвердили незмінність рішення щодо виборів та дати їхнього проведення. Був ухвалений документ про скликання 1 грудня 1990 р. з'їзду депутатів Придністров'я для розгляду питання про оголошення мораторію на формування органів державного управління республіки. У рішеннях Тимчасової Верховної Ради в черговий раз наголошувалося, що придністровці дотримуються принципу територіальної цілісності Союзу РСР та республік, що входять до нього, враховуючи політичні, соціально-економічні й інші реалії, які склалися; що ПМРСР готова розвиватись у складі Радянської Молдавії на федеративній основі.

Незважаючи на серйозний політичний тиск з боку як Молдови, так і Росії, вибори до першої Верховної Ради республіки все-таки відбулися. Депутати були обрані в абсолютній більшості округів. Придністровська МРСР набула свого легітимного законодавчого органу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- волонтери
- мораторій
- легітимация

1. Коли придністровські засоби масової інформації оголосили про утворення ПМРСР?
2. Скільки осіб увійшло до складу Тимчасової Верховної Ради ПМРСР? Яким було її основне завдання? Вкажіть напрямки діяльності Тимчасової ВР.
3. У чому полягали цілі та які підсумки діяльності президентської комісії під головуванням Г. Таразевича?
4. Які пропозиції містило звернення Президента СРСР до народу Молдови за 13 жовтня 1990 р.? Якою була реакція на це звернення лідерів Кишинева і Тирасполя?
5. Коли відбулися вибори до Верховної Ради Гагаузії? Як запобігли кривавій драмі в Гагаузській республіці?
6. Коли і за яких обставин відбувся перший збройний напад молдавських поліцейських на Дубоссари?
7. Чому була зірвана робота тристоронньої Погоджувальної комісії?
8. Чи можна вважати декларацію ВР РСР Молдова за 13 листопада 1990 р., спрямовану до Верховної Ради СРСР, ультимативною? Чому?
9. Які рекомендації М. Горбачова привіз до Придністров'я маршал СРСР С. Ахромєєв? Які висновки зробили придністровські лідери щодо цих пропозицій?
10. Як проходили вибори до Верховної Ради республіки першого скликання? Поясніть, чому придністровські депутати оголосили мораторій на формування органів державного управління республіки.

ГЛАВА VII

СТАНОВЛЕННЯ ОСНОВ ПРИДНІСТРОВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (листопад 1990 – лютий 1992 р.)

Барикада на Дубоссарському мості. Жовтень 1991 р.

§ 19. ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ДЕРЖАВНОСТІ (листопад 1990 – серпень 1991 р.)

Обрання керівників законодавчої та виконавчої гілок влади

Вибори Верховної Ради ПМРСР у листопаді 1990 р. завершили процедуру легітимації державної влади у Придністров'ї. Наступного року, який збігся з остаточною ліквідацією радянської влади у країні, здійснювався процес формування основ придністровської державності. 29 листопада 1990 р. відбулася перша організаційна сесія Верховної Ради ПМРСР. На ній було затверджено склад Президії ВР, а також її двопалатна структура – Рада Республіки, Рада Національностей та їхні комісії, сформовані комітети. Унаслідок голосування Головою законодавчого органу республіки був обраний І. Смирнов.

8 грудня 1990 р. друга сесія Верховної Ради ПМРСР з метою легітимації постанов П з'їзду депутатів усіх рівнів і Тимчасової ВР надала їм нормативно-правової сили. Того ж дня були ухвалені Декрет про державну владу в новій редакції та Декларація про суверенітет. У них викладалися основні засади здійснення державної влади й управління, які лягли в основу майбутньої Конституції Придністровської Молдавської Республіки.

На цій же сесії у виконання рішень П з'їзду депутатів усіх рівнів Придністров'я Верховна Рада ухвалила Постанову «Про Голову ПМРСР». У ній главою республіки оголошувався Голова ПМРСР, який обирався Верховною Радою. Відповідно до документа Голова повинен був здійснювати вищу виконавчо-розпорядчу владу на всій території Придністров'я, безпосередньо керувати урядом і забезпечувати взаємодію вищих органів державної влади й управління. За підсумками виборів Головою ПМРСР став І. Смирнов (з поєднанням посади керівника Тираспольської міськради). На вільне місце Голови Верховної Ради був обраний Г. Маракуца.

Протидія Москви та Кишинева формуванню органів влади ПМР

Тим часом громадсько-політична ситуація у Молдові продовжувала загострюватися. 27 листопада 1990 р. Верховна Рада Молдови визнала недійсними вибори, що відбулися в «так званій ПМРСР, оскільки були порушені Конституції РСРМ та СРСР», а наступного дня обговорила законопроект «Про громадянство в РСР Молдова». Одним із головних положень цього документа стало невизнання можливості громадянина Молдови бути одночасно громадянином Союзу РСР. Для отримання молдавського громадянства серед інших умов були висунуті: обов'язкове знання державної мови, ценз осілості, складання присяги державною мовою та ін.

Націонал-територіальний сепаратизм Молдови від Союзу знайшов відображення і в інших нормативних актах, які ухвалювалися в республіці. Йдеться про відсутність навіть згадки про існування відповідних органів Союзу РСР у законах і постановах Молдови, які регулюють правовий статус уряду, міністерств, прокуратури, державного арбітражу й інших структур. У них визначалася наявність на території республіки суспільної власності, виключалася компетенція Союзу РСР у її економічному житті, не передбачалася участь місцевих підприємств та об'єднань в утворенні союзного бюджету, не визнавалася грошова система СРСР. Таким чином, зміст законів Молдови суперечив не тільки Конституції, але й іншим законодавчим актам СРСР. Ухвалення молдавським парламентом цих нормативних документів фактично закріплювало положення про національно-територіальне відторгнення Молдови від Союзу.

11 грудня у Кишиневі було ухвалене рішення не обговорювати в парламенті проект Союзного договору і не спрямовувати до Москви своїх представників для роботи над його змістом. За тиждень, 18 грудня, більшість молдавських парламентаріїв демонстративно покинули залу засідань IV з'їзду народних депутатів СРСР, який проходив у Москві. Молдова стала третьою республікою після Литви та Вірменії, яка бойкотувала роботу з'їзду.

22 грудня М. Горбачов підписав Указ «Про заходи щодо нормалізації становища в РСР Молдова». У ньому пропонувалося Верховній Раді РСРМ переглянути окремі положення Закону про функціонування мов і порядок його запровадження, а також низку інших своїх законодавчих актів. Указом також визнавалися юридично недійсними рішення II з'їзду депутатів усіх рівнів Придністров'я про створення самостійної республіки, про проведення виборів та утворення її верхніх органів.

Свою офіційну точку зору щодо цього указу Верховна Рада Молдови висловила 29 грудня у відповідній постанові. Кишинівські законодавці офіційно заявляли, що в умовах боротьби молдавського народу за національне відродження та самовизначення депутати керуються і керуватимуться Декларацією про суверенітет, в одній із норм якої йшлося: «Закони й інші нормативні акти Союзу РСР діють у Молдові лише після їхньої ратифікації (затвердження) Верховною Радою республіки». Так молдавський парламент дав зрозуміти Президенту країни, що закони СРСР більше не поширюються на їхню республіку.

Щодо Верховної Ради ПМРСР, то свою позицію з приводу згаданого указу вона висловила у зверненні до М. Горбачова за 10 січня 1991 р. У ньому, зокрема, наголошувалося, що народ Придністров'я з розумінням сприйняв президентський указ за 22 грудня 1990 р. і висловив згоду з результатами аналізу причин загострення між-національних взаємин у Молдові. Однак реакція кишинівського керівництва свідчила про його небажання переглянути свою дискримінаційну політику та реально виконати указ Президента СРСР. У цих умовах, вважали депутати, одностороння

відмова Верховної Ради Придністровської МРСР від виконання обов'язків, покладених на неї виборцями, означала б нехтування чітко та ясно вираженою волею і життєвими інтересами народу Придністров'я.

III з'їзд депутатів усіх рівнів Придністров'я

У такій досить непростій ситуації 20 січня 1991 р. відбувся III Надзвичайний з'їзд народних депутатів Придністров'я усіх рівнів. Головною темою гострих дебатів на з'їзді стало формування органів виконавчої влади ПМРСР. Оскільки Придністровська республіка створювалася на базі адміністративно-територіальних одиниць, які не мали спільних структур управління – регіональних, обласних, крайових чи будь-яких інших, формувати республіканські управлінські органи влади треба було майже на порожньому місці. У зв'язку з виходом Указу Президента СРСР «Про заходи щодо нормалізації становища в РСР Молдова» Верховна Рада ПМРСР оголосила мораторій на всі свої рішення до дня скликання чергового з'їзду народних депутатів усіх рівнів, і робота у цьому напрямку була припинена. Таким чином Придністров'я продемонструвало добру волю і прагнення до порозуміння з керівництвом Молдови. Однак цей крок назустріч не дав бажаних результатів.

У зв'язку з цим у Придністров'ї з'явилася гостра необхідність в ухваленні політичного рішення про відновлення функціонування Верховної Ради ПМРСР, про продовження формування в республіці державних виконавчо-розпорядчих органів влади. У результаті Верховній Раді було доручено в найкоротші терміни затвердити структуру органів державного управління та визначити їхній персональний склад. Це рішення стало головним підсумком роботи з'їзду.

5 березня 1991 р. Верховна Рада ПМРСР ухвалила закони про утворення республіканських органів управління та про статус Голови республіки. Була затверджена структура органів державної влади – Уряд ПМРСР і створені управління. 26 березня Верховна Рада ухвалила Закон «Про Уряд ПМРСР» й обговорила питання про кадрові призначення. Незважаючи на великі труднощі у підборі спеціалістів, частина кандидатів на керівні посади була затверджена. Таким чином, день 26 березня 1991 р. фактично можна вважати початком діяльності Уряду молоді республіки.

Всесоюзний референдум

Важливою подією для всього радянського народу став намічений на 17 березня 1991 р. всесоюзний референдум з питання збереження Союзу РСР. У ситуації, що склалася, Придністровська республіка була найбільш послідовним і активним правозахисником політики збереження Молдавської РСР у складі Союзу. Позитивний результат голосування на референдумі міг би сприяти вирішенню найгострішого політичного питання – державної належності Молдавії. Це, у свою чергу, створило би сприятливі умови для знаходження взаємоприйнятних

рішень проблем, пов'язаних не лише з лівим і правим берегами Дністра, але й з Москвою.

Проте лідери Молдови використали всі можливі форми тиску на депутатів свого парламенту, зокрема й ультимативні, щоб не залишити їм іншого вибору як голосувати проти проведення референдуму. Крім того, що голосування на сесії проводилося двічі, так ще під час повторного підрахунку, порушуючи регламент роботи парламенту, депутатів принизили: кожен із них повинен був відкрито оголосити про своє рішення. Унаслідок цього більшість законодавців проголосували проти проведення всесоюзного референдуму.

Наприкінці січня 1991 р. у Придністров'ї створюється Центральна комісія з проведення референдуму в лівобережжі. У містах і районах республіки формуються виборчі округи, які починають проводити відповідну роботу. Незважаючи на те, що керівництво Молдови під загрозою розпуску місцевих Рад і кримінального переслідування їхніх керівників заборонило проведення всесоюзного референдуму, у Придністров'ї він пройшов на високому рівні: у ньому взяли участь 84 % виборців. Із цієї кількості за збереження Союзу проголосували 98 % придністровців.

Політичний терор з боку правоохоронних органів Молдови

Ситуація, що склалася в Молдові, стала предметом спеціального обговорення на засіданні Ради Національностей Верховної Ради СРСР. Результатом її стало ухвалення 26 квітня 1991 р. Постанови «Про шляхи досягнення згоди щодо нормалізації становища в РСР Молдова». Депутати закликали населення і політичних лідерів Придністров'я оголосити мораторій на будь-які дії, які можуть призвести до розколу Молдавії, а Президенту і Парламенту Молдови наполегливо рекомендували призупинити реалізацію раніше ухвалених законодавчих актів, які обмежують права осіб немолдавської національності.

Проте ухвалена постанова вже не могла зупинити владу Молдови та її правоохоронні органи. Рано-вранці 30 квітня озброєні люди у цивільному захопили в Тирасполі та відвезли до Кишинєва першого заступника Голови Верховної Ради ПМРСР В. Загрядського. Після допиту в прокуратурі, який тривав сім годин, керівництво Молдови все ж таки змушене було звільнити його. Пізно ввечері того ж дня, коли члени Президії Верховної Ради ПМРСР після закінчення засідання роз'їжджалися по своїх населених пунктах, у районі Дубоссар були затримані Голова Верховної Ради республіки Г. Маракуца та голова Кам'янського райвиконкому, депутат райради Л. Матейчук. Г. Маракуцу обшукали і за деякий час відпустили, а Л. Матейчука відвезли до Кишинєва у МВС і лише після двогодинного допиту звільнили з-під варті.

У відповідь на акти політичного терору з боку правоохоронних органів Молдови Верховна Рада ПМРСР 6 травня 1991 р. ухвалила відповідну постанову. Того ж дня був затверджений Закон «Про Радянську міліцію Придністровської МРСР», який став нормативно-правовою базою для створення органів правопорядку республіки. З метою більш ефективного захисту цивільних, політичних прав і суверенітету держави був утворений Комітет з координації дій правоохоронних органів, виконкомів місцевих Рад народних депутатів і громадських організацій, а також Управління внутрішніх справ ПМРСР.

Створення фінансової та банківської систем. Ухвалення першого державного бюджету

Негативна ситуація, що склалася у взаєминах з Молдовою, вимагала більш енергійних заходів щодо подальшого будівництва придністровської державності.

Як відомо, основою функціонування будь-якої держави є економіка. Ще у 1990 р. ВР ПМРСР вирішила провести економічний аналіз стану народногосподарського комплексу регіону з метою обґрунтування його можливостей бути економічно самодостатньою державою, незалежною від Молдови. Але оскільки досвід роботи в цьому напрямку у Придністров'ї був відсутній, так само, як і кваліфіковані фахівці, в республіку вирішили запросити співробітників Ленінградського фінансово-економічного інституту, які спільно з фахівцями регіону розпочали вивчення його економічних можливостей. Після завершення дослідження був зроблений висновок, що ПМРСР має необхідний потенціал для забезпечення фінансування майбутніх структур і соціально-економічної сфери.

Бюджетна політика Молдови останніх років будувалася на викачуванні коштів із Придністров'я, заморожуванні та скороченні його місцевих бюджетів. У дохід республіканського бюджету зараховувалися окремі статті доходів, які перебували винятково у віданні місцевих бюджетів лівобережжя, за деякими статтями неправомерно знижувалися нормативи відрахувань. Інакше кажучи, здійснювалася експлуатація Придністров'я на користь етнократичного режиму Кишинєва. Але навіть за такого відвертого оббирання бюджету лівого берега фінансовий дефіцит Молдови у 1990 р. становив 1,5 млрд крб.

Незалежне економічне існування Придністров'я було можливе лише за повного поділу бюджетів. Для нормального функціонування економіки на початковому етапі становлення республіки потрібні були свої фінансові установи і насамперед банк, який міг би самостійно здійснювати операції з аналогічними структурами інших держав. Із завершенням політичного оформлення державності Придністров'я в республіці почали робити конкретні кроки щодо створення власних фінансових і банківських систем.

Унаслідок зустрічей і переговорів у Москві з керівниками Агропромбанку та Держбанку СРСР була досягнута домовленість про створення у Придністров'ї на

базі існуючого відділення Агропромбанку СРСР регіонального банку з його прямим підпорядкуванням Правлінню Агропромбанку СРСР. Подальші переговори призвели до того, що Правління Промбудбанку СРСР ухвалило рішення про відкриття своєї головної філії у Придністровській МРСР, до складу якої увійшли відділення Промбудбанку в містах Тирасполь, Бендери, Рибниця та Дністровськ. Це зумовило подальший хід і принципи створення власної банківської структури та всієї фінансової системи як стрижня самостійності держави.

Рішенням Верховної Ради ПМРСР з 1 квітня 1991 р. всі підприємства й організації республіки припинили відрахування та платежі до бюджету Молдови і стали спрямовувати їх на рахунки, відкриті в новому придністровському банку. У відповідь Міністерство фінансів РСРМ зупинило фінансування лікарень, шкіл, дитячих садків, а також виплату пенсій і допомоги громадянам ПМРСР.

Виникла необхідність термінової розробки першого основного фінансового закону – бюджету республіки. За участю тих же ленинградських фахівців, які мали певний досвід роботи з державним бюджетом Союзу РСР, а також їхніх придністровських колег була створена група, яка здійснила всю роботу з формування першого республіканського бюджету. Менш ніж два місяці знадобилося молодій республіці, щоб від моменту оголошення про відокремлення бюджетів з Молдовою перейти до повної економічної самостійності. 21 травня Верховна Рада ухвалила Закон «Про державний бюджет Придністровської МРСР на 1991 рік (9 місяців)».

23 травня 1991 р. Верховна Рада Молдови ухвалила Закон «Про перейменування держави РСР Молдова в Республіку Молдова».

29 червня Верховна Рада ПМРСР ухвалила Постанову «Про участь Придністровської МРСР у підготовці та підписанні Договору про Союз суверенних держав», а 12 липня – Постанову «Про проект Договору про Союз суверенних держав». Реакція Молдови не забарилася – буквально за кілька днів М. Снегур офіційно заявив, що ніхто з керівництва республіки не порушував питання про Союзний договір, оскільки Молдова ніколи не стала б його підписувати.

У Придністров'ї в цей час готувалися до підписання Союзного договору та відзначення першої річниці утворення молоді республіки. У зв'язку з цим 17 липня Верховна Рада ПМРСР заснувала щорічне державне свято – День Республіки і встановила дату його проведення – 2 вересня. Було також вирішено скликати 2 вересня 1991 р. у Тирасполі IV з'їзд народних депутатів усіх рівнів Придністров'я. У рамках підготовки до з'їзду комісії, яка виробляла державну символіку, було доручено показати по три найкращі зразки герба і прапора ПМРСР, а Конституційній комісії – за два тижні до початку роботи з'їзду опублікувати у пресі проект Конституції ПМРСР для всенародного обговорення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- двопалатна структура
- сепаратизм
- ратифікація
- регламент

1. Яким фактом була завершена процедура легітимації державної влади у Придністров'ї?
2. Коли та ким були ухвалені Декрет про державну владу і Декларація про суверенітет?
3. Які нормативні документи, ухвалені молдавським парламентом, закріпили відторгнення Молдови від Союзу?
4. Які три республіки бойкотували IV з'їзд народних депутатів СРСР щодо питання обговорення проекту Союзного договору?
5. Як ви вважаєте, чому М. Горбачов відмовився визнавати рішення II з'їзду депутатів усіх рівнів Придністров'я?
6. З якою метою у січні 1991 р. ВР ПМРСР оголосила мораторій на всі свої рішення?
7. Чим була продиктована необхідність відновлення роботи Верховної Ради ПМРСР?
8. Назвіть дату початку діяльності Уряду молоді республіки.
9. Чому Парламент Молдови бойкотував проведення референдуму щодо питання збереження СРСР? Якими виявились підсумки референдуму з цього питання у Придністров'ї?
10. Охарактеризуйте етапи становлення банківської системи ПМРСР. Коли оформилося повне відокремлення бюджетів Республіки Молдова та Придністров'я?
11. Коли був ухвалений перший державний бюджет ПМРСР? Хто був розробником фінансового закону?

§ 20. ЗАВЕРШЕННЯ ПРОЦЕСУ СТВОРЕННЯ ОСНОВ ПРИДНІСТРОВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (серпень–грудень 1991 р.)

Репресії влади Молдови у Придністров'ї після створення ДКНС

Події 19 серпня 1991 р. стали своєрідним вододілом у громадянському житті Радянської країни, докорінно змінили настрої її громадян. У Тирасполі існували полярні думки щодо створення та діяльності ДКНС – від повної його підтримки до оцінювання даного органу як антиконституційного.

20 серпня у Кишиневі була сформована Вища рада безпеки, а МВС та КДБ – передані під юрисдикцію республіки. Тоді ж вийшла заборона на розповсюдження в Молдові московських газет, а за два дні Президія Парламенту Молдови призупинила випуск газет і радіомовлення в містах і районах Придністров'я. У ніч із 22 на 23 серпня озброєні автоматами групи спецназу були направлені з Кишинева до лівобережних міст і районних центрів з метою захоплення адміністративних будівель і життєво важливих об'єктів, а також для арешту депутатів Верховної, місцевих Рад і керівників республіки. У Бендерах були схоплені народні обранці Г. Пологов та І. Мільман, у Григоріюполі – В. Боднар, Г. Попов й інші депутати. Заарештованих переправили до Кишинева, де вони зазнали морального і фізичного насильства. Багато представників влади і Рад уникли арешту лише тому, що були вчасно попереджені та встигли втекти. У відповідь на нічний дзвінок Г. Маракуци після початку арештів М. Снегур сказав: «Ви дуже довго спокійно спали...».

23 серпня придністровські законодавці висловили рішучий протест президентові й іншим лідерам Молдови з приводу протиправної акції стосовно до народних депутатів Придністров'я, зажадали негайно їх звільнити і надалі не застосовувати подібні дії до громадян республіки. За два дні, 25 серпня, Верховна Рада ухвалила декларацію, в якій ПМРСР проголошувалася незалежною державою.

27 серпня в Кишиневі на надзвичайному засіданні парламенту з поіменним голосуванням була ухвалена Декларація про незалежність Молдови. Депутати звернулися до всіх держав світу із проханням визнати незалежність Молдови та прийняти її до ООН, а Уряду СРСР висунули вимогу негайно вивести радянські війська з її національної території. Цілком закономірно першою країною, яка офіційно визнала незалежність Республіки Молдова, стала Румунія – 29 серпня 1991 р. між ними були встановлені дипломатичні відносини.

Поки парламентарії в Кишиневі займалися своєю незалежністю, влада Молдови продовжувала полювання за придністровськими лідерами. Після кількох невдалих спроб їм все-таки вдалося заарештувати Голову ПМРСР І. Смирнова на території сусідньої, вже незалежної держави – України. 29 серпня у Києві, коли

І. Смирнов та депутат А. Чебан сідали в машину, що належала Верховній Раді України, їх затримали десять озброєних людей у цивільному і відправили до Кишинева.

IV з'їзд народних депутатів усіх рівнів Придністров'я

Влада Молдови була впевнена, що після захоплення найбільш активних та авторитетних депутатів і керівників лівобережжя ця так звана Придністровська республіка буде обезголовлена і не доживе до своєї першої річниці. Проте свято 2 вересня 1991 р. Придністров'я відзначило проведенням IV з'їзду народних депутатів усіх рівнів. Делегати схвалили ухвалену Верховною Радою Конституцію ПМРСР та затвердили державну символіку – герб і прапор.

На з'їзді вперше прозвучала пропозиція про створення спеціальних формувань для захисту республіки. На думку парламентаріїв, лише народна міліція могла б надати придністровцям впевненості та допомогти їм почуватися у безпеці на своїй землі. Було ухвалене рішення в найкоротші терміни затвердити закон про Республіканську гвардію і перепідпорядкувати Верховній Раді й Уряду ПМРСР усі правоохоронні органи на території республіки.

Від імені з'їзду керівникам Молдови була надіслана ультимативна заява звільнити всіх заарештованих депутатів у термін до 3 вересня 1991 р. Інакше, йшлося у вимозі, з боку Придністров'я до Республіки Молдова буде вжито конкретних і рішучих заходів, зокрема економічного характеру.

У своїй відповіді, спрямованій до Тирасполя вже наступного дня, М. Снегур заявив, що жодної Придністровської республіки не існує, так само як і будь-якої іншої, крім незалежної Молдови. Щодо заарештованих лідерів-сепаратистів, то вони, за його словами, мають бути притягнуті до кримінальної відповідальності за законами Молдови. 3 вересня своїми указами М. Снегур підпорядкував республіці всі митні установи та військкомати. Ділянка західного державного кордону СРСР, що проходила територією Молдови, потрапила під її повну і виняткову юрисдикцію. Тоді ж був підписаний указ про створення Збройних сил Молдови і виведення з території республіки військ Радянської армії та внутрішніх військ МВС СРСР.

Реалізуючи рішення IV з'їзду народних депутатів усіх рівнів Придністров'я, Верховна Рада ухвалила 6 вересня 1991 р. Постанову «Про заходи щодо захисту суверенітету і незалежності Придністровської Молдавської РСР». У ній стверджувалося, що під юрисдикцію новоствореної держави переходять підприємства, організації, прокуратура, суд, арбітраж, КДБ й інші структури та підрозділи (крім Збройних сил СРСР), розташовані на території республіки. Окремим пунктом зазначалося: «Створити Республіканську гвардію у структурах і кількостях, необхідних для захисту безпеки прав і свобод громадян республіки». Була

ухвалена постанова про перепідпорядкування військових комісаріатів Міністерства оборони СРСР Уряду ПМРСР, а також постанова, якою передбачалися конкретні заходи щодо зміцнення органів внутрішніх справ й інших правоохоронних структур. На території Придністров'я практично припинялася діяльність поліції та органів правопорядку, підпорядкованих керівництву Молдови. Усі документи, затверджені Верховною Радою, відіграли велику роль у становленні молоді держави та її збройних сил.

Тим часом ситуація у Придністров'ї загострювалася. Наступного дня, після невиконання керівництвом Молдови ультимативної вимоги про визволення 3 вересня заарештованих депутатів, близько 5 тис. жінок вийшли до залізниці та перекрили її в районі Тирасполя, Бендер і Рибниці. 6 вересня пікетниці прямо на рейках провели мітинг, де вирішили свій виступ проти свавілля влади РМ трансформувати у політичний страйк жінок, які борються за визнання суверенітету ПМРСР і свободу депутатів Придністров'я та Гагаузії.

Початок процесу переходу відділів внутрішніх справ під юрисдикцію ПМР

19 вересня 1991 р. у Рибниці внаслідок активної роботи депутатів й активістів ОРТК щодо роз'яснення політичної ситуації та правомірності створення власних правоохоронних структур 92 % від загального складу відділу внутрішніх справ виявили бажання влитися до лав новоствореної місцевої міліції та перейти під юрисдикцію молоді республіки. У Кам'янці 21 вересня на нараді співробітників районного відділу внутрішніх справ після багатогодинного обговорення більшість складу міліції написала рапорти про переведення під юрисдикцію ПМРСР. Наступного дня працівники міліції урочисто склали присягу на вірність народу Придністров'я.

20 вересня сесія Дубоссарської міськради ухвалила рішення про створення у місті відділу місцевої міліції на противагу відділу поліції, який перебував у підпорядкуванні Молдови. 24 вересня біля будівлі поліції зібралось кілька сотень народнофронтівців, переважна частина яких прибула з правого берега. За деякий час вони рушили до міськради. Але дубоссарці зупинили процесію, перекривши шлях націоналістам машинами. Одну з них поліцейські обстріляли з автоматів. Увечері того ж дня фронтисти спробували підняти триколори над адміністративними будинками. Напруження у місті досягло краю.

Вранці 25 вересня в Дубоссарах пролунали перші постріли: троє людей отримали вогнепальні поранення. На той час до міста вже підтягнувся підрозділ опонівців чисельністю до 400 осіб. Форсувавши Дністер, вони обстріляли захисників з автоматів. Незабаром до опонівців приєдналися дубоссарські поліцейські та прихильники НФМ із Лунги, Кочієр та інших населених пунктів. На в'їзді до міста поліція вчинила знущання та побиття місцевого населення. Жителі почали терміново

блокувати вулиці. Люди, які зібралися на площі, де розташовувався міськвиконком і РВВС, намагалися послабити напруженість. Проте їхнє прагнення до мирного вирішення конфлікту наштовхувалося на дедалі більш вороже ставлення опонівців, які відкрито загрожували їм розправою. Щоб відтіснити дубоссарців, вони почали застосовувати вибухові пакети, внаслідок чого багато мітингувальників отримали опіки. Зіткнувшись із завзятим опором, поліцейські рушили на людей бульдозером.

Увечері 24 вересня на допомогу дубоссарцям приїхали добровольці з Рибниці на чотирьох автобусах та шести великовантажних машинах. Наступного дня до Дубоссар прибув ще один загін рибничан на дев'яти вантажівках. З метою не допустити приїзду чергових добровольців, опонівці перекрили дорогу на Рибницю. Весь транспорт, що проходив, вони посилено і ретельно оглядали.

На середину дня 25 вересня на бік ПМРСР перейшли 48 поліцейських. Цього дня під її юрисдикцію був переведений районний відділ внутрішніх справ м. Дубоссари.

Чергова спроба збройного захоплення Молдовою Дубоссар

Розкол Дубоссарського районного відділу внутрішніх справ на два протиборчі табори став приводом для введення в місто додаткових сил МВС Молдови. Вночі 26 вересня до Дубоссар увійшли нові загопи ОПОНу, які налічували, за різними оцінками, до 3 тис. озброєних осіб. Головною їхньою метою було перепідпорядкування всіх сил у місті та взяття його під свій повний контроль. Основні під'їзди до Дубоссар, міські вулиці були перекриті поліцейськими, що безчинствували, і тільки площа біля міськради залишалася вільною. Кілька тисяч городян вдень і вночі тримали кругову оборону, блокувавши машинами під'їзд до площі. Був створений оперативний штаб оборони міста. Між опонівцями та захисниками постійно відбувалися сутички. Поліцейські проявляли дедалі більшу агресивність і відкрито говорили про майбутній штурм, який силові структури Молдови готували за особливим сценарієм. На правому березі Дністра, у селищі Криуляни, молдавська сторона розгорнула польовий шпиталь.

28 вересня Верховна Рада ПМРСР ухвалила постанову, якою в республіці оголошувався стан облоги і часткова мобілізація чоловічого населення віком від 20 до 35 років з досвідом проходження служби у збройних силах. Були також надані вказівки щодо охорони мостів на території Придністров'я та переведення виконавчих комітетів, міських і районних Рад з питань оборони й охорони правопорядку у пряме підпорядкування Комітету оборони.

Незабаром об'єктивна інформація про ситуацію в Дубоссарах дійшла до Москви. Завдяки широкому розголосу подій, що відбувалися в регіоні, який зуміли забезпечити численні засоби масової інформації та інформаційні агенції,

у Придністров'я для участі в переговорах була направлена офіційна делегація парламенту Росії. На спільних засіданнях керівників Придністров'я і Молдови у присутності російських депутатів були проаналізовані причини політичного протистояння, яке призвело до кровопролиття у Дубоссарах, та ухвалене позитивне рішення. По суті, це була перша офіційна зустріч на вищому рівні, завдяки якій конфлікт, що загрожував перейти у велике кровопролиття, вирішився мирним шляхом.

Відповідно до умов Погоджувального протоколу щодо нормалізації становища опонівці залишили Дубоссари та Григоріополь. Дубоссарці, що охороняли підступи до виконкому, здали всю наявну в них «зброю» – палиці, арматуру і ланцюги. Вогнепальної зброї, як виявилось, ніхто не мав. Поліцейські завантажили всі ці предмети оборони в машину і відвезли до свого підрозділу. 1 жовтня на волю були випущені всі заарештовані, зокрема Голова ПМРСР І. Смирнов.

Однак 10 жовтня М. Снегур офіційно підтвердив наміри керівництва республіки слідувати шляхом досягнення повної незалежності, підкресливши, що для цього є всі політичні та соціально-економічні передумови. Він також висловив незадоволення позицією депутатів Росії, які спробували схилити Кишинів до підписання договору про політичний союз. У свою чергу Парламент Молдови ухвалив рішення про неучасть представників республіки у роботі Верховної Ради СРСР.

У Тирасполі ж Верховна Рада ПМРСР ухвалила постанову, якою делегувала народних депутатів СРСР від Придністров'я А. Канаровську та Б. Палагнюка до нового складу Верховної Ради СРСР. Була також обрана делегація для підписання економічної угоди між союзними республіками.

Проведення референдуму про незалежність республіки та вибори першого Президента ПМР

Протягом усього 1991 р. у Придністров'ї вживалися конкретні заходи щодо утвердження державності. Реалізуючи рішення IV з'їзду народних депутатів Придністров'я, Верховна Рада ухвалила 10 жовтня 1991 р. спеціальну постанову про підготовку до проведення референдуму з питання про незалежність республіки. Незважаючи на те, що ще 25 серпня вищий законодавчий орган ухвалив Декларацію про незалежність республіки, яку потім схвалив IV з'їзд депутатів, останнє слово однаково залишалось за народом. Тому з метою вивчення думки громадян, які проживають на території Придністровської МРСР, було вирішено провести перший республіканський референдум, який міг би надати світовій спільноті об'єктивне свідчення волевиявлення всіх жителів регіону.

З огляду на численні прохання і пропозиції населення, Верховна Рада затвердила 5 листопада постанову, яка регламентувала зміни у назві республіки: Придністровська МРСР була перейменована на Придністровську Молдавську Республіку.

Відомо, що будь-яка державність потребує захисту. Розуміли це й у Придністров'ї. Після підписання М. Снегуром 11 листопада 1991 р. Указу «Про укомплек-

тування військових формувань МВС та підрозділів прикордонної служби Молдови» Голова ПМР І. Смирнов підписав 12 листопада 1991 р. указ про створення військового комісаріату республіки, а 21 листопада – указ, в якому дозволялося громадянам Придністров'я, що проходили термінову службу в Молдові, продовжити її у батальйоні особливого призначення «Дністер» та інших військових частинах ПМР. У відповідь на указ М. Снегура за 14 листопада про перехід у власність Молдови зброї, боєприпасів, техніки та всього майна частин Радянської армії, які розташовувалися на її території, Верховна Рада ПМР 27 листопада ухвалила постанову про перехід під юрисдикцію республіки частин Радянської армії, цивільної оборони та МВС, які вирішили зробити такий крок.

1 грудня 1991 р. відбувся референдум, на якому придністровці висловили свою думку щодо питання про незалежність ПМР. У ньому взяли участь 78 % громадян, які були включені до списків для голосування. На запитання «Ви за незалежність Придністровської Молдавської Республіки у політичному й економічному Союзі Суверенних Держав?» позитивну відповідь дали 97,7 % громадян, які брали участь у голосуванні.

У період з 1990 по 1991 р. Верховна Рада ПМР ухвалила основну частину законодавчих актів, пов'язаних зі створенням легітимних органів управління державою та її захистом. За короткий термін громадські об'єднання й міські структури Тирасполя, наділені регіональними функціями влади, перетворилися на самостійні, всенародно обрані органи державної влади й управління. 1 грудня 1991 р. одночасно із проведенням першого республіканського референдуму відбулися вибори Президента ПМР. Унаслідок альтернативних виборів, на які були висунуті три кандидати – Г. Благодарний, Г. Маракуца, І. Смирнов, першим Президентом республіки став І. Смирнов, який набрав 65,4 % голосів від тих, хто взяв участь у голосуванні.

? ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- юрисдикція
- пікетувальники
- Погоджувальний протокол

1. Коли була ухвалена декларація про проголошення ПМРСР незалежною державою?
2. Як вплинули на внутрішньополітичне життя Молдови події 19 серпня 1991 р. у Москві?

3. Хто з політичних лідерів Придністров'я був заарештований у серпні 1991 р.? Чи досягли арешти депутатів і керівників лівобережжя цілі «задушити» молоду республіку?
4. Чому дата початку IV з'їзду народних депутатів була призначена на 2 вересня 1991 р.? Назвіть документи, ухвалені Верховною Радою ПМР та спрямовані на реалізацію рішень IV з'їзду народних депутатів. Яким було їхнє значення для становлення молодого республіки?
5. Чому процес переходу ВВС під юрисдикцію ПМРСР у м. Дубоссари переріс у протистояння?
6. Яких заходів вжило керівництво Молдови у відповідь на перехід районного ВВС м. Дубоссари під юрисдикцію ПМРСР? Як вдалося подолати конфлікт і не допустити кровопролиття під час дубоссарського протистояння восени 1991 р.?
7. Хто був делегований до нового складу Верховної Ради СРСР від Придністров'я?
8. Коли відбувся перший республіканський референдум у Придністров'ї? Які цілі він мав? Назвіть щонайменше три.

§ 21. ПОРІГ ОЗБРОЄНОЇ АГРЕСІЇ МОЛДОВИ ПРОТИ ПРИДНІСТРОВ'Я (грудень 1991 – лютий 1992 р.)

Збройна поліцейська акція в Дубоссарах 13 грудня 1991 р.

3 грудня 1991 р. на сесії Верховної Ради ПМР І. Смирнов був приведений до присяги як Президент Придністровської Молдавської Республіки. Цього ж дня він підписав указ про припинення діяльності правоохоронних органів Молдови на території Придністров'я, а 4 грудня оголосив про перехід у власність ПМР під оперативне управління її уряду підприємств, організацій та установ, які входили до складу скасованих союзних міністерств і відомств, а також аналогічних структур Республіки Молдова.

У першій декаді грудня завершилася робота з переведення органів внутрішніх справ під юрисдикцію ПМР. Унаслідок складних і часом драматичних подій були утворені відділи внутрішніх справ у Тирасполі, Бендерах, Григоріопольському та Слободзейському районах.

8 грудня 1991 р. у Мінську зібралися глави Росії, України та Білорусії (результатом цієї зустрічі стало підписання угоди у Біловезькій пущі). Було висловлене серйозне занепокоєння щодо подій у Молдові. У заяві лідерів наголошувалося: «Ми переконані, що всі спірні проблеми у цій республіці, включно з питаннями дотримання прав національних меншин, повинні вирішуватися мирними засобами

відповідно до загально визнаних норм міжнародного права. Це відповідало б корінним інтересам усіх національностей, які проживають у Молдові, сприяло б нормалізації становища в регіоні». Глави держав звернулися до сторін із пропозицією сісти за стіл переговорів для врегулювання розбіжностей.

12 грудня відбулася зустріч Б. Єльцина та М. Снегура, на якій було досягнуте рішення про ратифікацію Росією найближчим часом договору про співпрацю з Молдовою і розгляд питання про її дипломатичне визнання. На зустрічі з лідерами 15 політичних партій Росії, яка відбулася услід, Б. Єльцин вкрай жорстко висловився щодо членства у Співдружності Незалежних Держав: «Автономій у Співдружності не буде». Зважаючи на все, питання про статус автономних утворень, яке викликало особливе занепокоєння у колишніх союзних республік, було предметом спеціального обговорення президентами країн СНД у Біловезькій пущі. Ймовірно, вони домовилися про невтручання незалежних держав у внутрішні справи одна одної та вирішили, що кожна з них повинна самостійно з'ясувати стосунки з власними автономіями.

Тим часом влада на правому березі продовжувала нагнітати суспільно-політичне становище, вести організаційну та пропагандистську підготовку силового наступу на ПМР. 13 грудня 1991 р. підрозділи внутрішніх військ Молдови отримали наказ провести поліцейську акцію на території лівобережжя Дністра. Всі події, що відбувалися, логічно пов'язувалися в один ланцюжок і, безсумнівно, були взаємопов'язані. Дії Кишинєва здійснювалися з розрахунку на мовчазну згоду Росії. До того ж юридична відсутність Союзу давала його колишнім республікам карт-бланш на наведення ладу в гарячих точках.

За два тижні до референдуму, присвяченого незалежності ПМР, засоби масової інформації Молдови розпочали активну кампанію проти його проведення. Звучали навіть відкриті погрози застосування сили проти жителів Придністров'я. Водночас на правому березі Дністра у Криулянах і Голерканах відбувалася концентрація поліцейських сил.

Розлючені невдалим зривом референдуму і виборів президента у Придністров'ї, поліцейські формування розпочали дії. 9 грудня вони захопили Дубоссарську ГЕС і греблю через Дністер, а 11-го побили двох співробітників Дубоссарського міськвідділу міліції, які несли патрульно-постову службу. Рано-вранці 13 грудня підрозділи поліції особливого призначення чисельністю до 150 осіб у взаємодії із 30 поліцейськими вчинили збройний напад на Дубоссари. Подібний досвід у молдавських опонівців вже був: саме тут 2 листопада 1990 р. вони розправилися з беззбройним населенням.

О 5 годині ранку автобус з озброєним загоном поліції, екіпірованим у форму придністровських гвардійців, під'їхав до Дубоссарського мосту з боку Кишинєва. Ударами прикладів поліцейські оглушили військовослужбовців, які охороняли міст. Зміну гвардійців, що відпочивала у вагончику, схопили без жодного пострілу.

У полон були взяті 12 чоловік. У цей же час ще один автобус під'їхав до поста ДАІ м. Дубоссари. З нього вийшли також одягнені у форму гвардійців озброєні опонівці та відкрили вогонь з автоматів. З єдиного вікна будівлі ДАІ їм відповіли капітан В. Щербатий і рядовий О. Патергін. Інші бійці через масований обстріл і відсутність необхідних позицій для оборони не змогли взяти участь у бою. Нападники закидали пост балончиками зі сльозоточивим газом, після чого захопили всіх гвардійців, багато з яких вже були тяжко поранені.

Під час 40-хвилинної перестрілки загинув міліціонер Ю. Цуркан і два гвардійці – В. Щербатий та О. Патергін; вісім чоловік отримали поранення, понад 20 були схоплені. З боку нападників чотирьох чоловік було вбито і дев'ять – поранено. Розгромивши пост, опонівці рушили до Дубоссар, проте, натрапивши на барикаду та готових до бойових дій гвардійців, вони відкотилися назад до поста ДАІ в район мосту.

14 грудня на заклик тележурналіста О. Невзорова до Придністров'я приїхали перші добровольці з Петербурга. Слідом за ними, як повідомляли російські ЗМІ, до регіону стали прибувати їхні однодумці з Москви й інших міст Росії. За добу в Тирасполі вперше з'явилися донські козаки на чолі з похідним отаманом О. Бабковим, які одразу вирушили до Дубоссар. У ситуації, що склалася, молдавський президент виявив бажання зустрітися з І. Смирновим. Лідери обговорили питання, пов'язані з припиненням вогню та створенням двосторонньої погоджувальної комісії щодо подолання кризи, викликані подіями в районі Дубоссар.

Засідання сформованої комісії тривало сім годин. У результаті сторони зуміли досягти домовленості у головному питанні – про необхідність негайного розведення збройних формувань на місця їхньої постійної дислокації, щоб уникнути можливих сутичок. Відведення поліцейських Молдови та гвардійців Придністров'я почалося вранці 16 грудня і не без складнощів було практично завершено надвечір.

17 грудня в Тирасполі відбувся сход нащадків козаків, який заклав основу створення організованого козачого війська у Придністров'ї. Наступного дня в Молдові був опублікований і набрав чинності Закон «Про війська карабінерів Міністерства внутрішніх справ». Верховна Рада ПМР, у свою чергу, розглянула на своєму засіданні питання про збройну агресію Молдови проти Придністров'я. В одному з пунктів ухваленої постанови йшлося про необхідність сформувати систему прикордонної охорони ПМР і розробити конкретний план заходів щодо оборони території республіки, захисту життя її громадян від будь-яких посягань ззовні.

Б. Єльцин та Уряд Росії 18 грудня заявили про визнання незалежності Республіки Молдова і готовність до встановлення з нею дипломатичних відносин. 21 грудня незалежність Молдови визнала Україна. Наступного дня Національна рада возз'єднання, куди входили на правах засновників 46 кишинівських і 61 бухарестський парламентарій, Румунська православна церква, що приєдналася до них, і ціла низка націоналістичних організацій Молдови, ухвалила звернення, в якому

заявила, що 1992 р. повинен стати роком об'єднання румунського народу. 25 грудня набула чинності угода про безвізовий перехід молдавсько-румунського кордону.

Задля забезпечення захисту держави І. Смирнов підписав 26 грудня указ, у якому оголошувалося про створення Збройних сил ПМР на базі військ та інших формувань, дислокованих на території республіки, крім частин, які входили до складу сил стратегічного стримування СНД. З метою забезпечення необхідних умов для подальшого формування Збройних сил республіки Президент ПМР видав Указ «Про проходження військової служби». Одночасно постановою уряду була введена в дію військова присяга.

8 січня 1992 р. придністровські парламентарії ухвалили цілий пакет нормативно-правових актів, пов'язаних із гарантуванням оборони та безпеки молодій республіки, зокрема закони «Про Збройні сили ПМР», «Про оборону ПМР», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу в ПМР». 15 січня вийшов Указ Президента ПМР «Про організацію з'єднань і частин Збройних сил ПМР».

Розвал Збройних сил СРСР, розподіл 14-ї армії

Після розпаду Союзу РСР та відповідно до біловезьких домовленостей президентів країн СНД з початку 1992 р. в республіках розпочали активне розтягування єдиних Збройних сил СРСР по національних квартирах і створення на їхній основі власних армій. У найскладнішому становищі опинилася 14-та армія. Її частини дислокувалися на території двох колишніх радянських республік – України та Молдови і були повністю ізольовані від Росії кордонами держав, які проголосили суверенітет.

Україна першою у СНД оголосила про створення власних збройних сил. Оскільки основне угруповання 14-ї армії та головні ударні сили перебували на її території, офіцерам був висунутий ультиматум: приймаєш українську присягу – залишаєшся служити, не приймаєш – полотном дорога. Всю армійську нерухомість, техніку, озброєння та майно Президент України Л. Кравчук оголосив надбанням республіки. В результаті значні сили і засоби 14-ї армії залишилися на її території.

Не відставала від України і Молдова. 9 січня 1992 р. молдавський уряд ухвалив постанову про перепідпорядкування дислокованих на території республіки військових частин колишньої Радянської армії. В м. Унгени розташовувалися три армійські полки (артилерійський, реактивний і протитанковий), а також склади боєприпасів. На озброєнні артилерійського полку знаходилися 152 мм гармати «Гіацинт» та гаубиці Д-20 такого ж калібру з 16 тис. боєприпасів, у реактивному – 220-мм артилерійські установки «Ураган». У протитанковому полку були бойові машини з керованими ракетами «Штурм-С», «Дракон» і гарматами 100-мм. У Бельцях і Флорештах дислокувалася мотострілецька дивізія, а в Кагулі та Флорештах розташовувалися дві бази зберігання техніки, озброєння і майна в обсягах, розрахованих на мотострілецьку дивізію.

Крім того, Молдові були передані військові сили і засоби від колишнього Одеського округу та центрального підпорядкування: запасний вузол зв'язку Генерального штабу, штаб ставки південно-західного напрямку, бригада зв'язку, полк охорони й забезпечення ставки, а також зенітно-ракетна бригада у Кишиневі, склади пально-мастильних матеріалів у с. Пирлиця та ін. Крім цього Збройні сили Молдови привласнили собі кишинівський вертолітний загін з 11 машинами і полк винищувальної авіації МіГ-29 (34 літаки), що належав Чорноморському флоту і базувався на аеродромі Меркулешти.

Нарівні з армійським озброєнням і технікою Молдова по лінії МВС отримала значну кількість бронетранспортерів та стрілецького озброєння, розрахованого більш ніж на мотострілецьку дивізію. Крім того, на її території знаходилися прикордонні війська. Особливу допомогу у створенні Національної армії Молдови, у забезпеченні її технікою, озброєнням і боєприпасами надавала Румунія. Тільки за першу половину 1992 р. вона постачала озброєння, зокрема бронетехніку, артилерію, зброю та боєприпаси, на суму понад 3 млрд лейв.

Усі сили і засоби колишньої Радянської армії, що знаходилася на території МРСР, відповідно до домовленостей глав країн – учасниць СНД переходили Республіці Молдова. У зв'язку з цим Президент М. Снегур зажадав здійснити приведення до присяги на вірність Молдові всіх військових частин 14-ї армії, включно з дислокованими на території ПМР. Однак Придністров'я на той час вже заявило свої права на ці підрозділи і навіть затвердило свій текст присяги. У частинах проходили офіцерські збори, де ухвалювалися рішення, підписувалися протоколи про перехід під юрисдикцію ПМР. Відповідну роботу серед військовослужбовців проводили й придністровські депутати. У цих обставинах Головнокомандувач Збройними силами СНД маршал Є. Шапошников ухвалив рішення про пряме підпорядкування йому частин 14-ї армії, які розташовувалися у Придністров'ї, і перехід їх до розряду частин стратегічного стримування.

На відміну від Молдови й України у Придністров'ї ситуація, пов'язана з військовим майном, виявилася набагато складнішою. Коли почався санкціонований зверху розподіл єдиної армії, командування Об'єднаних збройних сил СНД на чолі з маршалом Є. Шапошниковим лише документально оформляло захоплення та поділ колишньої Радянської армії. Нічийною стала і 14-та армія, хоча за логікою розвитку подій вона повинна була перейти у власність України та Молдови. Однак офіцерам і прапорщикам військових частин, дислокованих у Придністров'ї, які здебільшого були місцевими жителями, націоналістичні ідеї правого берега Дністра були чужими, тому вони не пов'язували своє майбутнє з армією Молдови. Основна їхня частина воліла продовжувати служити під юрисдикцією невизнаної республіки.

У цей період Президент ПМР видає указ про підпорядкованість військових частин, дислокованих на території Придністров'я, який створював можливості

для переходу військовослужбовців під його юрисдикцію, та указ про організацію з'єднань і частин Збройних сил республіки, де також йшлося про прийом частин колишньої Радянської армії під юрисдикцію ПМР. 26 грудня 1991 р. на І. Смирнова покладаються обов'язки Головнокомандувача Збройних сил ПМР. Придністровський парламент, у свою чергу, ухвалює низку законів – про оборону, про загальний військовий обов'язок і військову службу, про статус військовослужбовця, а також оголошує військову техніку, що знаходиться на території Придністров'я, й озброєння власністю його народу. Таким чином була практично сформована основна законодавча база для створення республіканських збройних сил.

В умовах розпаду Радянського Союзу командувач 14-ї армії генерал-лейтенант Г. Яковлев зробив свій вибір на користь Придністров'я. Наприкінці 1991 р. його штабом вже були складені штати майбутніх Збройних сил Придністровської республіки з частин і підрозділів 14-ї армії, велися переговори з І. Смирновим про створення придністровської армії. Сесія Верховної Ради ПМР ухвалила постанову про утворення Республіканського управління з оборони та безпеки, начальником якого був призначений Г. Яковлев. Проте невдовзі план формування придністровської армії на основі частин 14-ї армії був відхилений Президентом ПМР.

Річ у тім, що, погодившись очолити Управління з оборони та безпеки невизнаної Придністровської республіки, Г. Яковлев фактично підписав собі вирок. Під тиском Б. Єльцина маршал Є. Шапошников не тільки зняв генерал-лейтенанта з посади і звільнив з армії, але й піддав його не узгоджену з головнокомандувачем діяльність судовому розслідуванню.

Спочатку замість Г. Яковлева передбачалося висунути кандидатуру військового комісара Молдови, генерала Дабіжу, але потім через багато причин призначення отримав генерал Ю. Неткачов. Новий командувач виявився людиною зовсім іншого складу. Через його нерішучість 14-та армія та інші військові частини, дислоковані на території Придністров'я, продовжували залишатися нічийними і беззахайними. У такому підвищеному стані вони перебували до квітня 1992 р., коли Росія взяла їх під свою юрисдикцію.

З розпадом Радянського Союзу 14-та армія – колись найпотужніше військове угруповання, що прикривало південно-західні рубежі країни, фактично перестала існувати як військове об'єднання. Втративши унаслідок розподілу радянських збройних сил дві потенційні дивізії з трьох, армійську артилерію, зенітно-ракетну бригаду та багато іншого, тобто понад дві третини свого складу, російська армія вже не могла виконувати завдання, покладені на неї раніше.

У складі 14-ї армії залишилося лише управління, яке мало у своєму розпорядженні 59-ту гвардійську мотострілецьку дивізію скороченого складу у кількості шести полків. Із них розгорнутим був тільки мотострілецький, а решта – два мотострілецькі, танковий, артилерійський і зенітно-ракетний – теж скороченого складу.

Було також кілька різнорідних підрозділів, які увійшли до складу армії, частини Одеського військового округу та центрального підпорядкування. З 4 тис. офіцерів і прапорщиків налічувалося близько тисячі зв'язківців. Із досить значної кількості з'єднань і частин армії лише 59-та дивізія, що дислокувалася в Тирасполі вже понад 45 років, була призначена безпосередньо для бою. Іншим частинам відводилася роль посилення бойового і тилового забезпечення, а їхній особовий склад готувався до володіння стрілецькою зброєю в мінімальному обсязі – лише для самооборони. Крім того, всі з'єднання та частини армії забезпечувалися за штатами мирного часу, тому їхня укомплектованість рядовим і сержантським складом була зведена до мінімуму. До основного штату входили водії, радисти, оператори. До того ж, тут проходили термінову службу солдати з інших республік колишнього Союзу. Становище посилювалося ще й різким скороченням мобілізаційної бази, яка обмежувалася територією Придністров'я, що не дозволяло провести розгортання до штатного складу.

Відродження Чорноморського козачого війська

У зв'язку з постійним нарощуванням Молдовою військового потенціалу Придністров'я змушене було самостійно дбати про гарантування своєї оборони та безпеки. 14 лютого в рамках руху з відродження козацтва у Тирасполі відбулося перше Велике Коло Чорноморського козачого війська (ЧКВ). Питання про відновлення традиційної для козаків обов'язкової військової служби у Придністров'ї не було першорядним, але зовнішньополітична ситуація, що складалася навколо республіки, диктувала свої умови.

15 лютого Верховна Рада ПМР затвердила Положення «Про військові формування Чорноморського козачого війська», відповідно до якого військове правління ЧКВ на основі матеріальної бази козацьких округів почало створювати взводи, півсотні та сотні. За короткий термін воно організувало взаємодію своїх збройних формувань із нещодавно створеними силовими структурами і відомствами республіки. Козаки спільно з військовослужбовцями Республіканської гвардії налагодили у містах і населених пунктах патрулювання; завдяки їм була посилена охорона виробничо-господарських об'єктів. Наприкінці лютого Республіканська гвардія налічувала 997 чоловік; на весь її особовий склад припадало 480 стволів бойової зброї та мінімум боєприпасів.

Складалася вкрай напружена ситуація – будь-яка збройна сутичка Молдови з Придністров'ям могла перерости у військове протистояння. Але це не зупинило Кишинів. «Ідея» війни була ним уже сформульована. Залишалось тільки знайти привід, сигнал, який би дав імпульс цій ідеї.

? ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- карт-бланш
- гаряча точка
- екіпірування
- сход
- Велике Коло ЧКВ

1. Коли привели до присяги першого Президента ПМР?
- 2*. Згадайте з курсу історії Росії, коли відбулася зустріч глав Росії, України, Білорусії у Біловезькій пушці. Як оцінили події у Молдові на цій зустрічі?
3. До яких акцій вдалися молдавські опонівці на початку грудня 1991 р. у Дубоссарах? Які цілі вони мали? Яких втрат зазнали сторони?
4. Після якої події Президент Молдови виявив ініціативу зустрітися з І. Смирновим для проведення переговорів? З яких питань була досягнута домовленість?
5. Назвіть дату створення Збройних Сил ПМР. Які законодавчі акти були спрямовані на гарантування оборони та безпеки молодій республіці?
6. Як проходив розподіл 14-ї армії? Яку позицію з цього питання зайняло Придністров'я? Яку допомогу у формуванні Збройних сил ПМР надав генерал-лейтенант Г. Яковлев?
7. Назвіть дату створення організованого козачого війська у Придністров'ї. Як проходило відродження ЧКВ? Які функції виконували козацькі збройні формування?

Глава VIII

ХРОНІКА ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ НЕОГОЛОШЕНОЇ ВІЙНИ МОЛДОВИ ПРОТИ ПРИДНІСТРОВ'Я (березень–червень 1992 р.)

Козаки на позиціях біля с. Дороцьке. Весна 1992 р.

§ 22. БЕРЕЗЕНЬ 1992 р.

Збройна провокація Кишинєва у Дубоссарах 1 березня 1991 р.

Пізно ввечері 1 березня до Дубоссарського міськвідділу міліції надійшло повідомлення про заворушення в районі гуртожитку швейної фабрики. Начальник міліції майор І. Сипченко з нарядом на двох автомобілях терміново виїхав до місця події. Але виклик виявився неправдивим. Коли міліцейські машини, що поверталися, проїжджали повз будівлю поліції, їх обстріляли з автоматів і пістолетів невідомі особи. Напад відбувся за сигналом освітлювальної ракети. І. Сипченко отримав смертельне поранення в голову. Були також поранені гвардієць П. Олейник та один із нападників, якого, за свідченням очевидців, двоє чоловіків забрали у двір поліції. Там же сховалися озброєні автоматами троє чоловіків у цивільному одязі. На місці події був затриманий старший дільничний правобережного Кейнарського районного відділу поліції капітан Д. Іванські, теж у цивільному. У нього знайшли гранату Ф-1 та пістолет Макарова, у патроннику якого залишався патрон і в магазині не вистачало кількох.

У відповідь на дії поліцейських гвардійцям і козакам було наказано блокувати будівлю поліції в Дубоссарах, але вогонь не відкривати. Цього ж дня міська влада звернулася до поліцейських із пропозицією негайно видати злочинців і здати зброю. Водночас їм гарантувалася безпека. Після тривалих переговорів під ранок 2 березня поліцейські нарешті погодилися скласти зброю, але несподівано під час її здавання відкрили вогонь. Був убитий донський козак М. Зубков, а кошовий отаман В. Мешков та гвардієць Ю. Пасечник були поранені. Вогонь у відповідь з боку оточення й загроза фізичного знищення змусили обложених поліцейських здатися. Того дня були заарештовані 23 дубоссарські поліцейські та вісім – із правого берега Дністра.

Вбивство козака М. Зубкова набуло широкого резонансу. Розгорнувся активний рух солідарності козаків Росії та України з козаками Придністров'я, який відіграв особливу роль у розпочатій війні. За два дні, 3 березня, Рада отаманів Росії, на якій обговорювалася ситуація, що склалася у Придністровському регіоні, ухвалила рішення надати республіці необхідну допомогу.

Захоплення Молдовою Кочієрського полку цивільної оборони

Після невдалої провокації в Дубоссарах молдавська влада вирішила взяти реванш у Кочієрах. Об'єктом нападу вона обрала розташування полку цивільної оборони, який ще зовсім недавно, наприкінці лютого 1992 р., був переданий в управління 14-ї армії.

О 4 годині ранку 2 березня по Молдові була оголошена бойова тривога для всіх збройних формувань. За годину на правому березі Дністра в районі с. Голеркани, яке знаходиться навпроти лівобережних Кочієр, були помічені вісім автобусів і дві

вантажні машини з озброєними опонівцями, а у Вадул-луй-Воде – близько 15 автобусів і дві вантажівки з озброєними людьми.

Ближче до 13-ї години з Кишинева й Оргііва у напрямку Дубоссар була перекинута 1-а бригада поліції особливого призначення, сформована на базі батальйону ОПОН, який брав участь у грудневому нападі на Дубоссари. Командував бригадою підполковник Гамурар, який уже отримав бойовий досвід під час тих подій. У середині дня сім'ї поліцейських та активістів Народного фронту Молдови почали спішно залишати населені пункти в районі Дубоссар, що свідчило про ретельно сплановану і чітко продуману акцію.

О 3-й годині дня, коли більшість офіцерів військової частини в Кочієрах пішли на обідню перерву, група прихильників Народного фронту чисельністю до ста осіб (серед них були і перевдягнуті у цивільний одяг поліцейські) підійшла до контрольно-пропускного пункту. Обеззброївши чергового, вони увірвалися на територію полку, зламали сейфи, шафи та захопили частину зброї, зокрема 70 автоматів, п'ять карабінів, кілька тисяч патронів.

Після отримання інформації про цю провокацію у штабі Республіканської гвардії в Тирасполі було ухвалено рішення направити до Кочієр групу бійців. Проте лише десятком із них вдалося пробитися на територію військової частини. Скориставшись тим, що нападники були зайняті розкраданням майна полку і техніки в машинному парку, гвардійці проникли до казарми і, забарикадувавшись на третьому поверсі, зайняли кругову оборону. Вночі поліцейські вийшли з частини і взяли її в оточення. Приблизно в цей же час через Дністер у район Кочієр на підручних засобах переправилися 300 опонівців.

О 6 годині ранку 3 березня розпочався масований автоматно-кулеметний обстріл казарми полку, де знаходилися гвардійці. У безпосередній близькості від військового містечка розташовувалися будинки, в яких проживали сім'ї офіцерів і прапорщиків. Але навіть цей факт не вплинув на рішення командувача 14-ї армії, який віддав наказ про дотримання нейтралітету і відмовив у допомозі Кочієрській військовій частині. У цьому, одному з найганебніших епізодів в історії 14-ї армії, що розпадалася, вирішальну роль відіграли гвардійці ПМР. На допомогу обложеним вийшов підрозділ Республіканської гвардії під командуванням ветерана афганської війни майора В. Воронкова. Гвардійці штурмом вибили опонівців та їхніх підручних з території полку й розпочали евакуацію жінок і дітей. У цей момент поліцейські відкрили вогонь по автобусу з евакуйованими. В результаті був поранений 21 чоловік. Під час бойової операції загинули командир батальйону майор В. Воронков, прапорщик Л. Толстенко, сержант С. Титовський і рядовий С. Шинков.

4 березня у Кишиневі відбулася зустріч президентів М. Снегура та І. Смирнова. Потім переговори продовжилися у рамках погоджувальної комісії в Дубоссарах. Після тривалих дебатів її учасники вирішили припинити вогонь

і відмовитися від подальшого застосування сили для вирішення спірних питань і конфліктних ситуацій.

Переростання провокації у кровопролитне воєнне протистояння

Поки сторони домовлялися в Кишиневі, озброєна провокація в Дубоссарах почала переростати у затяжний кровопролитний конфлікт і набула масового воєнного характеру. Якщо на початку березня Молдова зосередила на Дубоссарському напрямку близько 2,5 тис. поліцейських, то вже на 12 березня її військове угруповання біля кордонів Придністров'я зросло до 6,5 тис. осіб, з яких близько 5 тис. сконцентрувалися в районі Дубоссар. На додаток до цього понад 2 тис. поліцейських були переправлені на човнах і поромках на лівий берег Дністра.

Молдавська сторона навіть не збиралася дотримуватись домовленості про припинення вогню, що постійно створювало вкрай напружене становище. Дубоссари періодично зазнавали обстрілу з усіх видів вогнепальної зброї, зокрема з великокаліберних кулеметів. Для нагнітання знервованості серед місцевого населення планомірно обстрілювалися цивільні об'єкти. Намагаючись перекрити автодорогу, що з'єднує Рибницю та Тирасполь, опонівці використовували бронетранспортери й іншу військову техніку. 14 березня вони захопили гвардійський пост біля с. Роги. Запеклі бої розгорнулися в районі Кошниця та поблизу Кочієр. Поліцейським все ж таки вдалося перекрити магістраль Тирасполь–Дубоссари. Лише у другій половині дня 15 березня зусиллями гвардійців їх вибили із сіл Погребя та Дороцьке і повернули до Кошниця. Дорога на Дубоссари стала вільною.

Вранці 15 березня молдавські бронетранспортери з новою силою почали обстрілювати Дубоссари та його околиці. До середини дня ситуація по всіх ділянках оборони вкрай загострилася. Правобережна сторона вела масований вогонь з усіх гармат, що були в неї, безперервно атакувала і постійно підтягувала свіжі сили. Разом з підрозділами бригади поліції особливого призначення у бій були кинуті бійці кишинівського полку МВС, зведені загони поліцейських зі складу районних і міських відділів. Гвардійці були змушені підірвати один із прольотів Вадул-луй-Водського мосту і відійти. У найкритичніший для Дубоссар момент було наказано підірвати міст по Полтавській трасі.

15 березня з'явився і перший доказ участі Румунії у воєнних діях – підбитий румунський БТР. Згодом підтвердилося, що ця держава відправляла у Молдову не лише техніку, зброю, боєприпаси, а й військових спеціалістів.

Уряд Молдови 15 березня пред'явив керівництву Придністров'я ультиматум: протягом 48 годин припинити бойові дії та наказати військовим формуванням скласти зброю. У той же день Президент ПМР підписав указ про запровадження особливого становища на території республіки. Наступного дня, 16 березня, до Кишинева

прибула делегація Верховної Ради Російської Федерації для сприяння у врегулюванні конфлікту між Молдовою та Придністров'ям.

17 березня на засіданні Парламенту Молдови М. Снегур, обговорюючи становище, яке склалося в республіці, закликав депутатів прискорити обговорення законопроекту про Національну армію та пакету законодавчих актів, які стосуються воєнної доктрини. Парламентарії одностайно підтримали його прохання і того ж дня ухвалили одразу чотири закони, які склали основу воєнної програми Молдови. Законодавчий орган висловився також за негайне оголошення загальної мобілізації. Відповідно до ухваленого закону про Збройні сили Республіки Молдова М. Снегур видав указ про покладання на себе обов'язків головнокомандувача.

У Придністров'ї цього дня вийшов указ Президента ПМР, який визначив статус Народного ополчення як тимчасового збройного формування для захисту суверенітету, незалежності, територіальної цілісності республіки, прав і свобод її громадян. Почався запис добровольців до Народного ополчення.

18 березня протиборчі сторони за участю членів делегації Верховної Ради Росії підписали Погоджувальний протокол щодо нормалізації становища у населених пунктах Придністров'я. Відповідно до цього документа обидві сторони відразу після його підписання повинні були забезпечити негайне припинення вогню з усіх видів зброї.

За п'ять днів, 23 березня, командувач Об'єднаних збройних сил СНД маршал Є. Шапошников видав наказ про передання Молдові військового майна усіх частин, дислокованих на правому березі Дністра. 27 березня вийшов указ Президента РМ «Про переведення під юрисдикцію Республіки Молдова військових частин, дислокованих на її території».

З підписанням перемир'я робота погоджувальної комісії не закінчилась. Вона продовжила обговорення питань, пов'язаних із припиненням вогню, розведенням протиборчих сторін, а також інших не менш важливих проблем. Тривала підготовка двостороннього договору щодо вирішення конфлікту політичними методами. 27 березня члени комісії дійшли згоди про забезпечення відведення збройних формувань МВС Молдови, гвардійців Придністров'я та козаків до місць постійної дислокації, яке запланували на 28 число. Була також досягнута домовленість про початок з 30 березня переговорів з питання нормалізації взаємин у всіх сферах політичного й економічного життя.

Проте вже наступного дня після підписання цієї угоди в Кишиневі М. Снегур видав указ про запровадження надзвичайного стану на всій території Республіки Молдова, включно з Придністров'ям, який, власне, і поклав кінець переговорному процесу. Радикально-націоналістичне оточення президента постійно провокувало його на застосування військової сили проти непокірних придністровців. У відповідь на це М. Снегур, вирішивши показати себе більшим патріотом, ніж фронтисти, вибрав тактику «гри на випередження». Напередодні річниці об'єднання Бессарабії

з Румунією та проведення 29 березня Великих національних зборів він зробив запобіжний удар: оголосив про запровадження надзвичайного стану. Указ зірвав роботу погоджувальної комісії, викликав різку ескалацію конфлікту, проте зробив націонал-радикалів вірними союзниками президента.

Після введення 28 березня надзвичайного стану прем'єр-міністр Молдови В. Муравські також повідомив «про неможливість домовитися з Тирасполем, який намагається розколоти територіальну цілісність республіки». А голова комітету оборони Парламенту Молдови Г. Мазілу твердо запевнив, що молдавський триколон скоро замаюрить над Тирасполем.

У правобережжі розпочалася мобілізація мирного населення віком від 20 до 40 років. Кожному району Молдови ставилося в обов'язок сформувати один стрілецький батальйон. У військові частини почали надходити мобілізаційні ресурси за нормами воєнного часу. За короткий термін було призвано понад 2,5 тис. осіб. Офіцери, які викликали сумнів щодо патріотичності, терміново замінювалися дворічниками молдавської національності. Була дана вказівка до 10 квітня весь офіцерський корпус республіканських збройних формувань поміняти на національні кадри.

Вжиті Придністров'ям заходи щодо запобігання збройній агресії з боку Молдови

У зв'язку з оголошенням Президентом РМ надзвичайного стану, відмовою її керівництва від ведення переговорів щодо мирного врегулювання збройного конфлікту, ігноруванням звернень парламентів Росії та України з цього питання і прямим розпорядженням для збройних формувань про початок великомасштабної агресії проти Придністров'я Президент ПМР видав Указ «Про надзвичайні міри щодо запобігання збройній агресії з боку Республіки Молдова». Відповідно до цього документа були приведені у повну бойову готовність усі формування Республіканської гвардії, Управління внутрішніх справ, Народного ополчення. У Придністров'ї було введено комендантську годину.

30 березня до Кишинева прибула група депутатів Верховної Ради ПМР. Вони мали намір домогтися у парламентаріїв Молдови розгляду лише трьох пропозицій: про припинення вогню, розведення збройних формувань і про початок переговорного процесу. Проте мирні ініціативи Тирасполя не цікавили Кишинів. «Час переговорів із сепаратистами скінчився», – заявив М. Снегур.

Протягом усього березня з боку Молдови не припинялися збройні провокації, диверсії та вбивства, а указ про надзвичайний стан лише вдихнув нове життя в ескалацію напруженості, що набирала сили. Військове командування ПМР, у свою чергу, продовжувало зміцнювати оборону. До кінця місяця придністровське угруповання військ на Дубоссарській ділянці досягло вже 1437 осіб, з яких 924 були забезпечені зброєю.

28 березня у район Дубоссар прибув батальйон Народного ополчення з м. Рибниця під командуванням К. Нечвеева. Батальйон був сформований на Рибницькому металургійному заводі та став першим підрозділом Народного ополчення, створеним централізовано, згідно з рішенням Ради оборони республіки. Щодо бронетехніки, яка могла б ефективно вогнем підтримувати тих, хто оборонялися на цій ділянці фронту, то вона була в обмеженій кількості. Тільки на трьох із п'яти БТРів були встановлені штатні великокаліберні кулемети, на решті – кулемети меншого калібру. Три саморобні броньовики – «Аврора», «Варяг» і «Ведмідь» становили собою оббиті металом автомобілі з бійницями без озброєння. Були також кілька інженерних машин, на які згодом встановили авіаційні кулемети.

На початковому етапі воєнних дій у захисників Придністров'я артилерії взагалі не було, тому підрозділам, що оборонялися, вирішили передати протиградові установки «Алазань», змонтовані в кузовах вантажівок. Через недосконалість наведення і малу вибухову силу ця зброя, ймовірно, була психологічною, ніж бойовою, щоправда, згодом фахівці зуміли зробити її ефективнішою. Наприкінці березня з'явилися перші міномети, виготовлені на придністровських підприємствах. Незабаром була сформована перша мінометна батарея, а пізніше – артилерійський дивізіон зі 100-мм зенітних гармат, що застосовувалися у мирний час як протиградові.

Накопичення сил Молдовою та її диверсійно-терористична діяльність

Щодо молдавської сторони, то тільки на Кошницькому напрямі вона сконцентрувала до 20 БТРів з великокаліберними кулеметами. На Кошницькому і Кочієрському напрямках діяли дво- та чотириствольні самохідні зенітні установки 23-мм калібру.

Продовжувалося підтягування сил особового складу. До кінця березня в Кишиневі окрім полку МВС (три батальйони по 500 осіб) було відмобілізовано 2700 осіб (30 рот по 90 осіб) для відправлення до районів бойової підготовки – в Криуляни, Вадул-луй-Воде, Слободзею-Душку. Близько 500 осіб особового складу прибули до Старих Дубоссар. Зі складів військових частин, що розташовувалися в Кагулі та Бельцях, вилучалася зброя і спрямовувалася в район бойових дій. Найбільш активно молдавська сторона атакувала на південній (Кошницькій) ділянці 23, 24, 27 і особливо 29 березня. Цього дня супротивник силами до двох батальйонів за підтримки 18 одиниць бронетехніки, двох зенітних установок і мінометів чотири рази атакував лівобережні позиції.

Увесь цей час у Придністров'ї не припинялися диверсії, провокації та вбивства. Наприкінці місяця у Григоріополі була підірвана розподільча електростанція і виведена з ладу насосна станція, що забезпечували навколишні села енергією та водою. Незабаром була затримана група диверсантів із правого берега,

до якої входили карні злочинці, рецидивісти, випущені з в'язниць в обмін на згоду брати участь у воєнних діях проти ПМР. 30 березня група таких бойовиків розстріляла машину швидкої допомоги – вона везла із с. Спея породіллю в пологовий будинок і хлопчика, якому потрібна була термінова операція. Унаслідок цього терористичного акту була вбита акушерка В. Рошка, решта – водій, породілля, семирічний Сергій Лазаренко та його мати отримали тяжкі поранення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- воєнна доктрина
- ескалація

1. Дайте оцінку подіям у Дубоссарах 1 березня 1991 р. Як ви вважаєте, чому Рада отаманів Росії вирішила надати республіці допомогу?
2. Чому провокаційні події із захоплення Кочієрського полку стали ганьбою для командувача 14-ї армії? Чи вважаєте ви вчинок майора В. Воронкова мужнім і героїчним? Чому?
3. Чи вдалося досягти згоди під час роботи погоджувальної комісії 4 березня 1991 р.? Як Кишинів дотримувався досягнутих домовленостей?
4. У чому ви бачите порушення Молдовою міжнародних правил ведення війни?
5. З якою метою у Придністров'ї створювалося народне ополчення?
6. Яка подія поклала край переговорному процесу?
7. Наведіть докази підготовки Молдови до ведення бойових дій у березні 1991 р. Якими були заходи у відповідь з боку Придністров'я? Яке озброєння мали захисники республіки?
8. Які методи використовувала кишинівська влада з метою дестабілізації становища у Придністров'ї та залякування населення?

§ 23. КВІТЕНЬ 1992 р.

Початок збройного протистояння у Бендерах

Протягом березня 1992 р. активні бойові дії велися лише на Дубоссарській ділянці фронту й особливо у місцях переправ – на Полтавському мосту, на греблі Дубоссарської ГЕС і по лінії безпосереднього прилягання підрозділів Республіканської гвардії та збройних формувань Молдови. Однак з перших днів квітня різко загострилася ситуація і на Бендерському напрямку.

О 6-й годині ранку 1 квітня з боку сіл Гирбовець та Протягайлівка до Бендер увійшли шість бронетранспортерів ОПОНу Молдови. Дорогою вони розстріляли впритул три приватні автомобілі. Два інші БТРИ підбили машину з гвардійцями – загинули підполковник Бендерського батальйону гвардії В. Таранов та ополченець, один гвардієць був поранений. Поблизу міської лікарні підрозділ ОПОНу обстріляв мікроавтобус ДАІ. З чотирьох співробітників міліції, що знаходилися в ньому, двоє загинули на місці; капітан Г. Єчин помер пізніше від ран. До пораненого співробітника ДАІ С. Бойка підійшов опонівець і зі словами «Будеш тіпатися, взагалі пристрелю» дав автоматну чергу по його ногах. Під вогонь на ураження потрапив автобус, який віз на ранкову зміну робітників бавовняної фабрики. Двоє людей загинули, ще 14 отримали поранення, з них семеро – важкі. Все, що відбувалося у Бендерах, можна розцінювати як заздалегідь сплановану акцію, спрямовану на жорстокий і свідомий розстріл мирних жителів.

За дві години після цих подій російська радіостанція «Маяк» в інформаційному випуску передала, що, за повідомленням прес-центру Президента Молдови, «озброєні формування республіки вступили до міста Бендери та розпочали відновлення конституційного порядку». Так розпочалася ескалація агресії на Бендерському напрямі.

ОПОН активно накопичував свої сили в Бендерах у районі поліції, у Варниці та Гирбовецькому лісі, зайняв панівні висоти – «Суворову могилу» і район біля телевежі. У місті з'явилися снайпери. Закріпившись у вигідних точках, вони обстрілювали не лише людей у військовій формі, а й мирних жителів. На правому березі Дністра, в районі мосту Гура-Бікулуй–Бичок, йшла концентрація бойової техніки та живої сили противника. Звідси регулярно обстрілювалися позиції підрозділів, які обороняли міст. З Кишинєва й інших районів Молдови у бік Бендер рухалися колони автобусів з військовими й озброєними цивільними особами.

Переведення 14-ї армії під юрисдикцію Росії

Становище, що складалося у Придністров'ї, змусило російське керівництво визначитися зі своєю позицією і перейти до більш рішучих дій щодо подій, які відбувалися. У відповідь на указ М. Снегура про переведення всіх військових частин колишньої Радянської армії, дислокованих на території республіки, під юрисдикцію Молдови Президент Росії Б. Єльцин 1 квітня ухвалив рішення про входження 14-ї гвардійської загальновійськової армії та інших військових частин і установ, які знаходилися у Придністров'ї, до складу російських збройних сил. Це помітно послабило запал тих, хто сподівався розгорнути всю бойову міць цих військ проти молодого республіки. 2 квітня Верховна Рада Російської Федерації ухвалила Заяву «Про припинення вогню і врегулювання конфлікту на території Республіки Молдова», де висловлювалося занепокоєння з приводу різкого загострення ситуації та ескалації конфлікту у Придністров'ї.

Того ж дня відбулися офіцерські збори 14-ї армії, переданої напередодні указом Б. Єльцина під юрисдикцію Росії, на яких обговорювалася суспільно-політична ситуація у лівобережжі. В ухваленій постанові до відома президентів Росії, Молдови, Придністров'я і головнокомандувача Об'єднаних збройних сил СНД доводилася вимога офіцерських зборів негайно припинити бойові дії на території Придністров'я та розпочати мирні переговори. Документ містив попередження, що якщо після закінчення переговорів воєнні дії не припиняться і не розпочнеться відведення збройних формувань, особовий склад армії приведе з'єднання та частини у повну бойову готовність згідно з бойовими обслугами і діятиме зважаючи на обставини. Було також оголошено, що з метою посилення Бендерського військового гарнізону на територію його частини буде введена бронегрупа.

3 квітня на площі перед виконкомом Бендерської міської Ради проходив траурний мітинг з нагоди похорону жертв 1 квітня. У цей час на територію с. Гиска з боку с. Фирледени Каушанського району Молдови в'їхала колона транспортних засобів з опонівцями. Однак під час спроби захопити бійців сил самооборони села, які стояли на мосту, одна з машин, в якій знаходилися командири підрозділу ОПОНу, була підірвана. Атака поліцейських зрвалася.

Незважаючи на розпочаті переговори, протистояння сторін не припинялося. На початку квітня його епіцентром стали Бендери. Саме тут молдавська поліція розраховувала вжити рішучих заходів щодо виконання указу М. Снегура про запровадження надзвичайного стану та підготовку наступу на «цитадель сепаратизму Тирасполь». До Бендер підтягувалися додаткові сили, зокрема досить велика кількість військової техніки, яка оточила місто півкільцем. Під селами Копанка і Кіцкани лупили оранку опонівські бронетранспортери. МВС Молдови звернулося до жителів Бендер із проханням поставитися з розумінням до намірів Кишинєва, сприяти поліції, без зайвої потреби не з'являтися на вулицях і суворо дотримуватися указу про введення надзвичайного стану. Сама ж поліція навіть не намагалася приховувати свої плани будь-якими засобами «відновити законні органи влади у Придністров'ї».

Тим часом придністровці, налаштовані стояти до кінця, продовжували зміцнювати оборону. У Бендери були спрямовані додаткові сили захисників; вони будували оборонні інженерні споруди, готувалися до відбиття нових атак. Після кількох сутичок на вулицях міста встановилася відносна рівновага сил. Протиборчі сторони контролювали окремі вулиці та зміцнювалися на займаних позиціях.

Для всіх стало цілком очевидно, що запровадження надзвичайного стану не лише не сприяло вирішенню конфлікту, а й, навпаки, привело військові формування Придністров'я у стан підвищеної боєготовності. До того ж, до збройного протистояння в районі Кочієри–Дубоссари додалося ще одне у Варниці–Бендерах. Проте ультиматум, з яким виступили збори офіцерів 14-ї, вже російської армії, відіграв свою позитивну роль. І хоча загроза, заявлена в їхньому зверненні, так і не була реалізована і військові підрозділи не приводилися в повну бойову готовність,

військовий гарнізон у Бендерах все ж таки був укріплений мотострілецьким батальйоном, посиленням танковою бронегрупою.

Спроба Молдови розрубати «придністровський вузол з ходу» не призвела до бажаних результатів. Ситуація у Бендерах складалася таким чином, що поліція була не в змозі взяти місто під свій контроль. За оцінками фахівців, на той час сили правого та лівого берегів Дністра були приблизно рівними. До того ж дедалі більше мешканців Бендер робили свій вибір на користь Придністров'я. Особливо це стало помітно після першоквітневих збройних сутичок, обстрілу поліцією цивільного автобуса та загибелі невинних людей.

О. Руцький у Тирасполі.

Придністров'я та VI з'їзд депутатів Росії

5 квітня, напередодні VI з'їзду народних депутатів РФ, наміченого на 6 квітня, до Тирасполя прибула російська делегація на чолі з віце-президентом О. Руцьким. Гості відвідали 59-ту дивізію та частини Бендерського гарнізону, потім відбулася їхня офіційна зустріч з керівниками ПМР. Після обіду члени делегації взяли участь у мітингу на Меморіалі Слави, що пройшов під прикрашеним російським і придністровським прапорами танком, який брав участь у звільненні Тирасполя від фашистських загарбників у 1944 р. Російські представники стояли поряд зі свіжими могилами захисників. Промова віце-президента була короткою, але жорсткою. Він наголосив, що делегація прибула за дорученням Б. Єльцина з метою на місці розібратися в ситуації, запобігти подальшому кровопролиттю, загибелі людей, і пообіцяв, що питання про Придністров'я буде розглянуте на з'їзді депутатів Росії. «Моя особиста думка така: була Придністровська республіка і буде, – сказав Руцький. – Це право тих людей, які живуть на цій землі, де народилися, де поховані їхні предки...».

Того ж дня, 5 квітня, в Кишиневі після засідання Ради оборони Молдови заступник прем'єр-міністра К. Оборок заявив, що молдавське керівництво усвідомлює те, що заходи, яких воно вживає, можуть призвести до нових жертв і сутичок. Але «на жаль, немає іншого шляху для захисту жителів Придністров'я та встановлення ладу», – резюмував заступник прем'єр-міністра.

6 квітня, у перший же день роботи VI з'їзду народних депутатів Російської Федерації, на вимогу О. Руцького депутати розглянули питання про критичну суспільно-політичну ситуацію, що склалася у Придністровському регіоні. Віце-президент інформував парламентаріїв про поїздку до Тирасполя. Характеризуючи становище, він усю відповідальність за безчинства, які відбувалися в зоні конфлікту, поклав на органи влади і керівництво Молдови, пов'язавши загибель людей із запровадженням в республіці надзвичайного стану. На закінчення О. Руцький зажадав від російських депутатів вжити негайних заходів щодо захисту народу Придністров'я.

Віце-президент заявив також, що військовослужбовці 14-ї армії в ультимативній формі наполягають на втручанні Росії у конфлікт. Оголосивши звернення офіцерів до командування, готових попри військову дисципліну свавільно вийти на захист придністровського народу, він виніс на розгляд з'їзду Постанову «Про створення миротворчих сил для запобігання ескалації насильства у Придністров'ї». У ній пропонувалося силами 14-ї армії забезпечити роз'єднання ворогуючих сторін і встановити між ними буферну зону.

Після обговорення цього питання з'їзд ухвалив Постанову «Про сприяння в забезпеченні прав людини у Придністров'ї», де висловлювалося занепокоєння частішими випадками порушення прав людини і становищем, що складалося в регіоні. Зазначалося також, що, незважаючи на звернення Верховної Ради РФ, на неодноразові заяви керівництва Росії, у Придністров'ї продовжує наростати хвиля насильства та збільшується кількість жертв серед мирного населення. Депутати звернулися до органів державної влади країн – учасниць СНД, насамперед до Молдови й України, з пропозицією негайно розглянути питання про створення миротворчих сил СНД для розведення конфліктуючих сторін. У документі підтверджувалася готовність Росії до створення миротворчих сил сформувати військовий контингент на добровільній основі з військовослужбовців 14-ї армії для роз'єднання ворогуючих сторін та запобігання подальшому кровопролиттю.

Припинення вогню та роз'єднання протиборчих сторін у Бендерах

Відповідно до раніше досягнутих домовленостей у Кишиневі 6 квітня відбулася зустріч міністрів закордонних справ Росії, України, Молдови та Румунії. Головними питаннями обговорення стали становище в регіоні, яке різко змінилося в негативний бік, і звернення офіцерських зборів 14-ї армії до всіх учасників конфлікту з вимогою припинити кровопролиття, відвести збройні формування і сісти за стіл переговорів. Російська сторона виступила з кількома ініціативами щодо врегулювання протистояння двох берегів. Однак, як показали підсумки обговорення, кишинівська зустріч проходила під тиском узгодженої позиції Молдови та Румунії, тому жодна російська ініціатива не була прийнята до уваги.

Зрештою увечері 6 квітня спільна декларація чотирьох міністрів була ухвалена. Головним підсумком роботи «четвірки» стало рішення сторін про припинення вогню та розведення збройних формувань, які брали участь у конфлікті. Також було визнано необхідним створити змішану комісію за участю представників від Росії, України, Молдови та Румунії для здійснення спостереження за виконанням рішень щодо припинення вогню та роз'єднання ворогуючих сторін.

Перша доба після підписання декларації міністрів закордонних справ у Кишиневі пройшла спокійно. Надвечір 8 квітня вогонь було припинено по всій лінії

протистояння – від Дубоссар до Бендер. Вперше за останній місяць над Дністром запанувала тиша. Проте тривала вона недовго. У ніч з 8 на 9 квітня угода про припинення вогню в зоні конфлікту, досягнута на зустрічі «четвірки», була порушена. Протиборчі сторони відкрили вогонь по позиціях один одного з різних видів зброї. Перестрілка велася в районі сіл Гиска, Дороцьке, Кочієри, Кошниця, Коржеве, Роги, поблизу Дубоссарської греблі. Знову з'явилися жертви.

ОПОН і поліція розгорнули активні дії із захоплення території Придністров'я тепер уже з південного напрямку – з боку Слободзейського району, чим сприяли виникненню ще одного осередку збройного конфлікту. Біля с. Раскайці опонівці захопили міст і встановили на ньому пост – взвод особового складу ОПОНу та дві бронемашини. Були захоплені також села Леунтя та Валя-Верде. Близько 150 осіб особового складу збройних формувань Молдови вторглися до південної частини с. Копанка.

У центрі Бендер поліцейські в окопах продовжували розширювати зону свого впливу. Вони встановили кулемети на будівлі міського відділу внутрішніх справ, у приміщеннях середньої школи № 2, СПТУ-8 та друкарні, що будувалася. У школі й училищі терміново були скасовані заняття, дитячі садки цього району закриті, а міська газета «Новое время» змушена була друкуватися в Тирасполі.

У ситуації, що склалася, Президент ПМР І. Смирнов підписав 11 квітня Указ «Про створення Збройних сил Придністровської Молдавської Республіки». Їхнє формування здійснювалося на базі Республіканської гвардії та військових частин, дислокованих на території лівобережжя, які перейшли під юрисдикцію ПМР.

12 квітня представники робочої групи Молдови і Придністров'я підписали в Бендерах протокол щодо забезпечення стабілізації становища у місті та його околицях. У документі пропонувалося здійснити двостороннє відведення збройних формувань до місць постійної дислокації.

Однак буквально наступного дня Кишинів відмовився виконувати підписаний протокол і висунув Тирасполю ультиматум, в якому зажадав провести складання зброї придністровськими збройними формуваннями на зберігання 14-ї армії та вивезти її з Бендер. Така вимога Кишинєва означала для міста беззастережне роззброєння і капітуляцію. Крім того, поставлена умова була особливо небезпечною для Придністров'я на тлі поспішної та масової мобілізації резервістів, яка здійснювалася в Молдові, і перекинення до берегів Дністра великої кількості важкої бойової техніки. Війська Молдови стояли зовсім поруч з Бендерами – у Гирбовецькому лісі, Бульбоках, Каушанах.

Через «гру» з протоколами члени погоджувальної комісії розпочали роботу з розведення протиборчих сторін в Бендерах лише вранці 21 квітня. До вечора на всіх напрямках збройні формування були здебільшого відведені до місць постійної дислокації, а кишинівський ОПОН виведений з відділу місцевої поліції. Наступного дня бульдозери та крани розчистили в'їзди до міста від бетонних блоків

й інших загороджень, а спеціальні бригади розмінували лінію оборони. Гвардійці, бійці територіальних рятувальних загонів та ополченці здали зброю у заздалегідь обумовлені місця. Те саме мали зробити волонтери у своїх районних відділах поліції. Однак повністю проконтролювати процес здавання ними зброї було досить складно, тому що в деяких населених пунктах його видавання здійснювалося без жодного обліку.

Був досягнутий компроміс щодо органів правопорядку. Поліція та міліція, повернені до місць постійної дислокації, здійснювали спільне патрулювання і приймали зброю від незаконних формувань. До останніх керівництво Молдови зараховувало і загоони Республіканської гвардії, проте влада Придністров'я вважала її законно створеною структурою, яка не підлягала роззброєнню. Тому було ухвалене компромісне рішення: гвардійців не роззброювати, але вивести до казарм. Загоони добровольців та ополченців почали розформовуватись, а російські козаки – залишати зону боїв.

Посилення терористичної діяльності Молдови у Придністров'ї

До кінця квітня збройне протистояння по лінії Варниця–Бендери було практично зняте. Однак на плацдармі Кочієри–Дубоссари нічні перестрілки все ще тривали, збільшуючи кількість людських жертв. Крім того, на дорогах Дубоссарського району аж до кордону з Україною активно діяли молдавські диверсійно-розвідувальні групи. На території району були знайдені десятки зниклих людей, які прийняли болісну смерть. Жорстоко розправилися поліцейські із гвардійцем С. Красуцьким. На його грудях вони випалили розпеченим залізом букву «V» (Вікторія), спину понівечили паяльною лампою, видавили очі. Приблизно в такому ж стані було доставлене до моргу м. Оргіва тіло М. Заводчикова. Вийшов із дому і не повернувся Б. Беженар – його труп зі слідами страшних тортур було знайдене пізніше. Житель Кочієр В. Міліш, який на машині відвозив сина у Дрокію до родичів, був зупинений опонівцями і розстріляний на очах у власної дитини. В околицях Бендер у персиковому саду було виявлено трупи п'яти осіб – усі зі зв'язаними руками та зі слідами тортур.

У с. Роги поліцейські зупинили машину, в якій дубоссарець С. Величко та його вагітна дружина їхали до родичів в Україну. По-звірячому звалтовану жінку відпустили лише під ранок, повісивши їй на шию гранату. Про її чоловіка довгий час нічого не було відомо, і лише завдяки втручанням й активній допомозі угорського посольства (Величко був угорцем за національністю) його труп було знайдено. Фотографії цього мирного жителя, підданого жорстоким катуванням (розчленоване тіло з виколотими очима), а також інші свідчення жахливих, моторошних звірств поліцейських Молдови були опубліковані в газетах і журналах багатьох країн.

Активізували свою діяльність і групи, які проходили підготовку в Міністерстві національної безпеки Молдови. Офіційно вони називалися групами

боротьби з тероризмом, насправді їхня діяльність була пов'язана безпосередньо з терором. Найбільшу популярність у Придністров'ї здобула група «Бужор», якою керував лідер Тираспольського відділення Народного фронту Молдови І. Плашку. Вранці 23 квітня перевдягнуті у міліцейську форму бужорівці зупинили на південній околиці с. Карагаш машину голови виконкому Слободзейської районної Ради народних депутатів, депутата Верховної Ради ПМР, одного з організаторів створення республіки М. Остапенка і відкрили по ній автоматний вогонь. М. Остапенко та його водій М. Калошин отримали тяжкі поранення. Обоє було доставлено до лікарні та терміново прооперовано. 30 квітня М. Остапенко помер. 8 травня терористи захопили, вбили та спалили в автомобілі одного з організаторів ополчення Слободзейського району О. Гусара.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте політичну оцінку вжитим збройними формуваннями Молдови заходам, спрямованим на «відновлення конституційного порядку» в Бендерах у квітні 1992 р. Скільки людей загинуло 1 квітня 1992 р.?
2. Яке значення у наростаючому конфлікті мав факт переведення 14-ї армії під юрисдикцію Росії?
3. Яку заяву зробили офіцери 14-ї армії 2 квітня 1992 р.? Кому вона була адресована?
4. Що замислив Кишинів, спрямовуючи опонівців та поліцію до Бендер?
5. З якою метою до Придністров'я прибула делегація на чолі з О. Руцьким? Які питання та пропозиції виніс віце-президент на обговорення депутатів VI з'їзду?
6. Назвіть щонайменше три положення Постанови «Про сприяння в забезпеченні прав людини у Придністров'ї».
7. Чому на зустрічі 6 квітня жодна з ініціатив російської сторони щодо врегулювання протистояння не була прийнята до уваги? Які домовленості були досягнуті на цій зустрічі?
8. У чому виявилось загострення ситуації в ніч з 8 на 9 квітня? Яких заходів для зміцнення зайнятих позицій вжили опонівці у с. Раскайці та м. Бендери? Який указ у відповідь на це підписав І. Смирнов?
9. Як відбувалося розведення протидіючих сторін у Бендерах?
10. Як ви вважаєте, як оцінило міжнародне співтовариство фотофакти спотворених і по-звірячому вбитих мирних жителів Придністров'я? Висловіть свою думку про таку політику влади стосовно до мирних громадян.

§ 24. ТРАВЕНЬ–ЧЕРВЕНЬ 1992 р.

Активізація воєнних дій Молдови на Дубоссарському напрямі

З початку травня погоджувальна комісія продовжила свою роботу. Придністровська сторона виступила зі своїми пропозиціями щодо врегулювання конфлікту. Був запропонований механізм відведення збройних формувань, розблокування мостів і доріг, розмінування території та об'єктів, а також заходи щодо створення необхідних умов для посівної кампанії, ремонтно-відновлювальних робіт на греблі Дубоссарської ГЕС і введення контингенту військових спостерігачів. Крім того, на обговорення були винесені пропозиції щодо включення до складу делегації Молдови для участі в роботі чотиристоронньої змішаної комісії представників Придністров'я, призупинення на період роботи погоджувальної комісії дії указу М. Снегура про введення надзвичайного стану за 28 березня 1992 р., обміну військовополоненими, припинення всіх форм економічної війни, блокад та ін.

Позиція ж офіційного Кишинева зводилася лише до одного: Республіка Молдова є незалежною державою, єдиною та неподільною, а отже, повноваження конституційної влади поширюються на всю її територію. За умови дотримання Придністров'ям цього принципу молдавська сторона була готова відмовитися від застосування сили у вирішенні політичного конфлікту і розглянути будь-які пропозиції Тирасполя.

Незважаючи на тривалі переговори, ситуація залишалася вкрай напруженою. Якщо в Бендерах була створена зона безпеки і розпочата реалізація компромісних рішень, ухвалених погоджувальною комісією, то в Дубоссарах становище не вселяло оптимізму. На позиціях формувань МВС Молдови тривала їхня заміна на частини регулярної Національної армії. У районі с. Кочіери з'явилися нові підрозділи, оснащені технікою та озброєнням. Протягом дня 5 травня поблизу с. Кошниця йшла відкрита демонстрація сили з висуванням на передову бронетехніки. Майже не припинялися обстріли позицій гвардійців. Активізувалася злочинна діяльність диверсійних груп, унаслідок якої завдавалися збитки об'єктам народного господарства, гинули цивільні особи.

У ніч на 6 травня збройні формування Молдови розпочали великомасштабні обстріли греблі ГЕС та житлових кварталів м. Дубоссари з використанням усіх видів стрілецької зброї, включно з великокаліберними кулеметами, а також гранатометами, мінометами, артилерією. Від снарядів, що розірвалися, у дворах своїх будинків загинули й отримали поранення кілька мирних жителів. У ніч проти 7 травня підрозділи поліції здійснили чергову атаку на позиції гвардійців у районі Дубоссар.

За два дні перестрілок – 9 та 10 травня – загинули гвардієць, козак із Сибіру й опонівець, були поранені 27 захисників ПМР та 23 поліцейські.

Сама думка про якісь політичні компроміси з Придністров'ям була абсолютно неприйнятною для молдавських лідерів. Водночас розраховувати на успіх силових акцій теж не мало особливого сенсу – це доводили півтора місяці надзвичайного стану, протягом яких протистояння не лише не слабшало, а й, навпаки, посилювалося. Незважаючи на це, у середині травня збройні сили Молдови активізували свої дії по всьому фронту від с. Дороцьке до с. Роги. Молдавські підрозділи перейшли у двох місцях Дністер – південніше та північніше Дубоссар. На південному плацдармі розташувалися три мотострілецькі батальйони, на північному – два. У другому ешелоні налічувалося шість мотострілецьких батальйонів, у глибині стояли мотострілецькі бригади, які перебували в цей період ще на допідготовці.

Для подальшого нарощування тиску на Придністровську республіку з метою примусу її до капітуляції Молдова мала намір використати свою військову перевагу. Конкретно це повинно було виразитися у реалізації вже давно розробленого плану, в якому лівобережжя за допомогою військового удару з району Дубоссар у напрямку українського кордону роздроблювалося на частини. У разі успіху операції північні райони Придністров'я були б відокремлені від південних і поглинені Молдовою. Відрізані від великих міст півдня вони навряд чи зуміли би протистояти тиску Кишинєва. У такій ситуації уже можна було б рухатися на Тирасполь.

17 травня збройні сили та поліція Молдови обрушили шквальний вогонь на Дубоссари з великокаліберних кулеметів, мінометів, зенітних і артилерійських установок. Били прямим наведенням не лише по позиціях гвардійців, але й по житлових кварталах. Такого запеклого вогню місто і його околиці жодного разу не бачили за два з половиною місяці бойових дій. Проте спроба опонівців прорватися до Дубоссар з боку с. Коржеве була припинена гвардійцями й ополченцями.

19 травня опонівці протягом півтори години інтенсивно обстрілювали з мінометів, великокаліберних кулеметів та іншої стрілецької зброї позиції гвардійців на ділянці Погребя–Дороцьке, а потім під прикриттям бронетехніки і безвідкатних гармат атакували з метою зайняти панівну висоту біля с. Погребя, щоб встановити контроль над дорогою. Гвардійцям вдалося відбити і цей наступ. Група нападників була знищена практично повністю, дві бронемашини підбиті та захоплені. Під час відбиття атаки загинули двоє захисників, четверо отримали поранення.

З 17 по 20 травня Молдова понад десять разів безуспішно атакувала Дубоссари. За ці три доби було вбито 39 чоловік, зокрема 15 мирних жителів. Серйозно постраждали виробничі корпуси Дубоссарської ГЕС і механічного заводу, будівлі лікарні та міськвиконкому, зруйновані десятки житлових будинків. З пошкодженого вибухом радіатора одного із трансформаторів гідроелектростанції до Дністра витекло понад 8 кубометрів мастила, що створило загрозу екологічної катастрофи.

Про можливість страшного екологічного лиха дещо пізніше заявив командувач 14-ї армії генерал О. Лебедь. Він зазначив, що у разі руйнування тіла греблі хвиля заввишки 20 м безпосередньо біля Дубоссар і до 6 м ближче до Чобруч змиє все на своєму шляху, зокрема 31 населений пункт на правому та 25 поселень на лівому березі Дністра, а також знищить усі низьководні мости, водозабори й очисні споруди. В результаті на цій території може утворитися велика зона затоплення завширшки від 2 до 12 км, яка буде практично непрохідною протягом трьох місяців залежно від погодних умов, а враховуючи входження в осінь та зиму, перетвориться на мертву.

18 травня в Дубоссарах було обстріляне шістьма мінами військово-містечко та чотирма мінами територія, де проживали сім'ї військовослужбовців 14-ї армії. У відповідь на ці дії 18 та 19 травня в Тирасполі група жінок пікетувала 59-ту дивізію російської армії. Оточивши парк бойових машин, вони вимагали вивести техніку, погрожуючи у разі відмови захопити її силою. Військовим насилу вдалося зупинити натовп і уникнути можливого інциденту. 19 травня в Дубоссарах місцеві жителі перегородили дорогу танковій і мотострілецькій ротам 14-ї армії, що поверталися з полігону, й захопили 10 танків Т-64 і стільки ж БТР-70. Того ж дня з дубоссарців була сформована бронегрупа, яка виїхала в район інтенсивного обстрілу і взяла участь у збройній сутичці. У цьому бою вперше офіційно зафіксоване застосування придністровською стороною танків Т-64. Підхід бронетехніки до позицій гвардійців втверезливо подіяв на опонівців і помітно остудив їхній запал.

Відомості, що надходили, про важкі бої та втрати перевищили міру терпіння багатьох військовослужбовців 14-ї армії. 18 травня під юрисдикцію ПМР перейшов інженерно-саперний батальйон під командуванням підполковника М. Дудкевича. Про це своє рішення офіцери і прапорщики батальйону оголосили у зверненні до Військової ради російської армії та до особового складу частин і підрозділів, дислокованих на території Придністров'я.

Факт появи у придністровської гвардії військової бронетехніки на Дубоссарській ділянці фронту викликав паніку і страх у кишинівських лідерів. Виступаючи в парламенті, молдавський президент заявив: «Для вирішення конфлікту є лише два шляхи: виведення законних органів правопорядку Молдови з Придністров'я або продовження бойових дій, що фактично означає перебування у стані війни з Росією», але відразу підкреслив, що перший шлях для Молдови неприйнятний.

23 травня М. Снегур спеціальним розпорядженням, спрямованим на «забезпечення територіальної цілісності республіки», передав Міністерству оборони РМ усі сили двох міністерств: внутрішніх справ і національної безпеки. Внаслідок цих дій у силовому тріумвіраті провідну роль став відігравати І. Косташ, який мав великий авторитет у лідерів Народного фронту, оскільки постійно демонстрував войовничість і агресивність.

Введення до Бендер груп міжнародних військових спостерігачів

27 травня протиборчі сторони все ж таки підписали Погоджувальний протокол про припинення бойових дій у Придністров'ї, який був обов'язковою умовою для початку процедури введення в зону конфлікту міжнародних військових спостерігачів. Цього ж дня групи військових представників Росії, Молдови, України і Румунії офіційно увійшли до Бендер з метою здійснення контролю за становищем у місті та його околицях. Цей захід був передбачений рішенням міністрів закордонних справ чотирьох держав на зустрічі в Кишиневі 6 квітня 1992 р.

Введення міжнародних військових спостерігачів розглядалося як одна з ланок мирного врегулювання збройного протистояння у Придністров'ї. Спочатку передбачалося розмістити їх по всій зоні конфлікту, проте пізніше було ухвалене рішення обмежитись Бендерами.

Контингент груп спостерігачів, до яких від кожної сторони входило по 25 осіб, формувався на добровільній основі з-поміж кадрових військовослужбовців, переважно з офіцерів. Термін роботи кожної групи був визначений у 60 днів. Спостерігачі були екіпіровані автоматами, мали необхідну техніку та засоби зв'язку. Їхні пости перебували біля в'їзду до міста; передбачалися і контрольні переміщення.

Основна діяльність військових представників зводилася до наступного: гарантувати роз'єднання сил у зонах їхнього прилягання, зокрема у Бендерах і його околицях; контролювати дотримання домовленості про припинення вогню; виявляти випадки їхнього порушення, а також винуватців і повідомляти про це змішаній комісії, яка перебувала в Кишиневі, та Бендерській міськраді. Крім того, групи повинні були фіксувати будь-яке переміщення сил і військової техніки у зоні роз'єднання та підтримувати контакти з командирами збройних формувань сторін. Усякі втручання спостерігачів у будь-які події були неприпустимі; вони навіть не мали права оглядати транспорт, який проходив.

Подальше розгортання збройних формувань протиборчих сторін

Поки в Бендерах спостерігачі вивчали стан справ, міністр оборони Молдови І. Косташ, який отримав додаткові права, розгорнув у парламенті бурхливу діяльність, добиваючись політичних санкцій на ескалацію агресії. Він стверджував, що шляхи вирішення воєнного конфлікту політичними методами, яких вживав парламент і керівництво республіки, не дали позитивних результатів. Водночас, заявив міністр, «була зроблена величезна робота щодо створення військових сил. Військові надбання, отримані від колишньої Радянської армії... сьогодні готові до бою. Офіцери міністерства зробили все можливе і неможливе, щоб зброя та військова техніка за короткий час були підготовлені до бою. На даний час ми маємо у своєму розпорядженні частини артилерії, які можуть бути використані повною

мірою у разі потреби... Літаки МіГ-20 вже пілотують наші льотчики – молдавани. У нас не було своїх частин, але ми за дуже короткий термін призвали резервістів, підготували їх, і зараз вони захищають нашу державу не гірше за воїнів 14-ї армії... Історії невідома держава, яка безкровно, без людських жертв змогла б завойувати свободу. Тепер настала наша черга».

До червня 1992 р. у збройних силах Молдови були сформовані три мотопіхотні, артилерійська, авіаційна й інженерно-саперна бригади. До складу кожної мотопіхотної бригади входили артилерійський і протитанковий дивізіони, а в кожний мотопіхотний батальйон – мінометна батарея. До групи артилерії були включені частини 14-ї армії, які передав Молдові маршал Є. Шапошников.

Підготовка особового складу, призваного із запасу, мала вигляд зборів на навчальних пунктах Бульбоки, Унгени, Бельці під керівництвом румунських інструкторів. Військові приготування здійснювалися дуже активно. У райони майбутніх бойових дій після проведення мобілізації були перекинуті з'єднання і частини Національної армії, вісім батальйонів ОПОНу й сім окремих рот поліції та волонтерів. Основна частина артилерійських підрозділів Молдови була висунута на найближчу відстань до Дністра.

Основу збройних сил Придністров'я складала Республіканська гвардія. До її складу входило управління, до якого були включені підрозділи бойового, технічного і тилового забезпечення, а також чотири окремі батальйони по 446 осіб у кожному (по 44 офіцери, 20 прапорщиків, 370 сержантів і солдатів, по троє службовців). Загальна штатна чисельність гвардії була визначена у межах 2 тис. чоловік, проте у червні реально у ній налічувалося лише 1282 людини, а Бендерському батальйону – 230 бійців. І лише у липні 1992 р. у гвардії з'явилися зенітний і артилерійський дивізіони.

Важливу роль у збройному протистоянні з Молдовою відіграли підрозділи Народного ополчення, сформовані у березні 1992 р. на основі робітничих загонів, які створювалися переважно на підприємствах республіки. У короткий термін були скомплектовані батальйони в Тирасполі, Бендерах, Рибниці, Дубоссарах, Кам'янці та Парканах. Ополченці йшли на бойові позиції прямо з робочих місць і після невеликої підготовки, а іноді й без неї, йшли у бій. Виконавши поставлені завдання, вони поверталися на свої підприємства. З березня по червень 1992 р. в Народному ополченні діяли 16 мотострілецьких та один танковий батальйон, зенітно-артилерійські й артилерійські дивізіони, три мінометні батареї, підрозділи бойового забезпечення.

Самовіддано захищали Придністровську республіку козаки Чорноморського козачого війська, відродженого у лютому 1992 р. Навесні у Дубоссарах, Тирасполі, Бендерах, Слободзеї були сформовані козацькі підрозділи, укомплектовані козаками як самих округів Чорноморського козачого війська, так і добровольцями Всекубанського козачого війська та Всевеликого війська Донського. У бойових діях також брали участь формування міністерств внутрішніх справ і

державної безпеки, батальйони спеціального призначення «Дністер», «Дельта» та ін. Збройні сили Придністров'я мали у своєму розпорядженні лише кілька десятків гармат і мінометів, які значно поступалися артилерії супротивника за дальністю й потужністю стрільби. До того ж катастрофічно не вистачало боеприпасів.

Парламентська спроба мирного врегулювання збройного конфлікту

Тримісячне протистояння на берегах Дністра вже показало, що воєнним шляхом конфлікт у Придністров'ї не розв'язати і його ескалація лише збільшить кількість жертв з обох боків. Безглуздість війни, розв'язаної 1 березня 1992 р. Молдовою, ставала дедалі більш очевидною не тільки для звичайних людей, які не бажали в ній брати участь, але й для функціонерів режиму і політиків. У зв'язку з цим у молдавському парламенті намітилося різке розмежування позицій. З ініціативи частини її поміркованих депутатів 31 травня у Тирасполі відбулася зустріч парламентаріїв РМ з депутатами Верховної Ради ПМР. До такого повороту подій, з одного боку, призвела політична криза в Молдові, а з іншого – дедалі більш виразний курс Придністров'я на відділення та проголошення суверенітету. Незважаючи на гострі дебати, було вирішено спільними зусиллями спробувати вплинути на процес засідання Парламенту Молдови, який має відбутися 9 червня, і домогтися на ньому розгляду питань про припинення вогню та відведення збройних формувань до місць постійної дислокації. Після закінчення цієї процедури сторони мали обговорити шляхи врегулювання конфлікту.

9 червня 1992 р., на четвертий місяць збройної агресії, у Кишиневі розпочала роботу сесія Парламенту РМ, у якій взяли участь 37 депутатів від Придністров'я, що два роки ігнорували його засідання. Депутати їхали до Кишинева з конкретною метою: використати цей останній шанс для відновлення миру в регіоні. Однак Президія Парламенту, більшу частину якої склали фронтисти, з неприкритим нахабством і безцеремонністю робила все можливе, щоб зірвати розгляд головних для придністровців питань. Сам процес обговорення і голосування, що супроводжувався порушенням регламенту, вкотре продемонстрував неготовність молдавських парламентаріїв вирішити ситуацію, що склалася, мирними засобами, відкинувши політику диктату. У підсумку 16 червня все ж таки була ухвалена Постанова «Про основні засади мирного врегулювання збройного конфлікту, встановлення миру та згоди у східних районах Республіки Молдова».

Незважаючи на те що низка принципів цієї постанови не відповідала волі народу Придністров'я та не враховувала аргументи і думки його депутатів, вона відкривала широкі можливості для припинення війни і встановлення довгоочікуваного миру на берегах Дністра. Придністровська сторона висловила готовність продовжувати переговори. Створені двосторонні молдавсько-придністровські змішані комісії виїхали на місця для здійснення контролю за розведенням збройних формувань.

В очікуванні якнайшвидшого встановлення миру Бендери виявилися відкритими, практично беззбройними та незахищеними.

Поки придністровські формування роззброювалися на околицях Бендер, у с. Гура-Биклулуй протягом кількох тижнів у повній бойовій викладці стояли волонтери. На Кіцканському плацдармі, у Гирбовецькому лісі та на горі «Суворова могила» молдавська сторона зосередила велику кількість військової бронетехніки. У Бендери таємно спрямовувалися перевдягнуті у цивільний одяг поліцейські, військовослужбовці Міністерства національної безпеки і Національної армії. Прибулі снайпери розміщувалися як родичі на квартирах у активістів Народного фронту і разом з ними облагоджували місця та позиції для стрільби, вивчали шляхи відходу, налагоджували зв'язки.

Особлива увага приділялася Бендерському відділу поліції – важливому оплоту влади Молдови у Придністров'ї. Під його контролем знаходився не лише найближчий квартал, а й дорога, яка веде до Кіцканського плацдарму, що відкривало в'їзд у місто з боку Кишинева. Оточивши себе бетонними блоками, поліцейські, хоч і по-тай, але спішно завозили зброю і боеприпаси. На дахах будівлі поліції та друкарні, що будувалася поруч, були встановлені додаткові кулеметні точки, на яких здійснювалося цілодобове чергування.

Події, які відбулися, щоразу підтверджували, що вищі ешелони влади Молдови ніколи не прагнули успіху мирних переговорів. До того ж, вони навіть боялися такого повороту подій і, щоб не допустити його, постійно посилювали збройний тиск на Придністров'я. Диверсійні терористичні операції – так звана тактика залякування, на яку робилася ставка на першому етапі збройного протистояння, не тільки не мали очікуваного ефекту, а й, навпаки, лише сприяли мобілізації населення Придністров'я. Перекриті дороги і мости, барикади на міських вулицях, загони ополченців, що розмістилися в лісопосадках, які дуже нагадували стоянки партизанів Великої Вітчизняної, – все це свідчило про готовність придністровців до опору. Було зрозуміло, що затяжна війна з окупацією населених пунктів на території лівобережжя неминуче викликала б тут масовий партизанський рух, який навряд чи втримався б у межах ПМР. Був потрібен блицкриг. Тому, як з'ясувалося пізніше, в Молдові у травні–червні повним ходом йшла підготовка до військово-поліцейської операції у Бендерах.

Після того, як шлях до компромісу позначився досить чітко, зірвати його могло лише несподіване екстрене масоване воєнне вторгнення та кровопролитне побоїще. Це припущення побічно підтверджувалося низкою фактів. По-перше, постановою Парламенту Молдови про мирне врегулювання конфлікту за 16 червня була опублікована в пресі не наступного дня після затвердження, як цього вимагає законодавство, а лише 20 червня, коли вже розпочалися воєнні дії у Бендерах. По-друге, 18 червня відбулася зустріч М. Снегура з групою бендерських поліцейських. Відразу ж, за гарячими слідами, була скликана прес-конференція, де вони слізно

скаржилися на нестерпні умови роботи, створені придністровськими гвардійцями у цьому місті. По-третє, МВС Молдови поспішно заявило, що не проміне нагоди припинити «бандитські витівки гвардійців» і захистити поліцію. І. Косташ, зі свого боку, пообіцяв присутнім у цей час на центральній площі в Кишиневі волонтерам, яких відвозили на передову, що порядок у Бендерах буде відновлений найближчими днями – це по-четверте.

Все було готове до воєнної акції. Потрібен був лише більш або менш переконливий привід. І створити його для збройної бійні в Бендерах не склало труднощів. 19 червня 1992 р. розпочався кінцевий етап агресії Молдови проти Придністров'я – безглуздий і кривавий.

? ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- безвідкатна гармата
 - триумвірат
 - бліцкриг
1. Які заходи щодо врегулювання конфлікту запропонувала придністровська сторона?
 2. У чому полягала стратегія захоплення території Придністров'я Молдовою? Які військові сили нарощувалися для цього біля Дубоссар?
 3. Внаслідок яких подій офіцери та прапорщики 14-ї армії вирішили перевести інженерно-саперний батальйон під юрисдикцію ПМР?
 4. Які функції входили до юрисдикції міжнародних військових спостерігачів у Бендерах? Які обмеження їхньої діяльності були передбачені?
 5. Порівняйте технічну оснащеність збройних сил Молдови та Республіканської гвардії Придністров'я у червні 1992 р. Які військові формування крім Республіканської гвардії стали на захист молодій республіці?
 6. Як Молдова готувалася до чергового масового вторгнення на територію Придністров'я? Як ви розумієте слово «бліцкриг»?

Глава IX

АПОГЕЙ ВОЄННОЇ СТАДІЇ КОНФЛІКТУ. МИРНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ТА ПОЧАТОК РОСІЙСЬКОЇ МИРОТВОРЧОЇ ОПЕРАЦІЇ (червень–серпень 1992 р.)

Висадка російського миротворчого контингенту. Липень 1992 р.

§ 25. БИТВА ЗА БЕНДЕРИ

Поліцейська провокація та захоплення міста збройними силами Молдови

Вранці 19 червня у Бендерах розпочала роботу погоджувальна комісія Парламенту РМ, яка провела зустріч у міськвиконкомі, а потім у відділі поліції. Того ж дня члени змішаної комісії від Придністров'я виїхали до Кишинєва на чергове засідання, де повинна була обговорюватися тема розроблення деталей плану щодо розведення військ.

Після 15 години, коли в Парламенті Молдови поширилася інформація про перестрілку в Бендерах (як не дивно, на дві години випередила події) і у зв'язку з цим загострилася істерія молдавських депутатів, придністровська делегація вирішила покинути засідання. Після повернення до Бендер парламентарії дізналися подробиці перестрілки, яка зав'язалася і стала сигналом для введення в місто сил поліції та Національної армії Молдови з метою реалізації операції проти мирного населення Бендер, які перебували під контролем міжнародних спостерігачів.

Події у Бендерах цього дня розвивалися таким чином. О 16 годині 45 хвилин до будівлі міської друкарні під'їхав автомобіль з чотирма озброєними гвардійцями з відділу контррозвідки. Оскільки всі вони були з Тирасполя, на них не поширювалася заборона на носіння зброї у місті. У завдання військових входило отримання у друкарні відтиражованих листівок. Щойно двоє гвардійців зникли в будівлі, близько десятка озброєних поліцейських вийшли з міського відділу поліції та попрямували до автомобіля, в якому залишався водій і старший машини офіцер гвардії. Поліцейський, що йшов попереду групи, підняв автомат вгору і дав чергу, показавши у такий спосіб серйозність своїх намірів. Потім він наказав гвардійцям залишити зброю та вийти з машини. Зав'язалася бійка. Не минуло й кількох хвилин, як гвардійців уже тягли до поліції.

На шум стрільби під'їхала міліцейська патрульна машина, по якій поліцейські, зайнявши вигідні позиції у будівлі друкарні, одразу ж відкрили вогонь. Міліціонери були змушені залагти та застосувати зброю.

Про інцидент негайно було проінформоване керівництво міста і міжнародна комісія чотиристоронніх спостерігачів. До будівлі поліції висунулася група гвардійців, але неподалік місця призначення вона потрапила в засідку і була зупинена інтенсивним вогнем, що вівся на ураження. Гвардійці зайняли кругову оборону і наявними силами відбивалися від поліцейських. Надіслана гвардійцям на допомогу група на БТРах зуміла вивести їх з оточення. Серед тих, хто оборонявся, налічувалося шість пораних і один убитий – оператор Бендерського кабельного телебачення В. Воздвиженський, який знімав події, що відбувалися. Стрілянину, розпочату, як за командою, відразу ж після перших пострілів біля друкарні, вже чути було по всьому місту – це молдавські снайпери розстрілювали із засідки і з дахів будинків людей

у формі й мирних жителів, які в паніці розбігалися. Особливо інтенсивно обстрілювалися будівлі міліції та казарми гвардійців.

О 18 годині у Бендерській міськраді зібралися керівники міста, депутати, командування Республіканської гвардії та представники військових спостерігачів. Виваживши ситуацію, вони висунули поліції вимогу негайно відпустити захоплених гвардійців і розпочати переговори про припинення вогню. Однак у поліції категорично відмовилися виконувати цю умову. Спроби зв'язатися телефоном з кимось із керівництва у Кишинєві теж не мали успіху. І лише близько 19 години голова виконкому Бендерської міськради В. Когут нарешті додзвонився міністрові внутрішніх справ Молдови К. Анточу, пояснив становище у місті та передав рекомендації об'єднаних спостерігачів.

На той час перестрілка стихла, і гвардійці були виведені з району друкарні та поліції. Оскільки ситуація в Бендерах контролювалася міжнародною комісією військових спостерігачів і командуванням збройних формувань обох сторін, подальше кровопролиття та стрільбу можна було би припинити самотужки й уникнути загострення становища. Тому у розмові з міністром В. Когут висловив думку, що оскільки ситуація поступово стабілізується, немає необхідності надсилати до Бендер додаткові озброєні підрозділи. Проте К. Анточ, перервавши голову виконкому, заявив, що зобов'язаний захистити поліцейських.

О 19-й годині керівництво Бендерської міськради з гучномовної мережі звернулося до протиборчих сторін із закликом негайно припинити вогонь. Майже в цей же час у с. Варниця за наказом поліції була увімкнена сирена, яка оповіщала волонтерів про терміновий збір. Добровольці отримали у Варницькому відділенні поліції кілька десятків стволів автоматичної зброї та пішки попрямували до Бендер на допомогу поліцейським.

Ближче до 7 години вечора на дузі залізниці, що оминає Бендерську фортецю, зупинився дизель-поїзд «Кишинів–Одеса». З нього вискочили близько ста озброєних людей у камуфляжі, в більшості з яких на руках були білі пов'язки. Не припиняючи стрілянину, вони розділилися на дві групи: одна побігла до мосту через Дністер, інша – у бік станції Бендери-1. Пізніше до міста з двох напрямків Кишинівською і Каушанською трасами почали підходити колони збройних сил Молдови, оснащені бронетехнікою та артилерією.

Влада Кишинєва знала, що Бендери не мали у своєму розпорядженні для оборони жодних бойових засобів. Справді, робітничі загони тільки почали формуватися, зброю відповідно до останньої мирної угоди здали до казарми гвардії, яка на той час вже виявилася заблокованою. Лише добровольчим загонам двох підприємств – машинобудівного та дослідно-експериментального заводів, які знаходилися в районі казарми, вдалося отримати там зброю. Децю пізніше частину озброєння і боеприпасів передали робітничій дружині заводу «Прилад». Для охорони виконкому міська міліція надіслала п'ятьох міліціонерів.

Намагався допомогти Бендерам і Тирасполь. О 20 годині 19 червня у штабі Чорноморського козачого війська зібралися 10 чоловік з його управління та 21 козак з отаманської сотні. Отримавши в Республіканській гвардії п'ять гранатометів і 15 снарядів до них, вони спішно виїхали до Бендер. Мостом через Дністер захисники проривалися на правий берег вже під кулями, і близько 9-ї години вечора загін дістався до виконкому.

Військові спостерігачі від Росії, України, Молдови та Румунії, які перебували у виконкомі, заявили, що змушені залишити свої пости, оскільки воєнні дії, які почалися в місті, не дозволяють їм виконувати покладені на них обов'язки, і про це вони збираються поінформувати своє керівництво. Наступні кілька днів спостерігачі відсиджувалися у готелі.

Молдавське силове угруповання було приведене в рух. Кишинівською та Каушанською трасами через села Варниця, Фирледени й Гиска кілька колон армії Молдови увійшли до Бендер і почали пробиватися до центру. Дрібні розрізнені групи захисників міста не могли перешкодити просуванню армії противника, яка відповідала вогнем з усіх видів зброї, що відразу призвело до жертв серед мирного населення. Основна бронетехніка рухалася по вул. Суворова, яка перетинає центр і веде до Каушан. Цією магістраллю з Каушанського напрямку до Бендер в'їжджали бронетранспортери, викидаючи на ходу десант і обстрілюючи житлові будинки. З Кишинівського та Варницького напрямків колони техніки, солдатів, поліцейських йшли на захоплення мостів через Дністер і у центр міста.

Перший же бронетранспортер Молдови, який виїхав на центральну площу міста з боку вул. Калініна, обстріляв будівлю виконкому. Повернувши на вул. Радянську, він атакував робітничий комітет, штаб гвардії, розстріляв міський музей і автомобілі, що стояли поблизу. Захисники виконкому розміщувалися на другому, третьому і четвертому поверхах. Кістяк оборони склали тираспольські козаки на чолі з похідним отаманом полковником С. Дригловим. Розбившись на п'ятірки, вони зайняли оборону. Дриглов вирішив знищити бронетехніку, яка обстрілювала квартали міста. З двома гранатометами та шістьма снарядами його група розташувалася у дворі магазину, з якого був вихід на вулиці Суворова і Радянську.

Козакові отаманської сотні О. Оттінгеру вдалося підбити із гранатомета два бронетранспортери, що проривалися до виконкому. Його прикривав С. Дриглов зі своєю п'ятіркою козаків. Однак чергова спроба О. Оттінгера дістати БТР, що відходив, закінчилася трагічно: його вбив снайпер, який засів на даху 9-поверхового будинку. Майже одночасно були кинуті дві гранати у С. Дриглова. Одну він відкинув убік, іншу не встиг – вона розірвалася в його руці. Кошовий отаман, що знаходився поряд з ним, сотник Ю. Сороколетов отримав смертельне поранення. Хорунжий А. Єргієв був скошений чергою великокаліберного кулемета з опонівського БТРУ, ополченець, який стояв поруч, теж загинув.

У захисників виконкому закінчувалася та обмежена кількість гранат і патронів, яку вони отримали для оборони. Тим часом бронетехніка Національної армії Молдови й опонівців поперемінно висувалась на площу і відкривала безперервний вогонь по будівлі. Розстрілявши весь свій боезапас, вона відходила назад, і її місце займали інші БТРи. Стрілянина не припинялася ні на хвилину. Приблизно в цей же час на території понтонно-мостового полку та ракетної бригади, які розташовувалися в Бендерській фортеці, почали розриватися снаряди. Гігантським вогнищем запалав склад пально-мастильних матеріалів понтонерів; пожежа тривала цілу добу. Потім спалахнув склад ракетної бригади, а від нього вогонь перекинувся на машинний парк.

Близько 3-ї години ночі армія Молдови захопила міст через Дністер. На виїзді з Бендер у бік Тирасполя перед мостом була розгорнута батарея з чотирьох 100-мм гармат МТ-12 «Рапіра». Повіривши у свої сили та безкарність, молдавські підрозділи навіть зробили спробу вискочити на автомобільний міст через Дністер і атакувати парканські позиції. Проте вогонь з лівого берега і підбита бронемашина змусили їх повернутися назад.

Ближче до ранку бойові дії дещо вщухли. Але їх змінили погроми та пограбування, які тривали весь час перебування молдавської окупаційної армії у місті. Протягом однієї ночі, з 19 на 20 червня, був пограбований банк і майже всі магазини. Валізи, речові мішки, БТРи, автомобілі повністю набивалися товаром будь-якого асортименту.

Рано-вранці 20 червня до виконкому з боку церкви пробився загін із 40 осіб, який склали робітники заводу «Прилад». Увесь вечір і частину ночі манівцями вони пробиралися до центру міста, щоб доставити захисникам отримані у гвардії патрони та гранати. Незадовго до їхнього приходу таким же чином до виконавчого комітету підійшли близько 10 бійців територіального рятувального зведеного загону (ТРЗ). Як з'ясувалося згодом, кількість його захисників становила загалом 96 чоловік.

У цей час виконком з тилу почала оточувати колона молдавської техніки з кулеметними установками з метою не дати можливість його захисникам ефективно оборонятися і маневрувати. Але щойно перша машина з боеприпасами та зенітною установкою під'їхала до перехрестя вулиць Лазо і Суворова, як по ній відразу відкрили вогонь вісім козаків і сержант міліції, які зайняли оборону на даху головопштамту. Їх підтримали міліціонери, які залягли на горищі однієї із сусідніх будівель. Автомашина спалахнула, а за мить почали вибухати боеприпаси. Від трасуючих куль спалахнула і загорілася вантажівка з газобалонною установкою, що стояла поруч.

Козаки мали тільки один гранатомет, а цього було явно недостатньо, щоб знищити таку велику кількість техніки. Тому, швидко зорієнтувавшись, вони стали закидати гранатами автоколону, яка наближалася, і поліцейських, що розбігалися. Від ударної хвилі перекинулася машина, яка прорвалася до училища по вул. Суворова. Поруч

з нею спалахнув підбитий із гранатомета автомобіль з кулеметною установкою, який намагався проскочити по вул. Лазо у бік ринку. Колона техніки була розгромлена.

Того ж ранку повз фортецю в бік центру рухалася ще одна молдавська колона машин, які щільно прямували одна за одною: 12 одиниць БТРів і чотири автобуси, набиті живою силою. Впевнені в тому, що військовий контингент фортеці не вступатиме у бій, вони їхали не поспішаючи, ніби вичікуючи. Проте міліціонери й армійські офіцери несподівано вдарили по колоні із гранатометів та автоматів. Був одразу підбитий БТР, який йшов першим. Через постріли зупинилися ще кілька броньованих машин. Автобуси спіткала та сама доля. Частина техніки все ж таки встигла вивернути по дорозі і рвонула до пам'ятника Російської Слави, але там її чекали гвардійці. Автоколона була розстріляна і спалена.

З настанням ранку молдавська армія продовжила методично добивати решту локальних осередків опору. Особливо сильного обстрілу зазнали будівлі виконкому, робітничого комітету, бази гвардії, вузла зв'язку, комендатури. Декілька разів протягом дня до виконкому дзвонили з Кишинева із пропозиціями, а потім і з вимогами здатися. Керівництву Бендер передали ультиматум Президента Молдови до 16-ї години 20 червня всім захисникам виконкому вийти під білим прапором і скласти зброю. В іншому випадку після закінчення цього часу всі будуть знищені.

Визволення Бендер придністровськими збройними формуваннями

З перших же годин бойових дій у Бендерах керівництво ПМР усіма лініями зв'язку пропонувало владі Молдови негайно припинити кровопролиття. Переконавшись у тому, що спроба домовитися з Кишиневом ні до чого не призводить, а ситуація наближається до критичної, влада вирішила оголосити часткову мобілізацію. У ніч на 20 червня о 1 годині 30 хвилин на лівому березі Дністра по радіо пролунав сигнал, який сповіщав про збір Народного ополчення у місцях формування підрозділів і на підприємствах.

Ще вночі у розташування 14-ї армії почали сходитися жителі Тирасполя з вимогою видати їм зброю для захисту республіки. Проте командувач Ю. Неткачов відмовився давати таку санкцію. І все ж, отримавши інформацію про те, що придністровці підігнали до місць зберігання бойової техніки бульдозери і готові за допомогою них заволодіти нею, генерал погодився видати їм кілька танків.

Вранці 20 червня військове керівництво Тирасполя ухвалило рішення про формування зведеної ударної групи з числа підрозділів Республіканської гвардії, Чорноморського козачого війська, територіального рятувального зведеного загону, батальйонів «Дністер» і «Дельта», Народного ополчення. Ударна група повинна була прорвати оборону противника в районі залізничного й автомобільного мостів через Дністер та закріпитися на даному рубежі для забезпечення подальшого введення збройних формувань ПМР у Бендери.

Протягом дня придністровські формування робили кілька спроб прорвати оборону молдавських військ з метою надати допомогу захисникам міста, які були обложені з усіх боків. Однак усі ці старання були безуспішними. Без прикриття придністровські танки ставали відкритою мішенню протитанкових гармат і гранатометів противника. З восьми танків Т-64, які брали участь у бойових діях, два були знищені.

Близько 19-ї години біля залізничного мосту с. Паркани була сформована штурмова група, складена з двох танків і шести БТРів. Не чекаючи наміченої артпідготовки, вона висунулася на вихідну позицію. Оскільки ширина автомобільного мосту через Дністер не дозволяла йти бойовим порядком, техніка рухалася колоною. В авангарді штурмової групи йшли танки, за ними прямували бронетранспортери. Але щойно головний Т-64 проїхав міст, як по ньому відкрили шквальний вогонь. Підбитий снарядом він зупинив колону.

Щільний вогонь загрожував загибеллю всій бронегрупі. БТР, що рухався за другим Т-64, за наказом командира отаманської сотні Чорноморського козачого війська, який очолював екіпаж, різко взяв вправо й обігнав його. Такий сміливий маневр виявився несподіваним як для опонівців, так і для самої штурмової групи. Після хвилинного збентеження другий танк пішов за бронетранспортером. Противник зосередив весь вогонь на техніці, що проривалася. Козаків, які знаходилися на броні Т-64, вибуховою хвилею від розірваної гранати відкинуло на кілька метрів. Двоє із них загинули. Під шквальним вогнем на граничній швидкості БТР обійшов пост ДАІ та попрямував до міста. Слідом за ним пішов танк. Незабаром обидві машини вже стояли біля виконкому.

До вечора в район залізничного й автомобільного мостів через Дністер придністровці підтягли свіжі сили і здійснили чергову атаку з метою прорвати оборону молдавських військ. Незважаючи на деяку неузгодженість у діях низки підрозділів, ця атака виявилася найбільш успішною. Батальйон «Дельта» на бронемашинах подолав залізничний міст, прорвався в район Бендерської фортеці та заліг у фортечному рові. Слідом за ним проскочив батальйон ополченців, сформований з робітників заводу «Електромаш». Масовану атаку через міст у бік Бендер розпочали формування козаків, ополченців і ТРЗ. Наступаючим допомагали гвардійці, ополченці, офіцери, солдати і міліція, що розташувалися на кріпосному валу, які обстрілювали техніку, що утримувала міст, і живу силу противника. Вогонь з автоматів був відкритий і з боку батальйону хімічного захисту. Істотну роль у бою за міст відіграли російські прапор і значки на броні танків. Вирішивши, що 14-та армія розпочала бойові дії та за технікою підуть російські частини, молдавські підрозділи зменшили свій запал.

Цей бій за міст, що тривав протягом усього дня 20 червня, був важким і кровопролитним. Проте придністровці зуміли прорватися на правий берег, розкидати супротивника, а піхота, що наспіла, лише закріпила успіх. Під час битви молдавські війська втратили вбитими близько 80 чоловік. Придністровські формування

підбили 11 одиниць бронетехніки, захопили чотири гармати МТ-12 «Рапіра», дві бронемашини, дві зенітні спарені установки, два КАМАЗи зі зброєю та боєприпасами. Однак у цьому бою вони також зазнали чималих втрат.

Втративши контроль над мостами через Дністер, молдавські підрозділи стали безладно відступати з центру міста. У паніці кидаючи військову техніку і зброю, вони відходили у бік Каушан, Фирледен, Гирбовця, Варниці. Бойові дії з деблокування Бендер тривали до 2 години ночі. У місті залишалося лише кілька осередків опору – міськвідділ поліції з прилеглими до нього будинками, жіночий гуртожиток, міська в'язниця і кінотеатр «Дружба», де укріпилися опонівці та поліцейські. Оборона цих об'єктів була організована досить грамотно, всі підступи до них добре прострілювалися. Окупаційні сили контролювали також мікрорайони Ленінський, Балку та Шовковий. Лінія фронту пролягла по житловому масиву вздовж вул. Першотравневої.

Так за добу після захоплення Бендер молдавські війська змушені були покинути центр міста. Кишинів, який розраховував протягом саме цього часу «відновити законні структури влади Молдови в Бендерах», зазнав поразки. Бліцкриг не вдався.

Реакція Росії на події у Бендерах

20 червня на засіданні Уряду Російської Федерації обговорювалося питання про загострення ситуації у Бендерах. З різкими заявами з приводу подій, що відбулися, і ролі Молдови у збройному конфлікті виступив віце-президент Росії О. Руцький, який назвав М. Снегура політиком, що зарвався. Результатом обговорення цього питання стало ухвалення російським урядом двох офіційних документів – заяви та постанови.

У заяві, зокрема, йшлося, що останні події у Придністров'ї свідчать про те, що Кишинів намагається вирішити складний політичний конфлікт винятково силовими засобами. Поряд із збройним нападом на Бендери непроваженого обстрілу зазнали також частини російської 14-ї армії. Росія наполегливо закликала керівництво Молдови негайно припинити воєнні дії та висловила готовність усіляко сприяти мирному врегулюванню конфлікту на основі переговорів. У другому документі російський уряд ухвалив, що у разі неспровокованого збройного нападу на військові частини містечка й інші об'єкти збройних сил Росії, а також на військовослужбовців та членів їхніх сімей командирам з'єднань надані повноваження застосовувати в порядку забезпечення права на самооборону адекватні заходи щодо припинення агресивних дій, включно з веденням вогню проти нападників.

Коментуючи названі документи, О. Руцький зазначив, що під прикриттям цинічного ствердження молдавського президента про відновлення законних органів влади була розв'язана кривава бійня, головною жертвою якої стало мирне населення. Тому російський уряд вважає, що має право і зобов'язаний з усією

серйозністю попередити, що не допустить силового вирішення придністровського конфлікту і має намір рішуче виступити проти масового вбивства мирних жителів.

21 червня свою позицію щодо подій у Бендерах висловив Президент Росії Б. Єльцин: «Я хотів би через засоби масової інформації попередити президента Снегура. Ми, звичайно, за те, щоб вирішувати питання за столом переговорів політичним шляхом. Але коли вже є десятки і десятки загиблих, коли йде війна, ми байдужими залишатися не можемо. Зрештою, ми зобов'язані просто відреагувати, щоб захистити людей і припинити кровопролиття. У нас для цього сила є».

Однак влада Молдови по-своєму відреагувала на заяви російських лідерів. Рано-вранці 21 червня з боку Кишинєва та Нових Анєн до Бендер почали підтягуватися свіжі сили і частина тих підрозділів, що відступили. У місті відновилася стрільба. Прицільним вогнем з дахів багатопверхових будівель снайпери били по дитячій лікарні, де знаходилися діти і медичний персонал, по вікнах міськлікарні, в якій лежали десятки поранених. Того дня Бендери здригалися від вибухів снарядів та мін. Молдавські мінометники обстріляли водозабірну зону у районі с. Липкани з метою позбавити місто водопостачання. Артилерія цілеспрямовано обстрілювала житлові квартали, вбивала та калічила мирне населення.

Бендерчани – люди похилого віку, жінки, діти – з раннього ранку почали залишати місто. Єдиною надією на порятунок був для них Бендерський міст, який сполучав правий і лівий береги Дністра. Біженці рухалися безперервним потоком у повній тиші, лише зрідка чути було дитячий плач. Періодично лунали постріли – це снайпери били по людях, що залишали місто...

Вранці 22 червня молдавська армія продовжила висування та зосередження бронетехніки й живої сили навколо Бендер і на околицях. Ближче до обіду був захоплений залізничний вокзал. До будівлі поліції на КАМАЗах і бронетранспортерах поспішно та у великій кількості підвозилися боєприпаси – опонівці готувалися до воєнних дій. Місто періодично зазнавало мінометного обстрілу.

До кінця дня 22 червня придністровські формування атакували Бендерський відділ поліції. Під час цієї операції молдавська армія вперше застосувала бойову авіацію. Два МіГ-29 Меркулештського винищувально-авіаційного полку завдали удару по стратегічно важливому об'єкту – мосту через Дністер, який пов'язує лівобережжя з Бендерами. Бомбокидання виявилось неточним – міст не постраждав. Проте кілька бомб вибухнуло у болгарському селі Паркани, розташованому на лівому березі Дністра, що призвело до жертв серед мирного населення. Прямим влученням був знищений житловий будинок – загинула вся сім'я.

Бомбардування бойової авіації Молдови справило тяжкий психологічний вплив як на жителів, так і на захисників Бендер. До того ж через недостатню підготовленість, неузгодженість дій та відсутність єдиного командування збройними формуваннями «захлинулась» атака на бендерську поліцію – придністровська

сторона зазнала великих втрат. Частина захисників, не сподіваючись на позитивний результат подій, почали залишати місто. Глибокої ночі колона гвардійців і ополченців, що відступала, в умовах плутанини і хаосу потрапила під «дружній» вогонь козаків і міліції, які розташовувалися у фортеці. Результатом його стали десятки вбитих і велика кількість поранених.

Ближче до ранку 23 червня захисники, що відступили, дещо заспокоївшись і охолонувши від бою, окремими групами почали повертатися в місто і займати вихідні рубежі. Незабаром у Бендери повернулася і гвардія. О 5-й годині передові пости вже стояли на колишніх позиціях.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- камуфляж
 - понтонер
 - ТРЗ
 - авангард
1. Що стало сигналом для введення Національної армії Молдови у м. Бендери 19 червня 1992 р.? Це був спонтанний чи ретельно підготовлений напад? Аргументуйте свою відповідь.
 2. Оцініть дії захисників міськвиконкому. Чи вважаєте ви цю будівлю стратегічно важливим об'єктом? Чому?
 3. Які бойові засоби мали захисники міста для його оборони?
 4. Складіть хронологію подій захоплення Бендер армією Молдови 19–20 червня 1992 р.
 5. Як вдалося «переконати» командувача 14-ї армії Ю. Неткачова видати кілька танків тираспольським ополченцям?
 6. Розкажіть про бої за бендерські залізничний та автомобільний мости через Дністер.
 7. Які чинники сприяли провалу блицкригу Молдови у Бендерах? Назвіть щонайменше три.
 8. Якою виявилася офіційна реакція російського уряду на розв'язану Молдовою криваву бійню в Бендерах? Про що попереджали у своїх зверненнях О. Руцький і Б. Єльцин?
 9. Дайте оцінку «війні» з мирними жителями, яку вела молдавська армія 21–22 червня у Бендерах.

§ 26. ПОЧАТОК ПЕРЕГОВОРІВ ПРО МИРНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Прибуття до Тирасполя генерала О. Лебеда

23 червня до Тирасполя з Москви прибула група офіцерів Міністерства оборони Росії для координації дій 14-ї армії та окремих частин центрального підпорядкування, що знаходилися на території Придністров'я під час воєнних дій. Групу очолив генерал О. Лебедь, який за вказівкою віце-президента Російської Федерації О. Руцького повинен був серед інших вирішити головне питання: зупинити кровопролиття будь-якими доступними засобами. У перший же день свого перебування у Придністров'ї генерал скликав нараду у штабі армії, на якій поставив завдання в найкоротші терміни відмобілізувати дивізію, армійські частини та провести їхнє укомплектування за законами воєнного часу. За його ж наказом прибулий з ним батальйон спецназу повітряно-десантних військ протягом доби перекрив усі дороги в зоні відповідальності 14-ї армії.

Того ж дня у залі Військової ради армії командири придністровських збройних формувань доповіли про ситуацію та стан справ. Вислухавши присутніх, О. Лебедь дійшов висновку, що усі військові структури ПМР – гвардійці, козаки і загони ТРЗ – діють на рівні неорганізованих партизанських загонів, кожен сам собою. Ніхто нікому не підкоряється, не налагоджені взаємозв'язки, зв'язок між 14-ю армією та збройними формуваннями Придністров'я. Республіканське управління з оборони й безпеки не контролює їхню діяльність і не володіє ситуацією. Відсутність єдиного командування, роз'єднаність дій воєнізованих підрозділів дуже погано впливають на загальний перебіг подій, констатував генерал.

На закінчення О. Лебедь заявив про необхідність негайно створити єдиний штаб оборони Придністров'я на базі 14-ї армії. Щоб мати чітку картину, він став вимагати від командирів формувань у терміновому порядку надати достовірну інформацію про особовий склад, техніку й озброєння, налагодити систему зв'язку та взаємодії, а за необхідності провести доозброєння.

23 червня молдавська артилерія розпочала планомірний інтенсивний обстріл Дубоссар, Григоріополя, села Дзержинське. Артилеристи 14-ї армії, всупереч забороні Неткачова, перебазували техніку в район Дубоссар, і вже у другій половині дня батарея підполковника Фірсова обстрілювала артилерійські та мінометні батареї супротивника в діапазоні від Григоріополя до Дубоссар.

Слід зазначити, що на той момент артилерія 14-ї армії мала лише три батареї, укомплектовані особовим складом, – вони фактично і брали участь у воєнних діях. Установки «Ураган» і «Гіацинт» були передані Молдові, а на лівому березі були лише три бойові машини БМ-21 «Град».

Отримавши у відповідь сильний удар російської артилерії, молдавське командування вирішило змінити тактику ведення бойових дій. Для досягнення успіху в майбутніх битвах за Бендери і Тирасполь артилеристи Молдови відсунули свої вогневі позиції від лінії прилягання на відстань від 5 до 20 км, тобто вивели їх за межі досяжності вогню артсистем, що були на озброєнні на лівому березі. Вогневі позиції своїх мінометних батарей у Бендерах, Кошниці, Дороцькому противник розмістив на території підприємств, у школах, лікарнях, очевидно, думаючи, що по цих об'єктах вогню у відповідь не буде. Вдень і вночі поодинокі гармати вели з правого берега безприцільну стрілянину по великих площах. У Бендерах на дахах багатоповерхових будівель були встановлені міномети, з яких велася цілеспрямована стрільба по промислових підприємствах, закладах, міських кварталах, що постійно тримало у страху мирне населення. У квартирах на нижніх поверхах житлових будинків розташувалися опонівці й волонтери, на верхніх – залишалися жити цивільні особи, які, по суті, ставали заручниками.

Централізоване керівництво артилерією та засобами артрозвідки, чітка їхня взаємодія, а також географічні особливості місцевості лівобережжя (більш низьке його розташування стосовно до правого берега) – все це було вигідне молдавській стороні – могло дозволити їй добитися не тільки повної вогневої переваги, але й, можливо, навіть знищення придністровських позицій.

Завдяки перегрупуванню військ І. Косташ розраховував усіма наявними у нього артилерійськими системами завдати несподіваних ударів по Тирасполю з метою викликати паніку серед його жителів, потім розсікти Придністров'я на кілька частин і після потужної арtpідготовки розпочати наступ у трьох напрямках.

Бендери на лінії фронту

24 червня формування Народного ополчення, бійці міського ТРЗ та козаки зайняли у Бендерах оборону. З ними взаємодіяли робітничі загони деяких підприємств, що організували тісний зв'язок з ополченцями с. Гиска, які внаслідок воєнних дій опинилися в тилу. Вживалися й інші заходи щодо зміцнення оборони. Так, щоб не допустити прохід супротивника залізницею, довелося розібрати ділянку колії. До міста переправлялися міномети, виготовлені робітниками придністровських заводів, формувалися мінометні взводи і батареї. Наявні у розпорядженні захисників Бендер танки з екіпажами розподілялися за позиціями. Після бомбардування Паркан молдавськими літаками була посилена протиповітряна оборона міста.

З припиненням активних бойових дій ситуація у спорожнілих Бендерах залишалася досить напруженою. У деяких районах міста була відновлена подача електроенергії, більш чи менш організована евакуація біженців. Водночас стала загострюватися проблема нестачі продуктів, медикаментів, перев'язувальних матеріалів. Тому гуманітарна допомога, яка на той час почала надходити з Росії, була дуже вчасною.

24 червня вперше з початку бойових дій у місті безкоштовно роздавали хліб, який привезли з Тирасполя.

Украй серйозною виявилася проблема поховання трупів. Щоб не допустити спалаху епідемії, городяни змушені були ховати загиблих прямо на подвір'ях будинків або у прилеглих скверах. Не завжди вдавалося з'ясувати особистості жертв, тому кількість осіб, які зникли безвісти, постійно збільшувалася. Крім тих, хто помер у лікарні від ран, у Бендерах залишалися непохованими тіла, зібрані легендарним Никифором Северіним. Двічі на день він виїжджав у місто на своєму тракторі, названому в народі Човном Харона, підбирав на вулицях загиблих і привозив їх до лікарняного моргу.

Коли в морзі не залишилося місця, трупи довелося складати довкола будівлі. Однак в умовах літньої спеки це могло призвести до загрозливих наслідків. Потрібно було вживати термінових заходів. І тоді у дворі лікарні вирішили викопати величезний рів. Тіла загорнули у чорний поліетилен та поховали у спільній могилі. Над місцем поховання кожного загиблого встановили таблички з фотографією та описом особливих ознак і прикмет. Тільки завдяки цій тяжкій, страшній роботі родичі згодом змогли відшукати останки своїх близьких і перепоховати їх за християнськими звичаями.

Частину вбитих відправляли до Тирасполя. Але невдовзі і там морги переповнилися. На допомогу прийшло автотранспортне підприємство № 2, що виділило 17 потужних рефрижераторів, до яких укладали привезені трупи. Впізнати вбитих було надзвичайно важко, оскільки багато хто надходив без будь-яких документів. З цієї причини невідомі загиблі були поховані лише за півтора–два місяці.

Після відходу з Бендер збройні сили Молдови зайняли всі ключові позиції навколо міста. Продовжуючи вести постійний контроль над придністровською стороною, вони нарощували свій потенціал: на панівних висотах розгортали артилерійські позиції, у лісопосадках концентрували бронетехніку.

Тим часом місцеві поліцейські, посилені опонівцями, як і раніше утримували частину центру Бендер. У місцях свого розташування вони мінували вулиці, будували барикади і рили окопи. У районах міста, які перебували під контролем загонів молдавської поліції, раз-по-раз лунала стрілянина. Мародери спустошували магазини та склади, відбирали у мешканців особисте майно, викрадали автомобілі. Вантажівки і бронетранспортери, що виїжджали з міста, були ущерть забиті нагробованим. Опонівці й волонтери вивозили із заводів і фабрик обладнання, сировину та продукцію. Серйозні збитки були завдані консервному й молокозаводу, меблевій і взуттєвій фабрикам. Вивезення матеріальних цінностей мало організований характер. Усе, що неможливо було демонтувати, за наказом міністра національної безпеки Молдови Плугару підлягало знищенню.

Зміцнившись на правому березі, молдавська армія одночасно продовжувала бойові дії в районі Дубоссар, інтенсивно обстрілюючи житлові квартали міста і

гідроелектростанцію. Знову з'явилися вбиті й поранені. Увечері 24 червня на Дубоссари обрушився шквальний вогонь з артилерійських гармат, мінометів і кулеметів, який не припинявся всю ніч і закінчився лише вранці наступного дня. Стільки ж часу молдавські війська обстрілювали з усіх видів зброї Григоріополь. Застосовувалась і шрапнель. Опонівці також здійснили атаку на Кочієрському напрямку, проте ця вилазка була відбита.

На середину червня, тобто на початок бендерського етапу війни, оборона на Дубоссарській ділянці фронту була досить стійкою і надійною. До того ж, тактична перевага виявилася вже на боці захисників ПМР, які займали найвигідніші стратегічні позиції. Тому як заходи у відповідь на обстріл противника, що продовжувався, було вирішено перейти на Дубоссарській ділянці фронту до активних бойових дій. Викликано це було, перш за все, оперативно-тактичними міркуваннями: не допустити наступу молдавської армії на цьому напрямі та перешкодити їй перекинути підготовлені військові підрозділи на Бендери. Була обрана тактика зосереджених вогневих нальотів на заздалегідь розвідані правобережні позиції. Починаючи з 25 червня такі нальоти здійснювалися із залученням артилерії, яка першого ж дня вразила 19 цілей. У результаті противник на кілька діб був паралізований.

26 червня у Бендерах придністровські підрозділи витіснили опонівців із кварталів, що прилягали до вул. Першотравневої, та із приватного сектору між вулицями Калініна і Комуністичною. Першотравнева вулиця стала лінією фронту і коридором, який пов'язував міськвідділ поліції з Кишиневом. Місто розділилося на дві частини: центральний район контролювався придністровськими збройними формуваннями, а мікрорайон Ленінський залишався окупованим армією Молдови.

Наступного дня, 27 червня, бійці окремої роти ТРЗ м. Бендери зайняли оборону в районі плавального басейну, дитячого садка і гуртожитку взуттєвої фабрики, п'ятиповерхова будівля якого була найбільш вигідною у стратегічному плані. Противник не міг змиритися із втратою цього рубежу і не припиняв атаки. Придністровська сторона, у свою чергу, відповідала вогнем, завдаючи відчутної шкоди атакуючим. Бої в цій частині міста тривали десять днів, до 7 липня 1992 р.

Під час захисту будівлі гуртожитку взуттєвої фабрики (згодом названої «Будинок Павлова» за аналогією з Будинком Павлова у період оборони Сталінграда під час Великої Вітчизняної війни) загинуло шестеро придністровців, 32 отримали поранення. Незважаючи на такі втрати, захисники не залишили своїх позицій і продовжували утримувати об'єкт. Усі зусилля противника переломити перебіг подій на даній ділянці на свою користь не мали успіху.

Попереджувальне розгортання 14-ї армії

27 червня відбулася зміна командування 14-ї армії – її очолив Олександр Лебедь. Відразу після призначення генерал дав першу прес-конференцію, на якій

чіткими, недвозначними формулюваннями позначив свою позицію: армія продовжить зберігати нейтралітет, але якість його зміниться – це буде озброєний нейтралітет. Не у традиціях і характері росіян, сказав О. Лебедь, байдуже спостерігати, як на їхніх очах убивають, ранять, калічать мирних жителів, жінок, людей похилого віку і дітей. Генерал відверто заявив, що для досягнення миру він взаємодітиме зі збройними формуваннями Придністров'я і що 14-та армія у разі агресії Республіки Молдова візьме участь у бойових діях.

Поставлене завдання щодо відновлення боєздатності дивізії та армійських частин командування армії вирішило у найкоротші терміни. З ініціативи О. Лебеда Придністровський військовий комісаріат оголосив про мобілізацію на перепідготовку із запасу спеціалістів протиповітряної оборони, артилеристів, механіків, водіїв на базі 14-ї армії. На лівому березі розпочали роботу військкомати, у навчальних центрах стали проводитися бойові стрільби, бойове злагодження екіпажів БМП і танків, інших підрозділів. Відновлювалася приведена у непридатний для застосування стан і розукомплектована за наказом Неткачова техніка й озброєння.

Протиповітряна оборона 14-ї армії нарешті отримала наказ відкривати по повітряних цілях, які мали намір бомбити Придністров'я, не відлякуючий, а вражаючий вогонь. У ніч на 30 червня до Бендерської фортеці увійшов танковий полк 59-ї дивізії, а на початок липня 59-а мотострілецька дивізія та інші частини російської армії були відмобілізовані й готові до бойових дій.

За вказівкою О. Лебеда придністровським формуванням було передане озброєння, боєприпаси та військова техніка. У кадрованих частинах 14-ї армії проводилася прискорена перепідготовка сотень придністровських резервістів. У Бендери спрямовувалася зброя, на позиції висувалося поповнення. У Тирасполі запрацював Бендерський військкомат. Була реалізована пропозиція О. Лебеда про створення єдиного штабу оборони Придністров'я на базі 14-ї армії.

У Бендерах у цей час продовжувався підрахунок матеріальних збитків і людських жертв. Станом на 30 червня 70 % городян залишили свої будинки. Більшість жителів втікали в Одесу та райони України, які межують із Придністров'ям. Точну кількість загиблих під час боїв, було важко встановити. За оцінкою голови міста В. Когута, до кінця червня налічувалося близько 400 убитих, майже тисяча людей звернулася до медичних закладів з пораненнями різного ступеня тяжкості.

Допомога Придністров'ю йшла з багатьох куточків колишнього Радянського Союзу. Санкт-Петербург, Новосибірськ, Ростов, Челябінськ, Брянськ, Львів, Одеса, Черкаси й інші міста надсилали в постраждалий регіон продовольство та медикаменти, відряджали лікарів-добровольців, приймали придністровських біженців і дітей, що залишилися без батьків, розміщували їх у пансіонатах і будинках відпочинку.

Не залишилася байдужою до подій у Придністров'ї і Москва. 2 липня глава уряду російської столиці Ю. Лужков підписав розпорядження про надання

гуманітарної допомоги мешканцям Бендер і Дубоссар. Московському Департаменту продовольчих ресурсів було доручено відправити у ці міста висококонцентровані продукти харчування. Сюди ж спрямовувалися бригади московських лікарів, сформовані з добровольців Головним управлінням охорони здоров'я Москви. Крім того, на відплатній основі столичний уряд виділив для Придністров'я 400 тонн борошна вищого ґатунку, 100 тонн макаронних виробів, 200 тонн вершкового масла та багато інших продовольчих товарів. Гуманітарна допомога надходила також з різних московських фондів і структур.

Російська столиця надавала безпосередню допомогу і захисникам Придністров'я, які постраждали під час бойових дій. Наприкінці червня до московських шпиталів доставили 23 особи, які потребували особливої кваліфікованої медичної допомоги. Десять осіб, які отримали найбільш важкі поранення, були оперативно доставлені літаком-лабораторією із Придністров'я до Москви і розміщені в Головному військовому клінічному шпиталі ім. М. Бурденка, де їм були зроблені найскладніші операції.

Активізація Молдовою бойових дій. Нанесення 14-ою армією превентивних вогневих ударів у відповідь

З 27 червня щільність артилерійського вогню з молдавського боку ще більше посилилася. Противник продовжував підтягувати до Дністра свіжі сили. 28 червня активізувало свої дії молдавське угруповання на Кошницькому плацдармі – воно повинне було перекрити єдину дорогу з Тирасполя й у такий спосіб відсікти від нього склади з боеприпасами, які знаходилися в с. Колбасна.

Наступного дня, 29 червня, внаслідок масованого артилерійського обстрілу в Бендерах спалахнули численні пожежі. Полум'ям були охоплені комбінат «Фанеродеталь», бавовняна фабрика, склади шовкового комбінату, дитячі ясла № 5. Пожежна команда, спрямована до одного з місць виникнення пожежі, була розстріляна волонтерами з гранатометів й автоматичної зброї. У цій бійні один пожежник загинув, решта членів екіпажу зазнала поранень різного ступеня тяжкості. Машина була знищена. Внаслідок перестрілки, що зав'язалася в районі поліції, троє захисників міста були вбиті, 35 поранені. У Дубоссарах із правого берега з мінометів обстрілювалася гребля ГЕС. Не припинялася кулеметна й автоматна стрілянина по околицях с. Кошниця.

30 червня озброєні формування Молдови неодноразово масовано обстрілювали Бендери з усіх видів зброї, сподіваючись повернути втрачені позиції. Горів гуртожиток м'ясокомбінату і середня школа № 15, серйозної шкоди було завдано міському ліцею та низці інших об'єктів. На м'ясокомбінаті постраждала аміачна система, на біохімічному заводі вогонь підбирався до ємностей з аміаком. Цього дня загинули семеро захисників міста, близько 30 отримали поранення. Серед мирного населення налічувалося 20 убитих і поранених.

У ці ж дні на Кіцканському плацдармі молдавські підрозділи поспішно почали зводити бетонні капоніри для батареї БМ-21. 29 червня вона була вже повністю розгорнута, укріплена на позиціях і будь-якої миті могла розпочати обстріл лівобережжя, що неминуче призвело б до багатотисячних жертв. Вночі 30 червня Тирасполь здригнувся від артилерійської канонади. Городяни вирішили, що наступає молдавська армія. Однак уранці всі дізналися, що це стріляли російські артилеристи. На позиціях молдавської батареї «Град» залишилася лише купа металу та понівечені бетонні конструкції.

1 липня молдавська артилерія з особливою жорстокістю була по Григоріополу, Кочієрському плацдарму та Дороцькому напрямку. У Бендерах обстріляли відразу два мікрорайони – Сонячний і Північний. 2 липня військові формування Молдови вкотре обстріляли житлові будинки у Дубоссарах. Прямим влученням снаряда була розбита система управління турбінами на ГЕС.

О 3-й годині ночі з 2 на 3 липня російські артилеристи завдали по скупченням живої сили та бойової техніки армії Молдови вогневого удару, найпотужнішого за період воєнних дій. Обстріляли Кіцканський плацдарм, бази відпочинку поліцейських формувань і волонтерів. Артилерія накрила вогнем колону, що висувалася на Каушанському напрямку, яка складалася з понад 500 осіб і кількох десятків одиниць техніки. До місця призначення прибули лише близько 70 осіб. Була знищена також велика кількість техніки у районі Варниці й колони артилерії на Кишинівському напрямку. Але головний удар припав на Гирбовецький ліс, де розташовувалася база з пересильним пунктом відмобілізованих і підготовлених фахівців, склади з боеприпасами, пально-мастильними матеріалами та значною кількістю бойової техніки. Тієї ночі російські артилеристи випустили понад 800 снарядів.

Вранці 3 липня М. Снегур терміново вилетів до Москви. Того ж дня відбулася його зустріч з Б. Єльциним, на якій президенти вели переговори щодо створення надійного механізму для виконання угоди про припинення вогню. Російський президент категорично виключив можливість воєнного вирішення придністровської проблеми. На прес-конференції, яка відбулася потім, М. Снегур заявив: «Ми з Б. Єльциним будемо гарантами припинення вогню. Буквально з цієї години».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- відплатна основа
- превентивний
- капонір

1. З якою метою приїхали у Придністров'я російські офіцери на чолі з О. Лебедем? Яке завдання перед генералом поставив віце-президент РФ О. Рущикий?
2. Як оцінив О. Лебедь стан військових структур ПМР на нараді 23 червня? Яких негайних заходів було вжито?
3. За яким принципом молдавське командування розміщувало свої вогневі точки? Які переваги забезпечував ландшафт правобережжя?
4. У чому полягає подвиг бендерчанина Никифора Северіна?
5. Охарактеризуйте стан фронту в районі Бендер і Дубоссар на середину червня.
6. Чому захисникам м. Бендери було важливо закріпитися й утримувати «Будинок Павлова»?
7. Як змінився стан збройних сил Придністров'я після призначення О. Лебеда командувачем 14-ї армії?
8. Яку допомогу надавали Придністров'ю міста колишнього Радянського Союзу у період воєнних дій?
9. Розкажіть про бої, що відбувалися з 30 червня до 3 липня. На чиєму боці була стійка перевага? Завдяки чому вона була досягнута?

§ 27. ЗАВЕРШЕННЯ ПЕРЕГОВОРІВ І ПІДПИСАННЯ В МОСКВІ УГОДИ ПРО МИРНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ. ПОЧАТОК МИРОТВОРЧОЇ ОПЕРАЦІЇ РОСІЇ У ПРИДНІСТРОВ'І

Підписання спільної угоди про припинення вогню у с. Лиманське

Наступного дня після зустрічі у Кремлі президентів Росії та Молдови О. Лебедь зробив заяву. У ній він зазначив, що переговори, які відбулися на вищому рівні, – лише відстрочення, отримане Молдовою для підготовки нового удару по Придністров'ю. Генерал стверджував, що на правому березі триває концентрація військових формувань для створення наступального угруповання, і це підтверджується низкою конкретних дій. О. Лебедь надав також інформацію про кількість вбитих і поранених серед мирного населення, навіть факти збитків, завданих економіці, господарству й інфраструктурі Бендер. На думку командарма, все це є геноцидом, розгорнутим Молдовою проти власного народу. Людей, які живуть тут, йшлося в його заяві, просто знищують – систематично, по-езуїтськи, по-звірячому. До того ж знищують таким чином, що есесівці зразка 50-річної давності здаються просто шмаркачами. Виходить, якщо вірити тому, що в Бендерах йде «відновлення конституційного порядку», то всій світовій спільноті доведеться переглянути поняття «окупація»,

констатував генерал. З наведених у заяві фактів О. Лебедь зробив кілька основних висновків, перший з яких звіщав: «На цю благодатну землю лягла тінь фашизму...».

До цього часу багато експертів вже дійшли думки, що врегулювати збройний конфлікт можна лише визначенням політичного статусу Придністров'я, і без вирішення цієї проблеми жодні попередні домовленості, жодні механізми, що їх гарантують, не зможуть надовго зберегти мир у регіоні. Однак зовсім не всі у Молдові були згодні з таким трактуванням цього питання. Крім того, неприйнятність для її керівництва будь-якого статусу Придністров'я, жорсткий курс лідерів ПМР на незалежність, загибель сотень мирних бендерчан у боях 19–22 червня, відсутність реальних можливостей виведення 14-ї армії – всі ці факти сприяли переростанню конфлікту в нову якість. Після зустрічі в Москві 3 липня Б. Єльцина та М. Снегура й обіцянки останнього бути гарантом припинення вогню збройні сутички стали ще запеклішими, а домовленості навіть на найвищому рівні порушувалися з певною регулярністю. До того ж, армія Молдови вперше за період воєнних дій застосувала установки реактивної системи залпового вогню «Град». Артилерійські дуелі велися вже з десятків стволів.

5 липня на правому березі Дністра активізувалася діяльність командних пунктів управління військами на Бендерському, Кіцканському та Кошницькому напрямках. Пізно ввечері й усю ніч збройні формування Молдови з усіх видів зброї вели обстріл придністровських позицій по лінії фронту від Дубоссар до Бендер. У районі Дубоссарської ГЕС та у с. Дороцьке зав'язалися запеклі бої. Масованого обстрілу зазнали позиції ополченців на околицях Григоріополя, на виїзді з Бендер і поблизу Гирбовецького лісу. У Бендерах бронетранспортер опонівців вів прицільний вогонь з кулемета по житлових будинках на вул. Комуністичній.

Трагічна ситуація склалася із 6 на 7 липня. Увечері молдавська сторона здійснила масовану вогневу атаку по центру Дубоссар. Вогонь вівся з кулеметів, мінометів і гармат приблизно 152-мм калібру. Внаслідок прямого влучення великокаліберного снаряда у будівлю міськвиконкому загинули десять осіб – керівники підприємств, організацій, депутати, які зібралися на чергову нараду. Вночі 7 липня Молдова зосередила артилерійський вогонь з установки «Град» на с. Цибулівка, розташованому за 20 км від району бойових дій. У цьому мирному селі не було ані військових об'єктів, ані скупчення живої сили, ані місць базування бойової техніки. Підсумком варварського обстрілу с. Цибулівка стали семеро загиблих, включно з дітьми, 15 поранених, вісім зруйнованих селянських будинків.

У Бендерах, у районі кінотеатру «Дружба», перестрілка не припинялася до 7 липня. Того дня під прикриттям зенітної установки «Шилка» опонівці несподівано атакували придністровські позиції. Однак, незважаючи на масований вогонь, ополченці рубіж не здали. Вранці 8 липня біля цього ж кінотеатру молдавські парламентарії викинули білий прапор, після чого відбулася домовленість із придністровською стороною про вивезення тяжкопоранених і загиблих.

На думку військових експертів, Молдова не мала сил для великомасштабних воєнних дій по всьому фронту. Проте в районі Бендер вона зосередила близько 4 тис. військовослужбовців, бронетехніку, артилерійське озброєння у кількості, достатній для того, щоб стерти з лиця землі не лише Бендери, а й Тирасполь. Військові фіксували, що з молдавського боку вогонь вівся не стільки по вогневих позиціях, скільки по важливих промислових об'єктах міста.

7 липня, на аеродромі у с. Лиманське Одеської області України відбулися переговори делегацій Росії, Придністров'я та Молдови. У підписаній спільній угоді передбачалося негайне припинення вогню з усіх видів зброї, бойової та іншої техніки, пристосованої для ведення воєнних дій, а також відведення з вогневих позицій з 0-ї години 8 липня мінометів та артилерійських систем, бойових броньованих машин, гарматних і кулеметних установок.

Згідно з домовленостями, досягнутими в Лиманському, увечері 7 липня всім військам ПМР відкритим текстом по радіо передали наказ про припинення вогню. Так само повинне було вчинити і командування молдавської сторони, але незважаючи на підписання угоди, воно цього не зробило. До того ж, інтенсивність обстрілу придністровських позицій посилювалася. Уночі 8 липня вкотре були обстріляні пости гвардійців та ополченців у районі ГЕС, заводу ЗБВ-9 і метеостанції у Дубоссарах. У Бендерах противник відкрив мінометний вогонь по залізничному вокзалу, будівлі ДТСААФ, ремонтному заводу. Методичного обстрілу з гармат великого калібру зазнали позиції захисників Григоріопольського районного центру. З правого берега на лівий через Дністер переправилося понад 300 людей живої сили та п'ять одиниць бронетехніки.

9 липня була організована зустріч спостерігачів із двох берегів. У процесі переговорів з'ясувалося, що командування Молдови не робить жодних дій щодо припинення вогню та відведення техніки, крім того, воно навіть не поінформувало про ухвалені рішення особовий склад. 12 липня керівництво Збройних сил ПМР тричі передавало своїм частинам наказ про припинення вогню. У відповідь на це супротивник лише активізував обстріл по бойових позиціях придністровців, до того ж з використанням мінометів.

Підписана в Лиманському угода була аж ніяк не першим подібним документом за п'ять місяців збройного конфлікту у Придністров'ї. Але оскільки всі попередні не дали жодного результату, у дієвість лиманських домовленостей ніхто особливо не вірив. Проте всупереч сумнівам вони все ж таки почали реалізовуватися. Насамперед сторони обмінялися військовими спостерігачами, покликаними стежити за відведенням на безпечну відстань важкої бронетехніки, артилерії та іншого озброєння.

Нарешті у зоні конфлікту замовкли важкі гармати. Зняття їх з бойових позицій та переміщення у встановлені місця були першими кроками на шляху до миру. Щоправда, в районі Дубоссар усе ще тривали окремі перестрілки, а Бендери, як і раніше, залишалися гарячою точкою. І хоча з міста була виведена артилерія та

бронетехніка, то в одному, то в іншому його районі періодично чуто було стрілянину, яка велася з кулеметів і мінометів. День, коли налічувалися один-два вбиті або кілька пораних, вважався спокійним.

Підписання у Москві угоди про мирне врегулювання збройного конфлікту у Придністров'ї

Домовленість про припинення вогню, досягнута між Б. Єльциним і М. Снегуром у Москві 3 липня, потребувала подальшого підкріплення. З цією метою 13 липня Кишинів і Тирасполь відвідав віце-президент Росії О. Руцький. На зустрічах з М. Снегуром та І. Смирновим він обговорив подальші заходи щодо врегулювання конфлікту. Тирасполь висунув свій план його мирного вирішення. Загалом цей проект збігався із пропозиціями Кишинєва, хоча й містив деякі пункти, які спричинили незгоду молдавської сторони.

Поки представники двох берегів вели переговори, у Бендерах продовжували підраховувати втрати. За інформацією голови виконкому міськради В. Когута, у період з 1 по 14 липня до лікарень міста надійшли 226 осіб – жертв обстрілів, з яких 147 – цивільні особи. Із загальної кількості доставлених до медичних закладів 14 осіб померли від ран. Загальна кількість загиблих за ці дні у Бендерах становила 38 осіб.

18 липня офіційна делегація Росії завершила роботу щодо визначення механізму мирного врегулювання збройного конфлікту у Придністров'ї. Від придністровської сторони у цьому напруженому політичному діалозі взяв участь І. Смирнов, члени погоджувальної комісії з врегулювання конфлікту з Молдовою, представники м. Бендери та керівники деяких структур влади республіки. Принципові відмінності виробленого документа від багатьох попередніх полягали в тому, що вперше повноправною стороною переговорного процесу ставала ПМР, а його гарантом також вперше виступала така держава, як Росія.

Нарешті за довгий час протистояння за стіл переговорів було допущене Придністров'я. У політичних колах уже зрозуміли, що без підписання ним угоди про шляхи вирішення конфлікту цей документ ризикує залишитися простою декларацією. Те, що Тирасполь підтримав запропонований план врегулювання, свідчило про результативність роботи, проведеної російською делегацією.

21 липня 1992 р. була підписана Угода «Про принципи мирного врегулювання збройного конфлікту у Придністровському регіоні Республіки Молдова». Ця процедура відбувалася в Москві у Георгіївській залі Кремля у присутності численних представників засобів масової інформації. У підписанні документа такого рівня вперше взяла участь делегація ПМР на чолі з її Президентом І. Смирновим. Перед початком церемонії відповідно до протоколу придністровцям було запропоновано стати під молдавський триколон, проте вони відмовилися і перейшли під прапор Російської Федерації.

Підписана угода складалася з восьми статей. Цей документ практично дозволяв добитися припинення вогню та відведення військової техніки, чого протягом багатьох місяців вимагало Придністров'я. Гарантом недопущення кровопролиття офіційно стала Росія. Угода передбачала створення зони безпеки і заснування спеціальної комісії для забезпечення контролю за процесом припинення вогню і відведення формувань, до якої входили представники трьох сторін – Росії, Придністров'я та Молдови.

Документ містив низку особливостей. Шлях врегулювання придністровського конфлікту був аналогічним до обраного в Південній Осетії. Це означало, що у розподільних силах, сформованих тристоронньою комісією, кожна сторона виступала під своїм національним прапором. Таким чином, до їхнього складу мали увійти молдавський, російський і придністровський контингенти. Миротворча операція у Придністров'ї здійснювалася на основі двосторонньої міждержавної угоди, підписаної президентами Росії та Молдови у присутності І. Смирнова. Це підтверджувало згоду придністровської сторони на залучення Російської Федерації до участі у врегулюванні конфлікту.

Незважаючи на політичні протиріччя всередині країни і складне геополітичне становище, Росія все ж таки виконала влітку 1992 р. у Придністров'ї певні дії, які слід розцінювати як примус Молдови до миру. Шляхом попереджувального розгортання 14-ї армії та демонстрації військової сили, завдання превентивних вогневих ударів Росія зуміла домогтися домовленості про припинення відкритих бойових дій і проведення розподільної миротворчої операції. За півтора десятка років, у серпні 2008-го, Росія в Південній Осетії здійснила аналогічну операцію щодо примусу агресора – Грузії – до миру, але вже у воєнному форматі. Важливу роль у врегулюванні конфлікту в Придністров'ї, безумовно, відіграв генерал О. Лебедь.

Втрати та збитки, завдані Придністров'ю у період воєнного протистояння

Війна закінчилася, і можна було підбивати її трагічні підсумки. За період бойових дій на вулицях Бендер загинули 489 людей, із них 132 мирні жителі та п'ятеро дітей. Поранення різного ступеня тяжкості отримали 1242 особи, серед яких 698 мирних громадян і 13 дітей. Біженцями стали близько 100 тис. осіб.

У Бендерах було знищено та пошкоджено 1220 житлових будинків, зруйновано 19 будівель системи освіти та 15 – охорони здоров'я. Серйозних збитків завдано 46 промисловим підприємствам. Сильних руйнувань зазнали міські інженерні мережі, особливо енергопостачання, зв'язок, радіо. Було виведено з ладу та зруйновано 40 % радіотрансляційної мережі, 61,6 км повітряних енергетичних мереж різної потужності, 23,5 км вуличного освітлення. У місті потрібно було осклити понад 100 тис. кв. м віконних отворів.

Загалом за час збройного конфлікту у Придністров'ї загинули 809 осіб, зокрема 271 мирний житель, з них 41 жінка і 13 дітей. Було поранено 1471 людину, включно з 844 цивільними особами, з яких 140 жінок та 24 дитини; 91 людина зникла безвісти. Найбільша кількість загиблих за територіальною ознакою зафіксована у Бендерах – 342 особи; у Дубоссарах і Дубоссарському районі – 173 особи, у Тирасполі – 118.

Під час бойових дій у Придністров'ї було зруйновано 126 підприємств, частково знищено та пограбовано 92 промислові будівлі; різного ступеня пошкодження отримали 1812 будинків, 427 квартир, інших об'єктів. У грошовому еквіваленті збитки були оцінені в 945,4 млн карбованців, що за офіційним курсом станом на 01.08.1992 р. склало 7,5 млн доларів США. Зазначена сума збитків відображала лише мінімальні витрати, які були необхідні насамперед для відновлення діяльності зруйнованих об'єктів.

Підготовка та початок здійснення миротворчої операції у Придністров'ї

Після підписання 21 липня 1992 р. міждержавної угоди про мирне врегулювання збройного конфлікту у Придністровському регіоні Генеральний штаб Збройних сил Російської Федерації розробив план проведення миротворчої операції із залученням російських військовослужбовців. План був погоджений із представниками Міністерства оборони Молдови та військовим керівництвом Придністров'я. Була досягнута домовленість про квоти виділення сторонами військових контингентів, які вводилися до складу Спільних миротворчих сил: від Росії – шість окремих батальйонів, від Молдови та Придністров'я – по три батальйони, усі без важкого озброєння, кожен чисельністю по 400 осіб. Було також вирішене питання щодо формування військово-політичного органу, який здійснюватиме керівництво миротворчою операцією, – Об'єднаної контрольної комісії (ОКК) з підпорядкуванням їй тристоронніх Спільних миротворчих сил. Місцем роботи ОКК стали Бендери.

27 липня на першій робочій зустрічі в Бендерах була створена Об'єднана контрольна комісія, до складу якої увійшли по шість представників від кожної з трьох сторін. Був встановлений регламент її роботи, затверджені кордони безпеки в районі конфлікту загальною протяжністю 225 км і шириною від 4 до 25 км, які були розбиті на три ділянки: Північну (Рибницьку), Центральну (Дубоссарську) та Південну (Бендерську).

Наступного дня члени ОКК підписали протокол про дислокацію Спільних миротворчих сил у зоні безпеки. У другій половині дня 29 липня кілька десятків літаків російської військово-транспортної авіації з миротворцями приземлилися на аеродромі у Тирасполі. 30 липня завершилося прибуття всього збройного контингенту миротворчих сил Росії у район конфлікту, і війська зайняли призначені їм пункти дислокації. 31 липня на черговому засіданні ОКК був створений Об'єднаний штаб

Спільних миротворчих сил. Того ж дня командування Збройними силами ПМР підписало наказ «Про припинення бойових дій на всіх ділянках фронту», 1 серпня – наказ «Про відведення військ з лінії фронту до пунктів постійної дислокації». Війна офіційно скінчилася.

Миротворча операція у Бендерах розпочалася 1 серпня. До 15-ї години російський парашутно-десантний полк зайняв центральну частину міста. У міськвідділі поліції, який ще недавно був основною мішенню обстрілів, розташувалася військова комендатура. З Бендер були виведені всі військові підрозділи та встановлена комендантська година.

3 серпня розпочали відведення протидіючих сторін на Дубоссарському напрямку. Вранці на нейтральній смузі були виставлені сумісні пости, потім під контролем військових спостерігачів із зони безпеки з Кочієрського та Кошницького плацдармів почали відводитися військові формування. Наприкінці 4 серпня основні сили молдавської бригади переправилися на правий берег Дністра.

Оскільки на південній ділянці все ще тривало вогневе протистояння, 6 серпня російські миротворці розпочали кінцевий етап операції з припинення бойових дій у цій зоні безпеки. Ближче до ночі вони зайняли нейтральну смугу в районі сіл Кіцкани та Копанка. 7 серпня відведення військ на цій ділянці було завершено.

Того ж дня на засіданні Об'єднаної контрольної комісії офіційно було оголошено про врегулювання воєнного конфлікту у Придністров'ї. Однак незважаючи на те, що вогнище війни вдалося загасити, ситуація в багатьох населених пунктах залишалася непростою: все ще зберігалася напруженість, а ночами лунали постріли. Завдяки зусиллям миротворців на 19 серпня становище по всій зоні безпеки здебільшого було стабілізоване, що дало змогу запобігти низці провокацій. Цього дня президенти Молдови та Придністров'я скасували запроваджені ними раніше надзвичайні стани.

На берегах Дністра запанував мир.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- декларація
- квота
- ОКК

1. Як ви розумієте слова О. Лебеда «На цю благодатну землю лягла тінь фашизму...»? Чи погоджуєтесь ви з його висновком про те, що Уряд Молдови розгорнув геноцид проти власного народу?

2. Дайте оцінку виконання молдавською стороною домовленостей, досягнутих у процесі переговорів М. Снегура і Б. Єльцина у Москві та делегацій Росії, Придністров'я і Молдови у с. Лиманське?
3. Якими були перші кроки на шляху до миру?
4. У чому полягали принципові відмінності тексту угоди про мирне врегулювання від усіх попередніх?
5. Які заходи щодо врегулювання конфлікту були обговорені на офіційній церемонії у Кремлі? Чому угода була підписана лише президентами Росії та Молдови, незважаючи на тристоронність розподільних сил? Як ви вважаєте, чому на цій зустрічі придністровська делегація стала під російський прапор?
- 6*. Підготуйте повідомлення про особистість О. Лебеда, його військову і політичну кар'єру, особисту роль у врегулюванні конфліктів у Придністров'ї та Чечні.
7. Яких людських втрат зазнала наша республіка під час збройного конфлікту? Які масштаби матеріальних збитків?
8. Назвіть завдання ОКК.
9. Перелічіть етапи реалізації миротворчими силами завдань щодо врегулювання воєнного конфлікту у період з 1 по 19 серпня.

Глава X

ПРИДНІСТРОВСЬКА МОЛДАВСЬКА РЕСПУБЛІКА

(кінець XX – початок XXI ст.)

Дитяча художня школа ім. О.Ф. Фойницького в Тирасполі. Збудована у 2004 р.

§ 28. ПЕРЕГОВОРНИЙ ПРОЦЕС МІЖ ПМР І РМ. БОРОТЬБА ЗА МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ ПРИДНІСТРОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Відокремлення Придністров'я від Молдови

Наприкінці 80-х рр. XX століття на території Радянського Союзу стали штучно роздуватися етнічні конфлікти. Період з кінця 1989-го по першу половину 1990 р. фактично став початком реального процесу формування незвичаних державних утворень.

Придністровський політичний рух виник у Молдавській РСР у 1989 р. як реакція на агресивну етнічну мобілізацію титульного населення, що здійснювалася на той час в Молдові й була спрямована, перш за все, проти присутності російського чинника в республіці та проявлялася в геополітичному, культурному, мовному і демографічному аспектах. Цей процес сприяв дезінтеграції колишньої поліетнічної спільноти у Молдові, що призвело до молдо-придністровського протистояння.

Вимоги придністровців на початковій стадії конфлікту (до проголошення державності 2 вересня 1990 р.) були не настільки радикальними, як пропозиції абхазів і нагірно-карабахських вірменів. У Тирасполі намагалися знайти оптимальні форми правового захисту інтересів народу, які б дозволили зберегти спільну з Молдовою державу: спочатку висувалася пропозиція про надання регіону статусу вільної економічної зони, пізніше з'явилися проекти автономії. Однак на той час ідеї націоналізму й уніонізму вже повністю опанували умами молдавської політичної еліти. Кишинів, відкидаючи всі компромісні пропозиції Придністров'я, взяв курс на силовий тиск. Так відновлення придністровської державності стало для жителів лівобережжя Дністра основою гарантії безпеки, запорукою реалізації їхніх прав і свобод.

Процес відродження державності Придністров'я в сучасному її вигляді відбувався в екстремальних умовах розпаду Радянського Союзу. Ці обставини консолидували населення регіону, запустили процеси самоорганізації суспільства, що у підсумку призвело до створення у такі короткі терміни (літо 1989 – осінь 1990 р.) зовсім нової державності. Тим паче, що для її появи був цілий комплекс історичних і правових передумов.

Підтримку в боротьбі за свої права придністровці шукали в Росії, Україні, Білорусії, інших союзних республіках – це був період активного розвитку народної дипломатії. Представники ОРТК, депутати місцевих Рад, а пізніше і Верховної Ради їздили країною, виступали перед трудовими колективами підприємств інших регіонів, де роз'яснювали суть процесів, які відбувалися у Придністров'ї. Щодо громадянського суспільства, то на цьому рівні придністровці практично завжди і скрізь знаходили розуміння та підтримку.

Зовсім інша ситуація складалася в контактах з центральними органами СРСР – ЦК КПРС, Верховною Радою і Радою Міністрів. Жодна з офіційних зустрічей придністровських лідерів і депутатів з керівниками цих структур не мала успіху. До того ж, наприкінці 1990 р. союзне керівництво зробило все можливе, щоб Верховна Рада СРСР не ухвалила постанову про визнання ПМРСР, запропоновану депутатською групою «Союз».

Для придністровців створення республіки було спробою залишитись у складі Радянського Союзу, але процеси децентралізації внесли свої корективи. Союз на очах розпадався, настав так званий парад суверенітетів, у країні активно втілювалися дезінтеграційні сценарії. Придністровці усвідомлювали, що їм чекати допомоги ні в кого, тому вирішувати свої проблеми вони повинні самі. 25 серпня 1991 р. Верховною Радою ПМР була ухвалена Декларація про незалежність, а 1 грудня цей документ був всенародно підтриманий на референдумі. Тоді 97,7 % жителів з тих, які брали участь у ньому, проголосували за незалежність, яку вже наступного, 1992 року їм довелося відстоювати під час збройної агресії Республіки Молдова.

Переговорний процес щодо нормалізації відносин між Молдовою та Придністров'ям у 1994–2001 рр.

Першим міжнародним документом, у підписанні якого взяла участь придністровська сторона, стала Угода «Про принципи мирного врегулювання збройного конфлікту у Придністровському регіоні Республіки Молдова» за 21 липня 1992 р. І хоча Придністров'я фігурує у ньому лише як «сторона конфлікту» з невизначеним статусом, підписаний документ уже наділяв цю «сторону» серйозними повноваженнями, які, по суті, були рівними з повноваженнями Росії та Молдови. У той складний період питання про власний статус не було принциповим для придністровців, для них головним було зупинити війну, не допустити загибелі людей. Незважаючи на розпливчастість багатьох формулювань, угода за 21 липня 1992 р. заклала основи гарантій безпеки Придністровської держави, які ефективно діють донині.

Мир і стабільність, які встановилися у цьому регіоні Європи із введенням російських та українських миротворців, зумовили можливість переговорного процесу між Тирасполем і Кишиневом. Разом з тим ще задовго до його початку придністровська влада ініціювала пропозиції щодо врегулювання молдо-придністровського конфлікту. Так, 8 січня 1992 р. Верховна Рада ПМР ухвалила Концепцію державно-територіального устрою Молдавської держави, в якій пропонувалося утворити три рівноправні суб'єкти: Гагаузьку Республіку, Придністровську Молдавську Республіку та Республіку Молдова. Наступна спроба в цьому напрямку була здійснена Тирасполем вже під час розпочатої війни. 2 червня 1992 р. депутати ВР ПМР ухвалили Постанову «Про заходи щодо припинення війни та встановлення миру», в якій пропонували Кишиневу укласти федеративний договір з метою збереження єдиного економічного і соціально-культурного простору.

І навіть після воєнної агресії Молдови проти Придністров'я у Тирасполі не відмовилися від ідеї створення спільної держави. Про це свідчить Постанова Верховної Ради ПМР за 6 січня 1993 р. «Про утворення Молдавської Конфедерації», в якій придністровські парламентарії висловили готовність зробити кроки щодо об'єднання ПМР із РМ у рамках спільної держави. Цією ж постановою був затверджений проект угоди про розмежування повноважень між суб'єктами Молдавської Конфедерації. Про неможливість існування об'єднаної Молдови в рамках унітарної держави заявила і Місія ОБСЄ в Молдові у своїй Доповіді № 13 за 13 листопада 1993 р. Проте запропонована Тирасполем форма державно-правових відносин не отримала у Кишиневі підтримки й подальшого розвитку.

У 1994–1996 рр. відбулася ціла низка офіційних зустрічей президентів Молдови та Придністров'я, результатом яких стало підписання кількох документів. Сторони досягли важливих домовленостей у сфері безпеки, економічної взаємодії, роботи митних органів. Придністров'я на міжнародному рівні добилося визнання свого права мати власну Конституцію, законодавство, символіку (герби, прапор, гімн), самостійно встановлювати й підтримувати міжнародні контакти в економічній, науково-технічній і культурній галузях, вирішувати питання економічного, соціального та культурного розвитку в інтересах населення, що проживає на його території.

Наступним кроком стала сумісна розробка Молдовою і Придністров'ям первинних засад врегулювання конфлікту. Підсумком цієї роботи стало підписання в Москві у травні 1997 р. у присутності Чинного Голови ОБСЄ Меморандуму «Про основи нормалізації відносин між Республікою Молдова і Придністров'ям», який став юридичною базою для подальших переговорів. Документ, у якому знайшли відображення багато положень раніше підписаних між сторонами угод, містив і новий елемент – йшлося про створення спільної для Молдови та Придністров'я держави в рамках кордонів колишньої Молдавської РСР на січень 1990 р. У меморандумі йшлося, що «сторони продовжуватимуть становлення між ними державно-правових відносин». Документ, який визначає ці відносини і статус Придністров'я, ґрунтуватиметься на принципах взаємно узгоджених рішень, включно з розмежуванням і делегуванням повноважень і взаємно забезпечених гарантій».

Протягом 1998–2001 рр. учасниками переговорів була розглянута досить значна кількість різних проектів щодо врегулювання конфлікту. Проте майже всі вони виходили з унітарного характеру молдавської держави і передбачали наявність суворорі вертикалі підпорядкованості Придністров'я центральній владі Кишинева, хоч і наділяли цей регіон автономним статусом у рамках єдиної держави та певною самостійністю у низці питань торгово-економічного й соціального характеру. Це абсолютно не влаштувало придністровську сторону, яка наполегливо просувала ідею рівноправності ПМР і РМ не тільки у переговорному процесі, але й у майбутній спільній державі.

Молдова, у свою чергу, не ухвалила проект України, яка пропонувала варіант так званого відкладеного статусу Придністров'я, коли регіон фактично визнавався самостійним державно-територіальним утворенням аж до остаточного врегулювання проблеми. Не ухвалила Молдова і другий український проект, який передбачав створення механізмів побудови спільних для РМ та ПМР просторів – економічного, правового, соціального, оборонного та ін.

З приходом у Молдові до влади комуністів зустрічі на рівні президентів стали мати регулярними. У 2001 р. була підписана низка документів, спрямованих на вирішення комплексу проблем двосторонніх відносин як на політичному, так і на економічному рівні. Серед них: Протокол про взаємне визнання дії на територіях Придністровської Молдавської Республіки та Республіки Молдова документів, які видаються компетентними органами сторін; Протокольне рішення між військовими відомствами сторін про зміцнення заходів довіри; Протокольне рішення про гарантії залучення та захисту іноземних інвестицій і співробітництва у галузі інвестиційної діяльності; низка документів, які регулюють взаємодію сторін у галузі пошти, зв'язку, засобів масової інформації, екології, податкової та митної політики.

Однак, як невдовзі з'ясувалося, Президент В. Воронін, підписуючи всі ці документи, навіть не сумнівався, що Парламент РМ їх не схвалить. Головною метою комуністів було досягти підписання Тирасполем угоди про статус автономії для Придністров'я у складі унітарної Молдавської держави. Після відмови Тирасполя прийняти варіант автономії, за яким лівобережжя наділялося повноваженнями на рівні пересічного молдавського повіту, керівництво Кишинєва пішло шляхом політичного й економічного тиску. Всі раніше досягнуті домовленості були припинені в односторонньому порядку.

1 вересня 2001 р. Кишинів без будь-яких консультацій з Тирасполем запровадив нові митні правила. Тепер усі процедури, пов'язані із здійсненням експортно-імпортних операцій, придністровські економічні агенти повинні були проходити у відповідних відомствах Молдови. Лівобережним підприємствам з порушенням московського меморандуму 1997 р. в ультимативній формі було запропоновано вести зовнішньоекономічну діяльність відповідно до законодавства Молдови, тобто не лише отримувати реєстрацію в Кишинєві, а й перераховувати платежі до молдавського бюджету. Зміна митних правил була розцінена як спроба молдавської влади чинити тиск на придністровську сторону та спонукати її ухвалити цей варіант вирішення проблеми врегулювання. Переговорний процес уже вкотре зайшов у безвихідь.

Переговорні механізми врегулювання молдо-придністровських відносин на початку XXI ст.

Майже за рік, під час київської зустрічі у липні 2002 р. за участю представників зацікавлених сторін були вироблені пропозиції, що передбачали новий підхід до врегулювання відносин між Придністров'ям та Молдовою на основі федеративної

ідеї. Молдавське керівництво нарешті погодилося з тим, що пошук рішень необхідно продовжити саме в даній площині, а не в рамках унітарного підходу, який віджив своє. За результатами київської зустрічі була підготовлена та 5 грудня 2002 р. підписана повноважними головами ОБСЄ, Російської Федерації, України і Придністров'я Декларація про наміри. У документі закріплювалися основні засади подальшої побудови відносин між сторонами на договірній основі та підтримувалася федеративна концепція. Однак і цього разу молдавська делегація продемонструвала своє небажання дотримуватись раніше досягнутих угод – відмовившись підписувати декларацію, вона знову зірвала переговорний процес.

Плодом спільних зусиль, спрямованих на створення «спільної держави», стала підготовка проекту плану врегулювання конфлікту за посередництва представника Президента Російської Федерації Д. Козака. План, що отримав назву «Меморандум про основні засади державного устрою об'єднаної держави», був відомий як «Меморандум Козака». Представлений сторонам документ передбачав створення спільної держави – федерації, у якій зберігалася територіальна цілісність країни у межах Молдавської РСР на 1 січня 1990 р., і наділяв Придністров'я статусом суб'єкта цієї федерації, який має особливі права державного утворення. Зусиллями Росії придністровці погодилися на так звану асиметричну федерацію, запропоновану Кишинєвом. Лідери Молдови та Придністров'я загалом схвалили переданий їм Росією документ і у присутності її представника посторінково парафували (підписали) його. Однак у ніч із 24 на 25 листопада 2003 р., напередодні офіційної церемонії підписання меморандуму, Президент Молдови відмовився від уже узгодженого та парафованого документа. Провал чергового проекту мирного врегулювання відіграв свою негативну роль – два дністровські береги почали віддалятися один від одного ще активніше, ніж раніше.

Прагнення Кишинєва вирішити конфлікт без висування будь-якої іншої ідеї, крім унітарної держави, відкинуло на кілька років назад попередні домовленості. Усі напрацювання 90-х рр. були, можна сказати, «поховані». Парламент Молдови в односторонньому порядку ухвалив низку нормативних актів, що ігнорували інтереси придністровського народу та визначали статус Придністров'я без урахування досягнутих раніше угод. Закон РМ за 22 липня 2005 р. «Про основні положення особливого статусу населених пунктів лівобережжя Дністра (Придністров'я)» практично прирівнював весь Придністровський регіон до звичайного бессарабського повіту. Закон встановлював статус Придністров'я як «особливого автономно-територіального утворення, що є невід'ємною складовою Республіки Молдова», яке «у межах повноважень, визначених Конституцією та законами Республіки Молдова, вирішує питання, що належать до його відання». Цей закон не залишив навіть сліду від нещодавно вироблених підходів до вирішення територіального питання.

На той час у Придністровській республіці вже були створені всі необхідні інститути влади. Згідно з загальновизнаними міжнародними нормами гарантом збереження миру на її території всі ці роки була армія іншої держави, яка виконувала на берегах Дністра офіційну миротворчу місію. Але навіть після завершення збройної фази конфлікту Придністров'я продовжувало зазнавати втрат. На зміну озброєному прийшло економічне протистояння, що призвело до значних за масштабами, так і не компенсованих витрат, викликаних діями Кишинєва, які обмежували економічні інтереси регіону. Активні зусилля Молдови щодо економічного «стримування» лівобережжя із залученням згодом до цього процесу України торкалися, перш за все, його соціальної сфери, бізнесу, торгівлі, інфраструктури, транспорту, енергетики, зв'язку та низки інших галузей.

Багаторічна економічна протидія Кишинєва вже не залишала надії на досягнення політичного врегулювання конфлікту. Придністров'я, відокремившись від Молдови й утворивши власну, не визнану міжнародним співтовариством республіку, проявляло цілком очевидну життєздатність, а переважна більшість його громадян, об'єднаних спільною ідеєю, дійшли висновку, що вже ніколи не будуватимуть відносини з Молдовою в рамках однієї держави.

Тирасполь не вживав щодо цього жодних кардинальних заходів, оскільки дотримувався меморандуму 1997 р., згідно з яким Придністров'я зобов'язалося шукати шляхи будівництва спільної з Молдовою держави в рамках кордонів 1990 р. Однак курс кишинівських лідерів, що продовжувався, на застосування тиску і санкцій, введення в оману міжнародної спільноти, ігнорування принципів рівноправності та дотримання досягнутих домовленостей у підсумку змусили придністровських законодавців у травні 2005 р. ухвалити Концепцію зовнішньої політики ПМР. У документі передбачалися основні цілі та напрямки розвитку республіки в галузі зовнішньої політики і механізми її здійснення на довгострокову перспективу, а також зазначалося, що розробка конкретної моделі державно-правових відносин між Молдовою та Придністров'ям повинна базуватися на основі існуючої практики мирного врегулювання.

17 вересня 2006 р. у Придністров'ї був проведений референдум щодо подальших відносин з Російською Федерацією та Республікою Молдова. На чітко поставлене запитання «Чи вважаєте ви можливою відмову від незалежності Придністровської республіки з наступним входженням до складу Республіки Молдова?» лише 3,3 % придністровців, які взяли участь у референдумі, дали позитивну відповідь. Інші учасники голосування висловилися за незалежність Придністров'я та подальше вільне приєднання до Росії.

31 січня 2007 р. придністровський парламент ухвалив Постанову «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Верховної Ради Придністровської Молдавської Республіки», яка скасовувала все коло документів, що свого часу

пропонували різні моделі державно-правових відносин з Республікою Молдова (конфедерацію, федерацію). Ухвалені раніше в односторонньому порядку і нелегалізовані, вони були актом доброї волі, який відповідав певному періоду, але вже суперечив ухвалений у 2005 р. Концепції зовнішньої політики ПМР. Скасування цих документів свідчило про те, що республіка вибудовувала свою законодавчу систему відповідно до викладених в Основному законі наказів, розпоряджень. Придністров'я перейшло Рубікон у відносинах з Молдовою, що зобов'язувало його керівництво внести істотні зміни у власну зовнішню політику. Результати референдуму 2006 р. стали додатковим вагомим аргументом на користь рішучого, однозначного й остаточного визначення самостійного вектору розвитку Придністров'я поза межами спільної з Молдовою держави.

Новий базис для переговорного процесу склали такі документи, як чинна Конституція ПМР, постанова Верховної Ради про скасування раніше ухвалених нормативно-правових актів, а також офіційні результати референдуму 2006 р. До того ж Придністров'я, як і раніше, не відмовлялося від переговорів з Молдовою, але наполягало на тому, щоб вони відбувалися офіційно, з позиції рівноправності сторін і головною їхньою темою було налагодження добросусідських відносин. Переговори, вважали придністровські лідери, повинні здійснюватися у певному форматі, відповідно до існуючих домовленостей і спиратися на Концепцію зовнішньої політики ПМР. Щодо будь-яких змін, пов'язаних зі статусом держави, то вони можуть бути розглянуті й ухвалені лише після проведення відповідного референдуму і виявлення волі народу.

Через несумісність позицій сторін конфлікту і розбіжностей, які посилювалися, між Кишинєвом і Тирасполем процес врегулювання відносин опинився в черговій глибокій кризі. 18 березня 2009 р. президенти Росії, Молдови та Придністров'я підписали спільну заяву, в якій, зокрема, йшлося про те, що статус російської миротворчої операції в регіоні залишиться незмінним до остаточного врегулювання молдо-придністровських відносин. Цей документ став останнім досягненням у переговорному процесі на початку другого десятиліття XXI ст.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- вільна економічна зона
- меморандум
- асиметрична федерація
- консолідація

1. Які компромісні рішення пропонувала придністровська сторона на самому початку конфлікту?
2. Чому придністровському народові довелося відстоювати право на незалежність збройним шляхом?
3. Який документ став гарантією безпеки Придністровської держави? Де, коли та ким він був підписаний?
4. Визнання яких міжнародних прав досягло Придністров'я в період з 1994 по 1996 р.?
5. Який документ став юридичною основою для переговорних процесів?
6. З яких причин переговорний процес періоду з 1998 по 2001 р. не дав результатів щодо питання про статус Придністров'я?
7. З яких питань була досягнута домовленість протягом 2001 р.? Чому ці заходи не були втілені в життя?
8. Які умови подолання протистояння Молдови та Придністров'я передбачав «Меморандум Козака»? Яке історичне значення мав факт зриву офіційного підписання цього документа?
9. Яких заходів економічного стримування вжив Кишинів стосовно до Придністров'я?
10. Які два факти визначили вибір Придністров'ям самостійного шляху державного розвитку?
11. На який термін визначений статус російської миротворчої операції згідно з домовленостями за 18 березня 2009 р.?

§ 29. ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОСТІ ПРИДНІСТРОВ'Я

Формування основ конституційного устрою ПМР

Друга придністровська державність була створена внаслідок протистояння та конфлікту між двома берегами Дністра. Сьогоднішню Придністровську державу – Придністровську Молдавську Республіку – не можна ототожнювати з першою державністю МАРСР, утвореною в 1924 р. у складі України, хоча ПМР і успадкувала від колишньої автономії більшу частину території. Незважаючи на те, що утворення МАРСР було насамперед політичним кроком тодішнього керівництва Радянського Союзу і переслідувало далекосяжні геополітичні цілі, республіка, хай і у вигляді автономії, розвивалася згідно з об'єктивною логікою державного будівництва. Тут, до речі, слід зазначити, що на той період територія нинішньої Молдови на політичній картині світу фігурувала лише як провінція у складі Румунського королівства.

У такій політико-географічній конфігурації МАРСР перебувала до 1940 р., коли придністровська державність була пожегнута на догоду черговому політично-

му рішенню керівництва СРСР. Унаслідок об'єднання з Бессарабією Придністров'я стало виведеним з одного геополітичного простору, в якому воно історично знаходилося, в інше – ментально чуже і створене штучним шляхом – у МРСР. Так було перерване державне будівництво на лівому березі Дністра і фактично ліквідована перша форма придністровської державності.

Лише за 50 років унаслідок кардинальних змін світового соціально-політичного та геополітичного становища виникли обставини, які сприяли відтворенню у Придністров'ї 2 вересня 1990 р. на принципово новій основі повноцінної суверенної держави – ПМР. Серед перших документів, ухвалених законодавчим органом молодій республіці, були Декрет про державну владу, в якому викладалися основні принципи її здійснення й управління, і Декларація про суверенітет, яка проголошувала суверенітет Придністровської держави, затверджувала поділ влади і встановлювала її територіальні межі.

Після серпневих подій 1991 р. процес розпаду Радянського Союзу почав набирати темпи. Колишні республіки почали ухвалювати декларації про незалежність, стрімко змінювати законодавство, яке базувалося на Конституції СРСР. Усе це відбувалося перед ПМР цілком нові завдання. Якщо 2 вересня 1990 р. Придністров'я заявило про свій суверенітет у складі СРСР, то вже 25 серпня 1991 р. воно ухвалило Декларацію про незалежність. З'явилася також необхідність у створенні Основного закону держави, яка стала незалежною. У 1991 р., в першу річницю республіки, було ухвалено Конституцію, основу якої становила Конституція МРСР, ухвалена в 1978 р. Обставини, що склалися, вимагали фіксації самого факту наявності у Придністров'ї держави і відповідного Основного закону.

У грудні 1991 р. був ліквідований Радянський Союз, а разом з ним автоматично перестала діяти і союзна Конституція. Придністров'я поряд з іншими республіками колишнього СРСР вступило на самостійний шлях розвитку, який мав бути відображений у новому Основному законі. У грудні 1993 р., після відомих подій у Москві, в Росії була ухвалена нова Конституція, яка відображала стан суспільства того часу.

На середину 90-х рр. ПМР залишалася єдиною державою на території колишнього Союзу, яка продовжувала жити відповідно до старої Конституції 1978 (1991) р. Цей Основний закон належав до групи «м'яких». Поправки до нього швидко і легко вносилися практично відразу ж після їхнього ухвалення кваліфікованою більшістю депутатів на сесії Верховної Ради ПМР. За час існування цієї Конституції було внесено не один десяток змін і доповнень, яких вимагало саме життя. Разом з тим у ній нерідко з'являлися поправки, які часто мали відверто кон'юнктурний характер, що підривало довіру до Основного закону загалом.

У серпні 1995 р. Верховна Рада ПМР своєю постановою уточнила склад і функції конституційної комісії, яка, по суті, завершила розроблення проекту нової Конституції. Вона ґрунтувалася на принципах міжнародного права. Під час підготовки враховувався конституційний досвід країн СНД та інших держав.

Проект Конституції був винесений на обговорення V з'їзду народних депутатів Рад усіх рівнів Придністров'я, який відбувся 28 жовтня 1995 р. Унаслідок дискусії з'їзд вирішив взяти даний проект за основу і створити республіканську комісію для його доопрацювання. 14 грудня 1995 р. сесія Верховної Ради ухвалила в цілому текст проекту Конституції ПМР, який одразу ж був опублікований у ЗМІ, щоб виборці могли ознайомитися з новим документом, перш ніж зробити свій вибір на референдумі щодо його ухвалення, який відбувся 24 грудня 1995 р.

За п'ять років, 21 червня 2000 р., Верховна Рада ухвалила Конституційний закон «Про внесення змін і доповнень до Конституції ПМР», який наповнив Основний закон держави новим змістом. З моменту створення ПМР форма правління в республіці видозмінювалася від радянської до парламентської і далі до змішаної – парламентсько-президентської із запровадженням поста Президента. Пізніше, відповідно до Конституції 1995 р., форма республіканського правління стала президентською, що змінило характер взаємодії вищих органів державної влади. Відповідно до ухвалених у законі положень Президент міг формувати органи виконавчої влади самостійно, без обов'язкового погодження з Верховною Радою, яка втратила право брати участь у цьому процесі. Замість уряду був утворений Кабінет міністрів. Також було скасоване обмеження термінів президентських повноважень.

29 червня 2011 р. Верховна Рада ухвалила Конституційний закон «Про внесення змін і доповнень до Конституції ПМР», який став початком оновлення і модернізації Основного закону республіки. На даному етапі конституційних перетворень у цей документ були внесені три основні зміни: запроваджено інститут уряду та прем'єр-міністра; встановлено обмеження термінів президентських повноважень – не більше двох п'ятирічних термінів; з Основного закону виведені норми щодо системи виборів, роботу за якими планувалося продовжити в рамках Виборчого кодексу.

Вищий законодавчий орган республіки – Верховна Рада

Створення та діяльність Верховної Ради ПМР – вищого представницького, законодавчого та контрольного органу держави – пов'язані з процесом становлення самої республіки. Внаслідок виборів, які відбулися 25 листопада 1990 р., Придністров'я набуло свого легітимного законодавчого органу. Верховна Рада ПМРСП першого скликання складалася із 64 депутатів, обраних по округах з приблизно однаковою чисельністю населення.

На першій організаційній сесії Верховної Ради був затверджений склад Президії, її двопалатна структура – Рада Республіки та Рада Національностей, їхні комісії, а також сформовані комітети. Незважаючи на те, що ПМРСП була унітарною державою, вирішили створити двопалатний парламент. До Ради Національностей у рівній кількості (по вісім чоловік) увійшли росіяни, українці, молдавани, також представники інших національностей. Палата мала право вето на кожний законопроект,

який міг би тією чи іншою мірою обмежувати інтереси осіб будь-якої національності.

Головними завданнями придністровських законодавців першого скликання були закладення основ і початок державного будівництва ПМР та його правового простору. Проте активне політичне життя, постійний економічний, політичний, інформаційний і силовий тиск з боку Молдови практично не залишали депутатам часу для розроблення нових законодавчих актів. Відсутність власної нормативно-правової бази, відповідних інститутів, фахівців і досвіду законотворчості призвели до того, що у грудні 1991 р. Верховна Рада затвердила постанову, в якій обумовлювався порядок застосування законодавства на території республіки: до ухвалення парламентом Придністров'я відповідних нормативних документів спиратися на законодавство Молдавської РСР у частині, яка не суперечить Конституції ПМР, а також на закони СРСР.

За Основним законом ПМР 1995 р. Верховна Рада другого скликання складалася з палати законодавців і палати представників. До нижньої палати Верховної Ради – палати законодавців – повинні були входити 32 депутати, які працювали на постійній основі, до верхньої – палати представників – 35 депутатів, які обиралися по семи територіальних округах.

Важливим напрямом роботи Верховної Ради другого скликання стало подальше зміцнення основ державного устрою та створення фундаменту соціально-економічної бази держави. З моменту утворення республіки її законодавство розвивалося переважно методом спроб і помилок, а також внаслідок механічного копіювання законів спочатку Союзу РСР, а потім Росії, України, Білорусії та Молдови. Саме тому в роботі Верховної Ради ПМР особливе місце відводилося внесенню змін та доповнень до вже ухвалених законів.

З ухваленням Закону «Про внесення доповнень і змін до Конституції ПМР», який набрав чинності 21 червня 2000 р., відбулося значне оновлення конституційного законодавства. Досить суттєвій трансформації була піддана і виборча система. Одним з найважливіших моментів стало створення однопалатного парламенту, що складався із 43 депутатів, які обиралися за мажоритарною системою. Тепер члени Верховної Ради за своїм бажанням могли або працювати на постійній професійній основі, або здійснювати депутатські повноваження без припинення основної трудової діяльності. Кількість депутатів, які мали зробити той чи інший вибір, законом не регламентувалася. Верховна Рада також не мала права обмежувати депутата у виборі форми своєї участі в роботі законодавчого органу на будь-якому етапі діяльності.

Крім того, закон за 21 червня 2000 р. став важливим чинником подальшого розвитку законотворчого процесу. На його підставі закони, включно з конституційними, посилення до яких містилися в Конституції, повинні були ухвалюватися або приводитися у відповідність до них протягом року, а всі інші закони – протягом двох років. По завершенні цього терміну всі правові акти, ухвалені Союзом РСР,

Молдавською РСР та РСР Молдова, втрачали чинність і не підлягали застосуванню на території ПМР. Тому, щоб не допустити в республіці законодавчого вакууму, необхідно було у ці ж терміни розробити й ухвалити відповідні закони, кодекси й інші правові акти.

Незважаючи на те що ця норма ставила депутатів Верховної Ради в жорсткі рамки, парламентарії впоралися з цим завданням. З 22 червня 2002 р. основу правового простору ПМР склала власна нормативно-правова база – це було досягненням й особливою заслугою депутатів Верховної Ради третього скликання.

Діяльність Верховної Ради четвертого скликання була пов'язана з ухваленням законів і постанов, спрямованих на створення та забезпечення правових умов для розвитку республіки у сфері економіки, соціальної політики, державної безпеки, правопорядку, освіти й культури.

У грудні 2010 р. у ПМР відбулися чергові вибори до Верховної Ради, після чого депутати найвищого законодавчого органу республіки п'ятого скликання розпочали роботу. З моменту створення Верховної Ради його керівниками були І. Смирнов, Г. Маракуца, Є. Шевчук, А. Камінський, М. Бурла.

Виконавча влада держави

У деклараціях і декретах, спочатку ухвалених на II з'їзді депутатів усіх рівнів Придністров'я, що відбувся 2 вересня 1990 р., не відбилися питання, пов'язані зі статусом виконавчої влади і глави держави в республіці, з основами його взаємодії з іншими гілками влади. 8 грудня 1990 р. сесія Верховної Ради ухвалила Декрет про державну владу в новій редакції. Документ регламентував склад найвищих структур державної влади й управління, деталізував питання, які стосувалися основних принципів їхньої діяльності та взаємодії відповідно до принципів поділу влади.

На цій сесії була ухвалена Постанова «Про Голову ПМРСР». У ній главою республіки оголошувався Голова ПМРСР, в обов'язки якого входило здійснення найвищої виконавчо-розпорядчої влади по всій території Придністров'я, безпосереднє керівництво урядом і забезпечення взаємодії вищих органів державної влади й управління. Посаду Голови республіки обійняв І. Смирнов, обраний Верховною Радою. У березні 1991 р. був ухвалений закон про статус Голови республіки, який визначив рамки його компетенції та відповідальності, а 22 жовтня того ж року посада Голови ПМРСР була перейменована на посаду Президента ПМРСР. Статус Президента не відрізнявся від статусу Голови і надалі регулювався Конституцією. 1 грудня 1991 р. відбулися вибори першого Президента ПМР – ним став І. Смирнов. Він же обирався і на наступні три терміни. У грудні 2011 р. другим Президентом ПМР став Є. Шевчук.

У березні 1991 р. Верховна Рада ухвалила Закон «Про Уряд ПМРСР», який фактично започаткував формування виконавчих органів влади молодій республіці. У ранній період становлення держави на базі існуючих місцевих, переважно тираспольських міських структур були створені центральні республіканські виконавчо-

розпорядчі органи управління, які охопили всі сфери народного господарства. Спочатку структура Уряду складалася з управлінь, які пізніше набули статусу міністерств. Далі для вираження державних інтересів у різних галузях стали створюватися нові органи управління. Згодом структура виконавчих органів державної влади, перелік підзвітних їм відомств та управлінь неодноразово переглядалися.

Аналіз ухвалених у свій час чотирьох варіантів Конституції ПМР дозволяє простежити шлях, яким розвивалися найвищі органи державної влади та форми правління, а також відзначити якісні зміни функцій держави на конкретному історичному етапі. У 90-ті рр. у структурі державного управління був присутній найвищий колегіальний орган – Уряд ПМР, який виконував різні державно-управлінські функції та був певним «центром» у системі виконавчої влади. Зі зміною форми правління в республіці, пов'язаною з конституційною реформою 2000 р., Уряд як колегіальний орган, наділений власною компетенцією, було ліквідовано, а замість нього заснований Кабінет міністрів – дорадчий орган при Президенті. Усі рішення з питань, які розглядаються цим органом, повинні були затверджуватись правовими актами глави держави. У 2011 р. внаслідок конституційних перетворень до Основного закону республіки внесли важливе нововведення – засновувався інститут Уряду ПМР на чолі з прем'єр-міністром. Цей орган виконавчої влади повинен був займатися питаннями економіки, податкової політики, регулюванням господарських відносин і розвитком економічного потенціалу республіки загалом.

Судова гілка державної влади

Перші положення про третю гілку влади – судову – були сформульовані у Декреті про державну владу та в Декларації про суверенітет ПМРСР, в яких проголошувалася незалежність суддів і народних засідателів, рівність громадян перед законом і судом. Структура судової влади не була розписана у документах, у них йшлося лише про її самостійність. Конституція 1991 р. деталізувала ці положення та встановила порядок формування судових органів (Верховного, Арбітражного, Конституційного та районних, міських народних судів). Діяльність судів і статус їхніх суддів регулювалися відповідними законами.

Відповідно до Конституції судді районних і міських народних судів обиралися Верховною Радою терміном на 15 років, а їхні голови призначалися з-поміж народних суддів. Верховний суд був найвищим органом судової влади у сфері цивільного, кримінального й адміністративного судочинства, а також касаційною інстанцією для судів загальної юрисдикції республіки. До його функцій належав нагляд за їхньою судовою діяльністю. У 1992 р. відповідно до постанови законодавчого органу ПМР Верховний суд розпочав роботу.

Важливе значення для становлення республіки мав Арбітражний суд. Будучи найвищим органом судової влади, яка виконує правосуддя у сфері економічної та підприємницької діяльності, він відповідно до Конституції 1991 р. займався

вирішенням суперечок між підприємствами, установами, організаціями й інших, визначених законом справ. У 1991 р. за рішенням Верховної Ради Арбітражний суд розпочав свою діяльність.

Статус Конституційного суду теж встановлювався Конституцією 1991 р. Але оскільки він так і не був створений, його функції розподілилися між Верховним судом, який проголошувався органом конституційного контролю, і Верховною Радою ПМР, до компетенції якої належало тлумачення Конституції та конституційних законів. Завдяки змінам, внесеним у 2000 р. до Основного закону ПМР, Конституційний суд перетворився на особливо важливий і абсолютно необхідний для розвитку конституційного устрою держави елемент. Крім того, як орган конституційного контролю в республіці, він гарантує верховенство Конституції, забезпечує дотримання принципу поділу влади, а також відповідальність держави перед громадянином і громадянина перед державою. Із набранням чинності Закону «Про Конституційний суд ПМР» та зі створенням його у 2002 р. в республіці було завершено формування органів державної влади й управління.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- Основний Закон
 - палата представників, законодавців
 - колегіальний орган
1. Як ви розумієте слова автора «...Придністров'я стало виведеним [у 1940 р.] з одного геополітичного простору, в якому воно історично знаходилося...»? Поясніть, що таке геополітичний простір. Згадайте, коли й у зв'язку з якими подіями він почав складатися історично.
 2. Назвіть перші декрети молодій республіці. Які положення вони проголошували?
 3. Коли була ухвалена перша Конституція ПМР?
 4. Чим була зумовлена необхідність ухвалення нової Конституції 1995 р.?
 5. Які істотні зміни були внесені до Конституції ПМР 2000 р.?
 6. Чому у перші роки діяльності Верховної Ради за основу були взяті законодавства МРСР та СРСР? Як змінилися засади законодавчої творчості Верховної Ради другого скликання? Коли у ПМР була завершена робота зі складання власної нормативно-правової бази?
 7. Використовуючи матеріал підручника й особистий досвід, складіть схему виконавчих органів влади у ПМР.
 8. Охарактеризуйте діяльність Верховного, Арбітражного та Конституційного судів.

§ 30. ЗМІНИ В ЕКОНОМІЦІ ТА КУЛЬТУРІ

Створення і становлення фінансової системи

З моменту утворення ПМР її економіка розвивалася у досить складних обставинах. На початку 90-х рр. минулого століття економіка Молдови перебувала у стані кризи, і кишинівський уряд робив усе можливе, щоб вийти з цієї ситуації в буквальному значенні слова коштом Придністров'я. Однак зі створенням своєї держави придністровці вважали за краще самостійно розпоряджатися всіма коштами, що створювалися народом. Унаслідок серйозної підготовчої роботи всі підприємства припинили відрахування та платежі до бюджету Молдови і стали спрямовувати їх на рахунки, відкриті у новому придністровському банку. У травні 1991 р. в республіці був ухвалений і перший державний бюджет.

З розпадом СРСР механізм, що діяв у країні, за якого банки проводили розрахунки безпосередньо, був замінений операціями через розрахунково-касові центри (РКЦ), які створювалися, зазвичай, у столицях офіційно визнаних республік. Такий РКЦ був утворений і в Кишиневі. Після успішних переговорів у лютому 1992 р. Центральний банк Російської Федерації зареєстрував у Москві Розрахунково-касовий центр ПМР, незважаючи на її самопроголошеність. Це була перша легітимна визнана структура республіки, яка дозволила здійснювати своєчасні міжреспубліканські розрахунки. Після укладання відповідного договору РКЦ ПМР увійшов окремим рядком до Реєстру Центробанку Росії як 15-та республіка.

Воєнні дії на якийсь час затримали розвиток фінансової та банківської систем республіки. Але відразу після врегулювання конфлікту у грудні 1992 р. створюється центр її фінансової системи – Придністровський республіканський банк (ПРБ), за яким закріплюється юридичний статус Центрального банку, і правова база для організації та регулювання банківської діяльності у регіоні. Пізніше до складу ПРБ увійшов РКЦ.

Становлення банківської системи ПМР відбувалося у складних економічних і політичних умовах. Серйозною перешкодою для її нормального функціонування, взаємодії з фінансовими установами країн СНД та зарубіжного світу був факт невизнаності республіки. Подоланню фінансової ізоляції сприяло підписання між ПМР та РМ у травні 1997 р. меморандуму, відповідно до якого ПРБ отримував право активно діяти на міжнародній арені як Центральний банк, а комерційні банки, які мали його ліцензію, – самостійно встановлювати ділові зв'язки із зарубіжними банками.

Повноцінне функціонування фінансової системи ПМР передбачало і власну грошову одиницю. Створення республіканської грошової системи здійснювалося в кілька етапів. У початковий період існування республіки як платіжний засіб використовувалися радянські грошові знаки. Влітку 1993 р. пострадянські держави почали запроваджувати власні валюти. На території Придністров'я засобами платежу залишилися всі види модифікованих купюр Держбанку СРСР і Центрального

банку Росії зразків 1961–1993 рр. Щоб захистити внутрішній ринок від величезної кількості радянських грошових знаків, які надходили з інших республік колишнього Союзу, було вирішено на банківські білети СРСР наклеювати спеціальну марку із зображенням О. Суворова.

У серпні 1994 р. в республіці була запроваджена власна грошова одиниця – придністровський рубль, який став у регіоні єдиним платіжним засобом. Спочатку курс рубля ПМР встановлювався стосовно до рубля РФ один до одного, а до валют інших держав – відповідно до курсу Центробанку Росії. Надалі курс придністровського рубля був прив'язаний до долара США. 24 жовтня 2000 р. вийшов Указ Президента ПМР «Про зміну номінальної вартості придністровських грошових знаків», який передбачав проведення з 1 січня 2001 р. деномінації рубля та заміну грошових знаків в обігу на нові.

Унаслідок здійснених перетворень фінансова система ПМР отримала весь спектр фінансових відносин, необхідних для країни з ринковою економікою. Створення власних фінансової та банківської систем дозволило забезпечити республіці реальний економічний суверенітет.

Основні тенденції економічного розвитку

Протягом усього періоду існування республіки розвиток її економіки відбувався на тлі негативних чинників, притаманних усім країнам СНД, які від директивних методів управління переходили до ринкових відносин. Аналіз економіки ПМР за ці роки свідчить про нестійкий характер її розвитку. Невизначеність політико-правового статусу, нестабільна зовнішньополітична ситуація призводили до періодичних криз і суттєвих економічних втрат, що суттєво не дозволяло економіці республіки набути тенденцій сталого поступального зростання.

Офіційна влада Кишинєва неодноразово робила спроби дестабілізувати соціально-економічну і політичну ситуацію у Придністров'ї, обмежуючи та за можливості перешкоджаючи здійсненню як експорту продукції придністровських товаровиробників, так і імпорту необхідних республіці товарів і сировини. У підсумку втрати від різноманітних економічних блокад, а також у зв'язку з введеними ззовні обмеженнями склали загалом по ПМР сотні мільйонів доларів.

Придністров'я розпочало реформування відносин власності значно пізніше за інші пострадянські республіки. Завдяки цьому був проведений аналіз приватизації державного майна у країнах колишнього Союзу і на його основі розроблений власний механізм приватизації та відповідні йому нормативні бази, які докорінно відрізнялися від аналогічних механізмів, реалізованих на пострадянському просторі. Одним із головних пріоритетів у виборі нових власників стало встановлення таких умов приватизації, за яких покупець брав на себе зобов'язання вкласти протягом п'яти років конкретні інвестиції в підприємство і досягти певних обсягів виробництва.

Перетворення і реформи, які проводилися в економіці республіки, визначили позитивну динаміку основних макроекономічних показників. У результаті узагальнюючий показник економічної діяльності – валовий внутрішній продукт (ВВП) – наприкінці першого десятиліття XXI ст. істотно зріс, досягнувши близько 1 млрд доларів. Важливим чинником зростання ВВП був розвиток сфери послуг і підвищення обсягів виробництва в основних структуроутворюючих галузях економіки. До того ж останніми роками у структурі ВВП частка сектора послуг переважала над часткою галузей, які створювали матеріальні цінності, і становила 60 % від загального обсягу виробництва. Динаміка макроекономічних пропорцій, яка складалася, свідчила про позитивні зрушення в економіці та відповідала основним тенденціям розвитку найбільш прогресивних країн сучасного світу.

За минулі роки значно зросли доходи бюджету республіки. Незмінною залишалася лише соціальна спрямованість його видаткової частини, понад 60 % якої становили витрати на зарплатню працівників бюджетної сфери, на пенсії та інші види соціальних виплат населенню. Водночас на фінансування освіти, охорони здоров'я і культури припадало трохи більше 1/3 бюджетних коштів.

Незважаючи на те що здійснення зовнішньоторговельних операцій ускладнювалося міждержавними бар'єрами, явними та прихованими обмежувальними діями з боку суміжних держав (Молдови, а останнім часом і України), республіці вдалося стабілізувати зовнішньоторговельний обіг. З кожним роком розширювалося коло зарубіжних партнерів Придністров'я, а разом з ним і асортимент продукції, спрямованої на експорт. Якщо на початку 90-х рр. ПМР мала налагоджені зовнішньоекономічні відносини із 32 країнами світу, то на 2010 р. кількість держав-партнерів збільшилася більш ніж удвічі та склала понад 70 країн.

Розвиток виробничого потенціалу

Стойкий розвиток будь-якої держави суттєво визначається створеним виробничим потенціалом, його структурою та якістю продукції, що випускається. У період переходу до ринкової економіки Придністров'я, як і більшість країн пострадянського простору, зіткнулося з цілою низкою проблем: інфляцією, спадом виробництва, безробіттям, недофінансуванням системи життєзабезпечення. Особливо серйозним для ПМР виявилось завдання адаптації до нових умов виробничої бази, основу якої становили великі підприємства промислового комплексу, що зазнавали найбільших об'єктивних труднощів під час переходу до ринкової системи.

У 90-ті рр. галузями промисловості республіки створювалася приблизно половина ВВП. Промислове виробництво в цей період зазнавало таких негативних тенденцій, як втрата ринків збуту, відсталість технології та неконкурентність випущеної продукції за ціною, якістю і зовнішнім виглядом, висока витратоємність виробництва, зростання боргів перед бюджетом та ін. Розпочатий у Придністров'ї з кінця 90-х рр. процес реформування промислового комплексу дозволив багатьом

підприємствам через процедуру реструктуризації підвищити ефективність виробництва, провести його технічне переозброєння, покращити фінансово-економічні показники.

Завдяки проведеним процесам роздержавлення та приватизації були створені нові організаційно-правові форми господарювання і перерозподілу зайнятого населення за укладами економічного життя, зросла частка недержавного сектора економіки. Питома вага державних підприємств у загальному обсязі промислового виробництва скоротилася до 2 %, водночас частка підприємств за участю іноземного капіталу збільшилася до 70 %, а приватних – перевищила чверть.

Промисловість, яка складала основу виробничого потенціалу Придністров'я, у 90-ті рр. мала досить розвинену структуру і була представлена понад 10 підгалуззями. На великих та середніх промислових підприємствах, яких налічувалося понад сто, було зайнято понад 30 тис. працівників. Промислове виробництво забезпечувало третину ВВП і близько 70 % податкових платежів до бюджетів усіх рівнів і позабюджетних фондів.

Особливе місце в індустріальному комплексі республіки займали підприємства електроенергетики – Молдавська ДРЕС і Дубоссарська ГЕС, частка яких у загальному обсязі промислового виробництва становила близько 40 %. Флагманом придністровської промисловості був Молдавський металургійний завод, який репрезентує чорну металургію республіки. Його продукція відома у багатьох зарубіжних країнах. У найкращі роки своєї діяльності це підприємство забезпечувало до половини промислового виробництва ПМР.

Значний внесок у розвиток промислового комплексу регіону робили підприємства легкої промисловості. До найбільших із них належать такі компанії, як «Тиротекс», «Одема» та «Тігіна». Пріоритетними галузями промисловості було машино- і верстатобудування, металообробка, і навіть хімічна й електротехнічна промисловість, продукція яких була орієнтована переважно на експорт.

З перших днів створення республіки аграрна політика, що проводилася державою, була спрямована на подолання негативних тенденцій, формування стійкого й ефективного сільськогосподарського виробництва з метою забезпечення населення якісними продуктами харчування та зміцнення продовольчої безпеки. На початковому етапі переходу до ринкових відносин в аграрному секторі склалися вкрай несприятливі умови, під впливом яких сільськогосподарське виробництво опинилося у дуже важкому фінансовому становищі. За короткий час сільгоспорганизації втратили власний виробничий потенціал, багато з них стояли на порозі банкрутства. Високі витрати у виробництві, значний диспаритет цін між продукцією сільськогосподарства та коштами її виробництва зумовили зростання собівартості кінцевого продукту. Сільське господарство опинилося у ситуації, коли вже не могло стабільно розвиватися без належної державної підтримки.

Реформування в аграрному секторі республіки, розпочате наприкінці 90-х рр., було спрямоване на створення селянських (фермерських) господарств на базі Державного резервного земельного фонду. Важливим етапом у розвитку сільського господарства стала реалізація у середині першого десятиліття ХХІ ст. Державної програми стабілізації та розвитку агропромислового комплексу республіки, яка передбачала підтримку селянських (фермерських) господарств шляхом надання їм субсидій. Трохи пізніше аграріям почала надавати фінансову допомогу Російська Федерація. Кредитні ресурси витрачалися на придбання сільськогосподарської та поливної техніки, технологічного обладнання, системи крапельного зрошування, на закладення багаторічних насаджень.

Реформи, які проводилися в аграрному секторі, зокрема передання земель у довгострокове користування, не лише сприяли позитивній зміні виробничих відносин сільгоспорганизацій, а й визначили створення нових форм власності та суб'єктів господарювання. На початку другого десятиліття ХХІ ст. у республіці налічувалося понад 20 виробничих сільськогосподарських кооперативів, понад 300 товариств з обмеженою відповідальністю, понад 800 селянських господарств. Проведені в галузі реформи та державна підтримка аграріїв сприяли збільшенню обсягів валової продукції сільського господарства, частка якої у виробництві ВВП зросла з негативного значення до 5 % і більше.

Аграрно-промислове виробництво в регіоні має багатогалузевий характер – тут добре розвинені плодоовочеконсервні, зернопродуктові (борошно, крупа, комбікорми) і м'ясо-молочні галузі. Складовою агропромислового комплексу республіки є промислові підприємства, які переробляють сільськогосподарську продукцію та виробляють необхідні для населення продукти харчування. Чільне місце посідає виноробна галузь, зокрема коньячне виробництво.

Особлива увага у Придністров'ї на початку другого десятиліття ХХІ ст. приділялася малому підприємництву. У регіоні налічувалося понад 5 тис. організацій малого бізнесу та понад 8 тис. індивідуальних підприємців. Кожна шоста людина з усіх зайнятих у реальному секторі економіки працювала у цій галузі. Частка малого бізнесу у ВВП зросла до 10 %.

Не менш значною складовою виробничого потенціалу республіки була галузь зв'язку. Орієнтованість роботи операторів на розширення спектру видів послуг, задоволення зростаючого попиту населення на телекомунікаційні послуги визначили динамічний розвиток галузі. Особливу роль відіграв перехід на технологію третього покоління – широкосмугову бездротову передачу даних. Ця технологія дозволяє надавати абонентам мережі мобільного зв'язку послуги щодо передачі даних, забезпечувати широкосмуговий доступ до глобальної мережі Інтернет, впроваджувати нову послугу цифрового телебачення – мобільне телебачення.

Транспортна інфраструктура також має важливе значення для розвитку економіки регіону, вільного та швидкого обігу товарів і переміщення людей. Територією

республіки проходять дві залізниці, дві магістральні автодороги міжнародного значення, повітряна лінія – аеродром у Тирасполі, який здатний приймати сучасні літаки будь-якої модифікації та вантажопідйомності, а також три магістральні газопроводи (один діаметром 1200 мм та два – по 800 мм). Ця інфраструктура дозволяє повною мірою розвивати торговельні зв'язки через Центральний причорноморський регіон між Західною і Центральною Європою з країнами Далекого Сходу й Азії.

Освіта, наука та культура

У Придністров'ї створена і сформована багаторівнева система просвіти, яка включає понад тисячу організацій освіти, культури, фізичної культури і спорту, а також науково-освітні центри й молодіжні об'єднання. Проголошена у вересні 1990 р. республіка поставила перед собою досягнення конкретних цілей: міжнаціонального миру, етнічних свобод, історичної наступності освітніх систем, традиційної орієнтації на східнослов'янський світ, збереження єдиного освітнього простору з Росією. У Придністров'ї реалізуються права громадян російської, молдавської та української національностей на навчання рідною мовою. Внаслідок вжитих вже в перші роки існування республіки заходів державну підтримку отримали заклади освіти, які ведуть навчальний процес трьома офіційними мовами – російською, молдавською, українською, що було закріплене відповідними законодавчими актами.

Пріоритетним напрямом розвитку системи освіти є орієнтація всіх ступенів освіти на стандарти навчально-методичної бази Росії. Водночас російські освітні стандарти доповнюються регіональними, які враховують специфічні особливості Придністров'я та вимоги місцевого ринку праці. Щодо сусідньої Молдови, то вона принципово змінила структуру, зміст і терміни навчання, повністю зорієнтувавшись на румунську систему освіти, що абсолютно унеможливило налагодження з нею будь-яких контактів у цій сфері.

У Придністров'ї основні витрати на освіту несе держава. Їхня частка на початок другого десятиліття нинішнього століття склала майже чверть державного бюджету республіки. Частина вищих навчальних закладів надає освітні послуги на платній основі; насамперед, це недержавні філії закордонних вишів.

Особливості природного і міграційного руху в республіці зумовили значне зменшення чисельності дітей, а у зв'язку з цим і скорочення кількості освітніх закладів. Однак, незважаючи на складне демографічне становище, в регіоні вдалося не лише зберегти, а й забезпечити функціонування мережі організацій освіти. Основною ланкою в системі просвіти Придністров'я, як у будь-якій державі, є заклади загальної освіти – школи, гімназії, ліцеї, школи соціального захисту – всього близько 200 організацій, у яких функціонують спеціалізовані, спортивні, професійні, гімназичні та ліцейські класи.

За роки існування республіки система професійної освіти зазнала суттєвих змін. Профустанови Придністров'я отримали статус інтегрованих навчальних

організацій, у яких за системою безперервної освіти можна здобути професії та спеціальності широкого профілю. Щорічно народне господарство республіки поповнюється сотнями кваліфікованих кадрів за кількома десятками робітничих професій з організацій початкової професійної освіти. Понад півтори тисячі фахівців середньої ланки за щонайменше 60 напрямками випускаються з коледжів і технікумів Придністров'я.

Система вищої професійної освіти представлена чотирма державними та шістьма недержавними (філії закордонних вишів) організаціями. Широкий спектр спеціальностей (понад 70) дозволяє задовольняти запити як держави, так і конкретної людини. Флагманом вищої освіти республіки є Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, у якому навчаються понад 12 тис. студентів.

Наукову діяльність у Придністров'ї здійснює низка установ; до основних із них належать: Придністровський держуніверситет, Придністровський науково-дослідний інститут сільського господарства, Науково-дослідний інститут екології та природних ресурсів. Усі наукові організації фінансуються переважно державою. У найбільшому науковому центрі ПМР – Придністровському держуніверситеті – зосереджено 60 % всього кадрового наукового потенціалу, на його частку припадає понад 80 % наукової продукції республіки.

Державна політика ПМР у галузі культури спрямована на збереження та використання історико-культурної спадщини, підтримку і розвиток класичних видів професійного мистецтва, самодіяльної художньої творчості, бібліотечної справи. Базою для розвитку професійного музичного, театрального, образотворчого, циркового і хореографічного мистецтва є такі заклади культури як Придністровський державний театр драми та комедії ім. Н.С. Аронецької, державні колективи: симфонічний оркестр, хор, ансамбль танцю і народної музики «Віоріка», цирк, диксиленд «Ліберті», Республіканська картинна галерея ім. О.В. Лосева, Центр образотворчих мистецтв ім. М.Ф. Ларіонова. Становлення й розвиток професійного мистецтва також пов'язані з діяльністю творчих спілок – художників, письменників, дизайнерів, фотохудожників.

У республіці функціонує понад 370 бібліотек, близько 40 музеїв. Тут налічується понад 350 пам'яток історії та культури, багато з яких є візитними картками придністровських міст, районів і усієї держави.

У регіоні діє понад 130 закладів культури клубного типу – Палаці та Будинки культури, клуби, культурно-дозвільні центри. Їхня робота спрямована на активізацію і розвиток творчого потенціалу населення, а також на забезпечення прав громадян на здійснення культурно-дозвільної діяльності. Реалізувати свої творчі здібності жителі Придністров'я можуть у самодіяльних формуваннях, кількість яких уже перевищила 850.

З метою забезпечення республіки кваліфікованими кадрами культури створена система безперервної музичної та художньої освіти – від дитячих музичних і

художніх шкіл мистецтв, початкової професійної підготовки у середніх спеціальних навчальних закладах до вищого ступеня освіти.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Колонка ерудита:

- деномінація
 - реструктуризація
 - диспаритет
 - диксиленд
 - флагман
1. Як створювалася фінансова система ПМР?
 2. Що перешкоджало нормальному розвитку та функціонуванню банківської системи?
 3. Чому розвиток економіки ПМР протягом усіх років її існування можна охарактеризувати як нестійкий?
 4. Як процес реформування промислового комплексу і процедура роздержавлення та приватизації відбилися на економіці республіки?
 5. Назвіть сучасні галузі Придністров'я.
 6. Які реформи проводилися в аграрному секторі республіки з кінця 90-х рр.? Яку підтримку аграріям надавала держава?
 7. Дайте характеристику виробничого потенціалу республіки у першому десятилітті XXI ст.
 8. Як трансформувалася система освіти і професійної освіти за останні десять років?
 9. Перелічіть музеї у Придністров'ї. Які з них ви відвідували?

ДАТИ І ПОДІЇ

- 1892 – введення в дію міського водопроводу в Тирасполі.
- 1892, 15 грудня – відкриття руху поїздів по залізничній гілці Рибниця–Слобідка.
- 1894, 21 серпня – початок руху поїздів по залізничній гілці Рибниця–Бельці. Здача в експлуатацію мосту через р. Дністер.
- 1900 – перетворення Тираспольської жіночої прогімназії на гімназію.
- 1902, 19 квітня – відкриття громадської бібліотеки у Тирасполі.
- 1902, 18 вересня – відвідування Тирасполя імператором Миколою II.
- 1902, 8 жовтня – відкриття громадської бібліотеки у Бендерах.
- 1905, 6 травня – бунт селян с. Мокра Рибницького району.
- 1905, червень – страйк залізничників м. Бендери. Селянські мітинги у Тираспольському повіті.
- 1905, 18–19 жовтня – виступи в Тирасполі та Бендерах на підтримку Всеросійського політичного страйку.
- 1906 – створення у Бендерах телефонної мережі.
- 1906, 1 листопада – вихід друком газети «Тираспольская жизнь».
- 1908 – створення в Тирасполі телефонної мережі.
- 1911, 17 червня – страйк бендерських залізничників.
- 1912, 18 квітня – страйк залізничників м. Бендери.
- 1912, 1 травня – страйк робітників м. Тирасполя.
- 1913 – пуск електростанції у Бендерах.
- 1914, 4 лютого – вихід друком газети «Днестровский край».
- 1914, 3 червня – відвідування Тирасполя імператором Миколою II.
- 1914, 28 листопада – відкриття Бендерського музею.
- 1915, 21 червня – закладення першої електростанції у Тирасполі.
- 1915, 8 листопада – відвідування Тирасполя та Бендер імператором Миколою II.
- 1917, 8 березня – утворення Рад робітничих депутатів у Бендерах.
- 1917, 12 березня – створення Ради депутатів м. Тирасполя.
- 1917, 9 квітня – вихід друком газети «Известия» Тираспольської Ради робітничих депутатів.
- 1917, 24 червня – об'єднання тираспольських Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.
- 1917, кінець червня – створення волосних і сільських селянських Рад.
- 1917, 28 серпня – об'єднання в Бендерах робітничих і солдатських Рад й ухвалення рішення про перехід до їхніх рук всієї влади у місті та повіті.

- 1917, кінець серпня** – антикорнілівські виступи у Придністров'ї.
- 1917, вересень** – голодні бунти і заворушення у Бендерах, Тирасполі, Рибниці та їхнє придушення.
- 1917, вересень–жовтень** – створення загонів Червоної армії у Тирасполі й Бендерах.
- 1917, жовтень–листопад** – мітинги на підтримку радянського уряду в Тирасполі, Бендерах.
- 1917, листопад** – перехід на платформу радянської влади Рад Тирасполя, Бендер, Дубоссар, Григоріополя.
- 1917, грудень** – встановлення радянської влади в Рибниці.
- 1918, 9 січня** – створення штабу ревкому, який взяв владу в м. Тирасполі та повіті у свої руки.
- 1918, 10 січня** – утворення Тираспольського військово-революційного комітету. Встановлення у місті радянської влади.
- 1918, січень** – створення у Тирасполі Революційного комітету порятунку.
- 1918, кінець січня – початок лютого** – формування у районі Тирасполя особливої армії Одеського округу; згодом – Тираспольський загін, який увійшов до складу 3-ї революційної армії.
- 1918, 29 січня – 8 лютого** – оборона Бендер від румунських військ. Захоплення міста, розстріл мирних жителів.
- 1918, 5–9 березня** – підписання між РРФСР та Румунією угоди, яка передбачала виведення румунських військ з території Бессарабії у двомісячний термін.
- 1918, 5–14 березня** – окупація Придністров'я й Одещини австро-німецькими військами.
- 1918, травень–червень** – селянські заворушення у Кам'янському районі. Початок широкого партизанського руху.
- 1918, липень–серпень** – загальний політичний страйк залізничників України, в якому брали участь залізничники Тирасполя та Рибниці.
- 1919, 30 січня** – визволення партизанами Тирасполя від інтервентів Антанти (французів), які утримували місто до 9 лютого.
- 1919, 7 лютого** – застосування (вперше) танків у бою під Тирасполем проти Червоної армії.
- 1919, лютий–квітень** – боротьба придністровських партизанів проти військ Антанти, румунських окупантів, білогвардійців і петлюрівців.
- 1919, перша половина квітня** – створення Рибницького революційного комітету.
- 1919, середина квітня** – визволення Придністров'я від окупантів.
- 1919, 28 квітня** – формування в Одесі Тимчасового робітничо-селянського уряду Бессарабії, згодом переміщеного до Тирасполя, на чолі з І.М. Криворуковим. Розформований на початку вересня 1919 р.
- 1919, травень** – розподіл Херсонської губернії на Одеську і Херсонську. Тираспольський повіт увійшов до складу Одеської губернії.

- 1919, 27 травня** – початок Бендерського збройного повстання.
- 1919, червень–липень** – створення у Придністров'ї 45-ї стрілецької дивізії під командуванням Й.Е. Якіра.
- 1919, серпень–жовтень** – окупація Придністров'я: південної частини – денікінцями, північної – петлюрівцями.
- 1920, 12 лютого** – визволення Тирасполя кавалерійською бригадою Г.І. Котовського.
- 1920, початок березня** – повне визволення Придністров'я від окупантів.
- 1920, 2 березня** – підписання перемир'я з Румунією. Демаркаційна лінія пройшла по р. Дністер.
- 1921** – запуск перших електростанцій у Дубоссарах, Рибниці, селах Ташлик, Бутори та ін.
- 1921** – посуха у Придністров'ї. У Тираспольському повіті голодувало понад 63 тис. чоловік.
- 1921, листопад** – вторгнення з правого берега Дністра антирадянських банд. Захоплення сіл Терновка й Паркани, розстріл працівників сільрад. Розгром банд на підступах до Тирасполя.
- 1921, кінець року** – остаточна ліквідація банд Тютюнника і Заболотного за вирішальної ролі кавалерійської бригади Г. Котовського.
- 1922** – введення в експлуатацію в Тирасполі електростанції потужністю 300 кВт.
- 1923, березень** – запровадження нового адміністративно-територіального поділу; заміна повітів округами і районами. Створення Балтського округу. Територія чотирьох придністровських районів Тираспольського повіту стає частиною Одеського округу.
- 1924, початок лютого** – група бессарабців і румунських політемігрантів надсилає до ЦК РКП(б) записку про необхідність створення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки.
- 1924, 29 липня** – ухвалення Політбюро ЦК РКП(б) постанови про необхідність створення Молдавської автономії у складі УРСР.
- 1924, 19 вересня** – визначення Політбюро ЦК КП(б)У території, кордонів, внутрішнього адміністративного поділу Молдавської автономії.
- 1924, 12 жовтня** – рішення III сесії ВУЦВК восьмого скликання про утворення Молдавської АРСР у складі УРСР.
- 1925** – заснування Державного видавництва МАРСР.
- 1926** – створення Наукового комітету, з 1935 – НДІ культури, з 1939 – НДІ історії, мови, літератури й економіки.
- 1926** – відкриття Державного музею МАРСР.
- 1926** – відкриття у Тирасполі педагогічного технікуму.
- 1929** – рішення про перенесення столиці республіки з Балти до Тирасполя. З 1929 по 1940 р. Тирасполь – столиця МАРСР.
- 1930, 1 жовтня** – відкриття Тираспольського педагогічного інституту.
- 1930, 30 жовтня** – перша трансляція передач республіканського радіо.

- 1932–1933** – масовий голод у МАРСР.
- 1936** – введення в експлуатацію будівлі драматичного театру в Тирасполі (архітектор – Г.М. Готгельф).
- 1938, 5 січня** – ухвалення нової Конституції МАРСР.
- 1938** – відкриття у Тирасполі художнього музею.
- 1940, 2 серпня** – ліквідація придністровської державності (МАРСР). Ухвалення на VII сесії Верховної Ради першого скликання закону про утворення МРСР.
- 1941, 22 червня** – початок Великої Вітчизняної війни. Нанесення німецькою та румунською авіацією ударів по військовому аеродрому, залізничній станції Тирасполя і мостам через Дністер біля Рибниці й Бендер.
- 1941, 19 липня** – захоплення німецькими військами Кам'янки і Рибниці.
- 1941, 7 серпня** – вступ фашистів до Тирасполя й Дубоссар.
- 1941, 13 серпня** – захоплення румунськими військами с. Незавертайлівка. Завершення окупації Придністров'я.
- 1941, серпень–вересень** – масові репресії та геноцид проти єврейського населення у Придністров'ї. Хвиля арештів радянських активістів.
- 1942, 28 лютого** – підпалення складу нафтопродуктів німецької армії на станції Бендери.
- 1942, червень–вересень** – створення підпільних осередків у селах Кам'янського району.
- 1943, 4 березня** – ухвалення румунським урядом рішення про виведення із «Трансїстрії» всієї промисловості – початок виконання «Плану 1111».
- 1943, 27 березня** – підпалення Бендерського мосту через Дністер.
- 1943, 12 травня** – знищення на станції Тирасполь трьох складів із продовольством для румунської армії.
- 1943, серпень** – нарада керівників підпільних організацій Рибницького, Кам'янського та суміжних українських районів у лісі Липки. Ухвалення рішення про підготовку масового збройного виступу.
- 1944, 19 березня** – у Рибниці розстріляні фашистами близько 3 тис. громадян і спалені у в'язниці близько 300 осіб.
- 1944, 24 березня** – визволення Кам'янського району.
- 1944, 31 березня – 3 квітня** – масові розстріли у в'язницях Тирасполя. Вбито близько 3 тис. осіб.
- 1944, 12 квітня** – визволення Тирасполя.
- 1944, 20–29 серпня** – Ясько-Кишинівська операція. Бої на Кіцканському плацдармі.
- 1944, 23 серпня** – визволення Бендер.
- 1954, 30 грудня** – введення в експлуатацію Дубоссарської ГЕС.
- 1958** – відкриття у Тирасполі історико-краєзнавчого музею.
- 1964, 22 вересня** – запуск першої черги Молдавської ДРЕС.
- 1970** – нагородження Тирасполя орденом Трудового Червоного Прапора.

- 1979** – встановлення у центрі Тирасполя пам'ятника О.В. Суворову.
- 1984** – отримання першої сталі на металургійному заводі у Рибниці.
- 1985, 9 травня** – нагородження Тирасполя орденом Вітчизняної війни I ступеня.
- 1986** – надання Бендерам статусу історичного міста СРСР.
- 1988, вересень** – публікація листа групи кишинівських інтелігентів з вимогою переведення молдавської мови на латинську (румунську) графіку та надання їй статусу державної. Початок агресивної румунізації Молдавії.
- 1989, 30 березня** – опублікування офіційного законопроекту з питання про державну мову, який ігнорував реалії лінгвістичної ситуації, що склалася в МРСР.
- 1989, 23 травня** – звернення Тираспольської міськради до Президії Верховної Ради МРСР із закликом ухвалити закон про функціонування в республіці двох державних мов – молдавської та російської.
- 1989, 11 серпня** – створення Об'єднаної ради трудових колективів на I з'їзді Рад трудових колективів у Тирасполі.
- 1989, 16 серпня** – двогодинний попереджувальний страйк підприємств м. Тирасполя у відповідь на підготовку до ухвалення дискримінаційних законопроектів про мови.
- 1989, 21 серпня – 22 вересня** – страйк на всій території Придністров'я проти ухвалення законів про мови.
- 1989, 31 серпня** – ухвалення Верховною Радою МРСР Закону «Про функціонування мов».
- 1989, вересень** – припинення сесіями міськрад Бендер, Тирасполя та Рибниці дії низки дискримінаційних статей законів про мови на території цих міст. Депутати звернулися до населення Придністров'я із пропозицією створити автономну республіку у складі МРСР.
- 1989, 3 грудня** – у м. Рибниця пройшов перший у СРСР референдум з питання про доцільність утворення Придністровської АРСР у складі МРСР.
- 1990, 27 квітня** – ухвалення Парламентом Молдови нового державного прапора – румунського триколову.
- 1990, 30 квітня** – відмова сесії міськрад Тирасполя, Бендер, Рибниці визнати румунський прапор.
- 1990, 14 травня** – вбивство націонал-радикалами у центрі Кишинева 18-річного студента Д. Матюшина за те, що він розмовляв російською.
- 1990, 22 травня** – побиття у Кишиневі депутатів Верховної Ради МРСР, обраних від Придністров'я. Припинення їхньої роботи у законодавчому органі республіки.
- 1990, 2 червня** – ухвалення I з'їздом депутатів усіх рівнів Придністров'я у Парканах рішення про створення Придністровської вільної економічної зони.
- 1990, 2 вересня** – проголошення II з'їздом депутатів усіх рівнів Придністров'я у Тирасполі Придністровської Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки.
- 1990, 26 жовтня** – початок походу зведених загонів добровольців Придністров'я на допомогу Гагаузській Республіці.

1990, 2 листопада – розстріл ОПОНОм Молдови беззбройних жителів Дубоссар. Вбито трьох людей, поранено 16.

1990, 22–25 листопада – вибори до Верховної Ради ПМР першого скликання.

1991, 26 березня – створення Уряду ПМРСР.

1991, 25 серпня – ухвалення Декларації про незалежність ПМРСР.

1991, 25 вересня – другий напад Молдови на Дубоссари із застосуванням зброї проти мирних жителів.

1991, 5 листопада – затвердження нової назви республіки – Придністровська Молдавська Республіка.

1991, 1 грудня – референдум про незалежність ПМР і вибори першого президента республіки.

1991, 13 грудня – третій збройний напад Молдови на Дубоссари, який призвів до численних жертв. Перші бойові дії збройних сил ПМР.

1991, 17 грудня – сход нащадків козаків у Тирасполі. Рішення про відродження у ПМР Чорноморського козачого війська.

1992, 19 лютого – створення Спілки дизайнерів Придністров'я.

1992, 2 березня – четвертий збройний напад Молдови на Дубоссари. Початок широкомасштабної агресії проти Придністров'я, захоплення полку 14-ї російської армії в Кочієрах.

1992, 17 березня – створення Народного ополчення ПМР.

1992, березень – ескалація Молдовою бойових дій на Дубоссарському напрямку.

1992, 1 квітня – розстріл бронетехнікою Молдови машини з гвардійцями й автобуса з мирними робочими у Бендерах.

1992, 5 квітня – прибуття до Тирасполя віце-президента Росії О. Руцького, який заявив на мітингу: «Придністровська республіка була, є і буде!»

1992, 12 квітня – підписання протоколу про припинення вогню в Бендерах та розведення воюючих сторін. Подальше виведення збройних сил ПМР з міста і розбирання загороджувальних укріплень як міра довіри.

1992, травень – різка активізація Кишиневом воєнних дій на Дубоссарському напрямку.

1992, кінець травня – перша половина червня – переговори протиборчих сторін про припинення бойових дій.

1992, 17 червня – ухвалення Парламентом Молдови постанови про припинення бойових дій і затвердження плану розведення збройних формувань.

1992, 19 червня – початок великомасштабної воєнної акції Молдови у мирних Бендерах. Захоплення міста.

1992, 20 червня – розблокування та визволення Бендер збройними силами ПМР.

1992, 3 липня – зустріч у Москві президентів Б. Єльцина і М. Снегура, обговорення домовленостей про припинення вогню.

1992, 7 липня – підписання у с. Лиманське угоди про припинення вогню між воюючими сторонами.

1992, 21 липня – підписання у Москві угоди про припинення вогню та мирне вирішення конфлікту.

1992, 29 липня – прибуття у Придністров'я перших підрозділів російських миротворчих сил.

1993, 31 грудня – введення в обіг першої поштової марки ПМР.

1993, січень – створення Спілки художників Придністров'я.

1994, травень – створення Спілки журналістів Придністров'я.

1995, лютий – створення Спілки письменників Придністров'я.

1995, 26 грудня – проведення референдуму щодо ухвалення нової Конституції республіки.

1997, вересень – відкриття музею Бендерської трагедії.

2000, 21 червня – ухвалення нової редакції Конституції ПМР.

2003, 29 серпня – відкриття у Тирасполі нової будівлі дитячої художньої школи ім. О.Ф. Фойницького.

2006, 17 вересня – республіканський референдум щодо взаємовідносин з Російською Федерацією та Республікою Молдова.

2007, 27 жовтня – встановлення в Тирасполі пам'ятника російській імператриці Катерині II.

2012, 12 червня – відкриття пам'ятника генералу російської армії О.І. Лебедю на Меморіалі пам'яті та скорботи у Бендерах.

2012, 19 червня – надання м. Бендери звання «Місто військової слави» ПМР.

2013, травень – початок діяльності у ПМР російської автономної некомерційної організації «Євразійська інтеграція».

2013, 8–9 вересня – візит Патріарха Московського та всієї Русі Кирила до Придністров'я.

2013, 25 жовтня – підписання у Москві Протоколу «Рогозін – Шевчук» про співпрацю РФ і ПМР у соціально-економічній, гуманітарній, науковій та освітній сферах.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Альтернатива (від лат. *alter* – одне із двох) – ситуація вибору одного з двох чи кількох рішень, які виключають одне одного.

Амбразура (від франц. *embrasure* – бійниця) – горизонтальний виріз у бруствері або стіні укріплення таких розмірів і такої форми, щоб жерло гармати чи іншого вогневого засобу могло входити в нього, повертатися убік і, якщо потрібно, опускатися і підніматися на необхідні кути.

Анексія (від лат. *annexus* – приєднаний) – насильницьке приєднання (захоплення) всієї чи частини території іншої держави чи народу.

Антисемітизм – одна з форм національної та релігійної нетерпимості, яка виражається у ворожому ставленні до євреїв.

Апогей (від грец. *apogeios* – віддалений від землі) – найвища точка, гранична ступінь розвитку чогось; найвищий ступінь слави, блиску, сили, значення.

Ареал (від лат. *area* – площа, простір) – область поширення чогось на земній поверхні, на якійсь території.

Артіль – різні форми добровільних об'єднань людей з метою здійснення спільної господарської діяльності.

Гегемонія (від грец. *hegemonia* – керівництво, панування) – керівництво, найголовніше становище.

Декрет (від лат. *decretum* – указ, постанова) – постанова верховної влади з будь-якого питання, яка має чинність закону.

Деморалізація – занепад дисципліни, духу, звичаїв; моральний розклад.

Денаціоналізація – передання державного майна (промислових підприємств, банків, земельних ділянок, акцій тощо) у власність окремих осіб чи колективів. Часткова денаціоналізація здійснюється під час розпродажу частини акцій державних компаній, власність яких стає змішаною.

Депортація (від лат. *deportatio* – вигнання) – примусове виселення (в судовому чи адміністративному порядку) особи з місця постійного проживання та поселення її у новому місці з обмеженням свободи пересування.

Дзот (аббревіатура – дерево-земляна огнева точка) – укріплена оборонна вогнева точка.

Диверсія (від лат. *diversio* – відхилення, відволікання) – воєнні дії в тилу противника, які мають на меті вивести з ладу його військові і промислові об'єкти, завдати втрати в живій силі та техніці.

Дискримінація (від лат. *discriminatio* – розрізнення) – порушення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина залежно від її статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, приналежності до громадських об'єднань чи будь-яких соціальних груп.

Дислокація – розміщення військових частин і військових установ на будь-якій території, розподіл авіаційних військ по аеродромах, кораблів по портах.

Дотація (від лат. *dotatio* – дар, пожертвування) – асигнування з державного бюджету для покриття втрат, оздоровлення підприємств, підтримки військової промисловості, сільського господарства, соціальної сфери, культури.

Евакуація (від лат. *evacuatio* – випорожнення) – організоване вивезення населення, установ, майна, обладнання з місцевості, яка перебуває під загрозою ворожого нападу, стихійного лиха або в якій уже відбувається стихійне лихо, в інше місце для збереження від небезпеки.

Еквівалентність – рівносильність, рівнозначність, рівноцінність.

Ескадрилья (від франц. *escadrille*) – у військовій авіації підрозділ, який складається з 10–30 літаків (вертольотів).

Інвестиція (від лат. *investio* – одягаю) – довгострокові вкладення капіталу в галузі економіки всередині країни та за кордоном. Розрізняють фінансові (купівля цінних паперів) і реальні (вкладання капіталу у промисловість, сільське господарство, будівництво та ін.) інвестиції.

Інтернаціоналізм (від лат. *inter* – між + *natio* – народ) – ідеологія і політика міжнаціональної, міжнародної солідарності, засновані на рівності та співпраці всіх народів.

Інфраструктура (від лат. *infra* – нижче (під) + *structura* – будова, розташування) – сукупність споруд, будівель, систем і служб, необхідних для функціонування галузей матеріального виробництва і забезпечення умов життєдіяльності суспільства. Розрізняють виробничу (дороги, канали, порти, склади, системи зв'язку та ін.) і соціальну (школи, лікарні, театри, стадіони та ін.) інфраструктури.

Конспірація (від лат. *conspiratio* – змова) – методи, що застосовуються нелегальною організацією для збереження в таємниці своєї діяльності та членів; дотримання таємниці.

Конфронтація (від лат. *con* – проти + *frons* – лоб, фронт) – протиставлення, протиставлення (соціальних систем, ідейно-політичних принципів), сутичка.

Крамола – обурення, заколот, смута, повстання.

Локаут (від англ. *lock-out* – букв.: замикати двері перед кимось) – масове звільнення робочих підприємцями із припиненням робіт на підприємстві як засіб боротьби зі страйками та вимогами робітників.

Меліорація (від лат. *melioratio* – покращення) – система заходів, спрямованих на покращення земель для сільськогосподарського користування шляхом зрошення, осушення, зміни структури ґрунту.

Монополія (від грец. *monos* – один + *poleo* – продаю) – виключне право на виробництво чи продаж чогось.

Нарком – народний комісар; посадова особа, наділена урядом особливими повноваженнями (у СРСР ця посада існувала до 1946 р.).

Радикальність – рішучість; відданість крайнім, рішучим поглядам.

Репарація (від лат. *reparatio* – відновлення) – повне чи часткове відшкодування матеріальних збитків, заподіяних війною, яке виплачується державі-переможцю переможеною країною.

Робфак (робочий факультет; у СРСР функціонував у 1919–1940 рр.) – загальноосвітній навчальний заклад, створений для прискореної підготовки до вступу до вищих молоді, яка не мала середньої освіти.

Саботаж (від франц. *sabotage* – стукати черевиками) – навмисний розлад або зривання роботи з дотриманням видимості її виконання, а також прихована протидія виконанню, здійсненню будь-якої діяльності.

Синдикат (від грец. *syndikos* – діючий спільно) – одна з форм капіталістичних монополій, об'єднання підприємців, яке бере на себе здійснення всієї комерційної діяльності (визначення цін, збут продукції та ін.) за умови збереження виробничої та юридичної самостійності підприємств, що входять до нього.

Страховий поліс – документ, який видається страховою установою особі на посвідчення укладеного між ними договору про страхування.

Шовінізм (від франц. – *chauvinisme* – від імені солдата Н. Шовена, шанувальника завоювницької політики Наполеона I) – ідеологія та політика воєнничого націоналізму, яка проповідує національну й расову винятковість одного народу, ненависть і зневагу до інших народів і розпалює національну та расову ворожнечу.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ПРИДНІСТРОВ'Я У НОВІТНІЙ ЧАС (кінець XIX – початок XXI ст.)	5
Глава I. ПРИДНІСТРОВ'Я НА РУБЕЖІ XIX–XX ст. (1894–1916 рр.)	5
§ 1. Соціально-економічний розвиток Придністровських земель	6
§ 2. Суспільно-політична ситуація у регіоні напередодні та в період Першої російської революції	14
§ 3. Революційні події у краї на початку XX століття	25
Глава II. ПРИДНІСТРОВ'Я У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЙ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1917–1920 рр.)	35
§ 4. Придністров'я у період російських революцій 1917 р.	36
§ 5. Початок Громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції у краї	40
§ 6. Завершення Громадянської війни та іноземної інтервенції у Придністров'ї. Бендери у складі королівської Румунії	47
Глава III. ПЕРША ПРИДНІСТРОВСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ (1924–1940 рр.)	56
§ 7. Створення державності на Дністрі. Утворення МАРСР	57
§ 8. Придністров'я у міжвоєнний період	63
§ 9. Ліквідація державності Придністров'я. Утворення МРСР	70
Глава IV. ПРИДНІСТРОВ'Я В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1944 рр.)	77
§ 10. Початковий період війни (червень–серпень 1941 р.). Румунська окупація	78
§ 11. Придністровці на фронтах війни. Опір окупаційному режиму	84
§ 12. Визволення Придністров'я	90
Глава V. ПРИДНІСТРОВ'Я У СКЛАДІ МОЛДАВСЬКОЇ РСР (1944–1989 рр.)	95
§ 13. Відновлення народного господарства Придністров'я у перші післявоєнні роки	96
§ 14. Соціально-економічний розвиток Придністров'я у 40–80-ті рр. XX ст.	101
§ 15. Етнополітична ситуація у МРСР наприкінці 80-х рр. XX ст.	107

Глава VI. СТВОРЕННЯ ДРУГОЇ РЕСПУБЛІКИ НА ДНІСТРІ	114
§ 16. Утворення Придністровської Молдавської Республіки	115
§ 17. Формування регіональної ідентичності та створення придністровської державності	121
§ 18. Завершення політичного оформлення державності Придністров'я	125
Глава VII. СТАНОВЛЕННЯ ОСНОВ ПРИДНІСТРОВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (листопад 1990 – лютий 1992 р.)	132
§ 19. Початок формування основ державності (листопад 1990 – серпень 1991 р.)	133
§ 20. Завершення процесу створення основ придністровської державності (серпень–грудень 1991 р.)	140
§ 21. Поріг озброєної агресії Молдови проти Придністров'я (грудень 1991 – лютий 1992 р.)	146
Глава VIII. ХРОНІКА ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ НЕОГОЛОШЕНОЇ ВІЙНИ МОЛДОВИ ПРОТИ ПРИДНІСТРОВ'Я (березень–червень 1992 р.)	154
§ 22. БЕРЕЗЕНЬ 1992 р.	155
§ 23. КВІТЕНЬ 1992 р.	161
§ 24. ТРАВЕНЬ–ЧЕРВЕНЬ 1992 р.	169
Глава IX. АПОГЕЙ ВОЄННОЇ СТАДІЇ КОНФЛІКТУ. МИРНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ТА ПОЧАТОК РОСІЙСЬКОЇ МИРОТВОРЧОЇ ОПЕРАЦІЇ (червень–серпень 1992 р.)	177
§ 25. Битва за Бендери	178
§ 26. Початок переговорів про мирне врегулювання збройного протистояння	187
§ 27. Завершення переговорів і підписання в Москві угоди про мирне врегулювання збройного конфлікту. Початок миротворчої операції Росії у Придністров'ї	194
Глава X. ПРИДНІСТРОВСЬКА МОЛДАВСЬКА РЕСПУБЛІКА (кінець XX – початок XXI ст.)	202
§ 28. Переговорний процес між ПМР і РМ. Боротьба за міжнародне визнання Придністровської республіки	203
§ 29. Подальший розвиток державності Придністров'я	210
§ 30. Зміни в економіці та культурі	217
ДАТИ І ПОДІЇ	225
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	232